

Alapította: Heimler Károly

Kiadja: a GYŐR-SOPRON MEGYEI LAPKIADÓ VÁLLALAT

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS,
FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY,
GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH
ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY
ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS,
VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KAROLY

Szerkeszti: CSATKAI ENDRE

Ágoston Ernő rajzolta a fejléct a 45., 94., 135., 236., 279., 344. és 383. lapon, a többi fejléct és
záródísz, valamint a címlapot Sterbenz Károly.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A fertői nádgazdálkodás

Bognár Dezső: A fertői nádgazdálkodás

Cikkem elé kettős célt tűztem ki: egyrészt, hogy megismertessem a fertői nádgazdálkodást gazdasági szempontból, másrészt rávilágítsak mindazokra a kérdésekre, amelyeknek köze van ugyan a nádgazdálkodáshoz, de mint problémák, inkább a tudományos kutatások körébe tartoznak, és kiesnek a vállalat hatásköréből, méghozzá annál az egyszerű oknál fogva, hogy a vállalat nem rendelkezik e tudományág szakembereivel. Arról van ugyanis szó – a téma közismert –, hogy a Fertő nádövezete évtizedek óta kívülről befelé húzódik, és a belső területek nádnövekedése lényegesen kisebb a külső területek nádveszteségénél, és ez – mondanom sem kell – a vállalat szempontjából lényeges kérdés.

Jelen pillanatban 2,5 millió kéve körül mozog a Fertő nádvagyon, de tudományos kutatások hiányában és hatékony beavatkozás nélkül meddig lesz ennyi, vagy milyen mértékben csökken, azt megmondani nem tudom, jóslgatásra pedig nem vállalkozom. Például a Fertő legkülső parcellái, amelyek 10–12 évvel ezelőtt hosszú és sűrű nádtermést adtak, ma már csak mint kaszálók jöhetnek számításba, mert olyan ritka és silány a nádtermelésük.

Hangsúlyozom, hogy az adatok nem kutatások eredményei, hanem csupán tapasztalati számok, tehát a beállott változások okát – tudományos kutatások hiányában – csak tapasztalati számokkal tudom

indokolni, és esetleg okozati összefüggéseket tudok keresni az eredmény és a változások között.

Azt már az osztrák előadássorozatról hallottuk, hogy a Fertő eliszapolódásának folyamata összefügg a Fertő alacsonyabb vízállásával, és e kettő elindította a nádövezet kívülről befelé való húzódását. Amit az osztrák előadók mondtak, természetes, nálunk is érvényes. A Fertő tulajdonságai közösek még akkor is, ha határvonal választ el egymástól bennünket.

1909-ben befejezték a hansági csatorna építését, a Fertő vízszintjét a tengerszint felett 115–115,5 m-ben szabályozták, és ezzel a Fertő tó területe 15–20%-kal csökkent, s még a legnagyobb vízállásnál is a víz megközelítőleg 1 km-nyire befelé húzódott. A vízszint csökkenése a Fertő medrében a nád visszahúzását eredményezte. Amíg az 1907. évi birtokív szerint a parti részek még II. és III. osztályú nádasként szerepeltek, a víznívó csökkenésével ezek a területek szikessé váltak, mivel víz hiányában, magas mérszartalmuknál fogva iszaprétegük elbomlott.

Nem is erről az ismert tényről szeretnék megemlékezni, hanem arról a speciális jelenségről, amely a további emberi beavatkozás következménye, és csak a magyar területre vonatkozik. A fertői nád kiváló minőségű. Bátran merem állítani, hogy acélossága, rugalmassága Európában közismert, ipari feldolgozásra a legalkalmasabb, ezért több évtized óta exportra is keresett cikk.

A kereslet a fertői nád iránt évről évre fokozódott. Ebből táplálkozott az a törekvés, hogy a Fertő nádját egyre nagyobb és nagyobb mértékben learassák, és mint félkészterméket átadják az iparnak, hogy abból az építőipar számára hő- és hangszigetelő lemezeket és a vakolat megfogására nádszövetet gyártsanak.

A II. világháború után a nagy építkezések következtében – különösképpen Németországban – ugrásszerűen emelkedett a nád kereslete, de óriási módon emelkedett a belső fogyasztás is. Ugyanis még a II. világháború előtt belső fogyasztásra a Fertő vidékén alig gyártottak nádtermékeket, esetleg minimális mennyiségű stukaturszövetgyártás folyt. Azelőtt inkább a tetőfedő nád iránt volt valamivel nagyobb a kereslet, ma viszont olyan nagy az igény, hogy évente legalább mégegyszer annyi nádra lenne szükség, hogy csak a mezőgazdaság hőszigetelőlemez szükségletét ki lehessen elégíteni, az építőipar szükségletéről nem is szólva.

A nád iránti kereslettel szinte egyidőben született meg az a követelmény, hogy a Fertő nádövezetét teljes egészében le kell aratni. De hogyan? – az volt a fő kérdés. A Fertő végtelen területét learatni szinte megoldhatatlannak látszott, mert nem volt a Fertőn más csatornahálózat, mint a Fertő-menti községek felől a síkvíz felé húzódó főcsatornák és esetleg néhány mellékág.

Már 1955-ben megkezdtek a hansági főcsatornából kiindulva a körcsatorna megépítését és eljutottak a hegykői főcsatornáig.

1956-ban a homoki főcsatornáig, 1957-ben pedig egészen a fertőbozi főcsatornáig épült meg a körcsatorna. Ezzel a Fertőnek azon területei váltak hozzáférhetővé, amelyeket korábban megközelíteni csak kiváló jég esetén lehetett. Viszont a főcsatornán kívül eső területeiket elvágtuk a nád növekedéséhez olyan nagyon szükséges szabad vízmozgástól. A nád buja növény, rendkívül víz- és oxigénigényes.

Nádatás régente

Ruttkay András, aki a nád terjedésével kapcsolatban végzett kutatásokat, 1961. május 26-án a Hidrológiai Társaság Limnológiai Szakosztálya előtt ismertetett tanulmányában a következőket írja: „A nádas területek okszerű vízgazdálkodása távolról sem merül ki a víznívónak a nád igényeihez való simításában. Feltétlenül szükség van friss víz utánpótlására.”

A megépült körcsatorna csökkentette Sarród, Hegykő, Homok, Hidegség, a körcsatornán túli nádas területek oxigéndús vízellátását, sőt a természetes 99iszaptrágyázást is, és ennek következtében a csatorna megépítésének idejétől kezdődően fokozott mértékben megindult a nádövezet befelé való húzódása. Meg kell természetesen mondani, akkor még ezt nem látta meg senki, sőt még nem is sejtette, mert hisz mindenki előtt az a fő cél lebegett, hogy a Fertő járhatatlan területeit járhatóvá, hozzáférhetővé kell tenni. Közben megszületett a végső megoldás gondolata: szükség van egy olyan csatornarendszerre, amely az egész Fertő területét behálózza. 1958-ban *Zanathy János* főmérnök konstruált egy ároknyitó ekét, amely 1 m mélységben és 2 m szélességben árkot nyitott. Az ároknyitás műveletét a következőképpen bonyolították le:

A kijelölt irányban három lánctalpas traktor mozgott előre, amelyek maguk után mozgatták a 10 000 kg

vonóerejű csörlőt, a csörlő pedig körülbelül 2–3 km sebességgel drótkötélen vontatta az ároknyitó ekét. Ezzel a művelettel naponta körülbelül 4–5 km hosszúságú csatornát vágtak és 1959 nyaráig 240 km hosszúságban behálózták az egész Fertő területét.

A csatornahálózat egészen megváltoztatta a vállalat perspektíváit. Megvalósult a Fertő teljes learatása. A csatornahálózat lehetővé tette a learatott mennyiség biztonságos kiszállítását. Javult a nád minősége.

A csatornahálózat létesítése előtt a nádkévek minőségét nagyban befolyásolta az a körülmény, hogy több éves nád keveredett az új terméssel. Több éves nád pedig ipari feldolgozásra teljesen alkalmatlan. A csatornarendszer egész sor kérdést oldott meg, alapja lett a vállalat rentábilis működésének. De ugyanez a csatornarendszer, amely vérkeringést vitt a vállalat gazdasági életébe, megbontotta a külső parcellák növény- és talajbiológiai egyensúlyát, és – amit korábban nem vettünk észre, mert akkor még kihatása minimális volt, nem gondolt rá senki – most már észre kellett venni: a legkülső parcellák 5 év leforgása alatt teljesen elgyékényesedtek és elsásosodtak, vagy nagyon silány nádat teremtek.

Jogos aggodalmunkat a következő tényekkel is szeretném alátámasztani: 1911-ben a sarródi Fertőn, akkor még herceg Esterházy volt a tulajdonos, az úgynevezett mekszikói körgát megépítésével 659 kat. holddal csökkentették a sarródi Fertő területét.

A körgát megépítésére azért került sor, mert magas vízállás esetén az északi szél a vizet kisodorta egészen Lászlómajorig. Ez a terület a körgát megépítése előtt nádtermő terület volt, amelynek kat. holdankénti termése elérte a 400 kévét. Azóta a lezárt terület teljesen elszikesedett, terméketlenné vált, és a mai napig is ott áll kihasználatlanul, gyenge minőségű, savanyú szénát terem s azt is csak 2–3 q-t kat. holdanként.

A lezárt területet megpróbálták hasznosítani, de teljesen sikertelenül. Az 1930-as évek közepén a körgátat próbaképpen néhány helyen tűzsilippel átvágták és a tűzsilipek tájékán, ahová a friss vízmozgás eljutott, újra megindult a nád növekedése. Érdekes talán még azt is megjegyezni, hogy a körgátat közvetlen a síkvíz előtt kivitelezték, tehát ez a terület a körgáton belül azóta nádasodott be.

Véleményem szerint: ha a körgát megépítése a nád teljes kipusztulásához vezetett, akkor a körcsatorna megépítése is elvezet bennünket egy bizonyos fokú visszafejlődéshez. Ez a károsodás még nem tragikus, de állandó folyamat, amelynek néhány évtized múlva tragikus következménye is lehet, ha még előtte nem sikerül ezt a folyamatot megállítani.

Igyekszem sorrendben, a számok tükrében megvilágítani aggodalmunk helyességét.

100Az 1955-ben megkezdett és 1957-ben befejezett körcsatorna a sarródi Fertőn kizárt mintegy 190 kat. hold területet. A csatorna megépítése előtt ezen a területen egy kat. holdon 400 kéve nád termett. Ma pedig csak annak a fele, és a nádszálak hosszúsága is rövidebb. A kiesés 38 000 kéve.

A körcsatorna és az 1958–59-ben megépített csatornahálózat következményeit illetően a következő adatok állnak rendelkezésemre:

Hegykő	parcella száma: 1, 2.	38 kat. hold
Fertőhomok	parcella száma: 1.	50 kat. hold
Hidegség	parcella száma: 1, 2, 3, 21, 22.	172 kat. hold
Fertőboz	parcella száma: 1, 2, 3.	130 kat. hold
Balf-parasztkapu	parcella száma: 1, 2, 3, 4.	160 kat. hold

Ezen a kb. 550 kat. hold területen a körcsatorna megépítése előtt kat. holdanként 200 kéve 140–160 cm hosszúságú nád termett, és ezek a parcellák a körgát és a csatornahálózat megépítése óta 5 év leforgása alatt nádtermelés szempontjából teljesen hasznavehetetlen területekké váltak. Egyes parcellák ugyan szénakaszálásra alkalmasak, de vannak olyanok is, amelyek már erre sem. Ezen az 550 kat. hold területen 110 000 kéve kiesés érte a vállalatot.

Ezekre a jelenségekre felfigyelve, a halászcseréi telepünkön a körcsatornán kívül eső parcellák megfigyelésére bevezettük az 1962/63-as aratási idénytől kezdődően a parcellák törzskönyvezését és ebből megállapítható, hogy a bázis-évhez viszonyítva mennyi ma a kat. holdankénti kiesés; a kísérleti idő rövid, de elég volt ahhoz, hogy egy lassú, de biztos visszafejlődési folyamatot tudjunk megállapítani.

A fenti tapasztalatok viszont arra intenek bennünket, ha bizonyítani még nem is tudjuk, hogy a Fertő körcsatornán kívüli része lassú, de biztos visszafejlődésre van ítélve. Nekünk az a véleményünk, hogy a nádövezet befelé való húzóadásának folyamata nálunk gyorsabb, mint az osztrákoknál, az általam felsorolt csatornák megépítése miatt.

Természetesen ennek a csatornateóriának ellentmond az a tény, hogy a Fertő 1867 körül teljesen kiszáradt, úgyhogy kocsival lehetett átjárni rajta, és a nád nagyrésze akkor is kiveszett. Ellentmond a vízszint emelkedésének és apadásának 7 éves periódusa is. Például 1936 körül Hegykőn és Homokon a nádövezet behúzódott egészen a mostani körcsatornán túli területekig. A nád teljesen kiveszett, annyira, hogy a községek lakosai ott kukoricát és lucernát termeltek. Ugyanígy a többi telepen is. A Soproni-kapu ma virágzó nádas területén például répát termeltek.

Ez az ellentmondás ugyan csak látszólagos. Az igaz, hogy akkor még nem létezett a csatornarendszer, amely a szabad vízmozgást meggátolta volna. Az is igaz azonban, hogy a Fertő nádnövekedése vagy visszafejlődése mindenkor összefüggésben volt a tó vízszintjének állásával és köztudomású, hogy a 30-as évek közepén nagyon alacsony volt a Fertő vízállása. Ha pedig ez igaz, akkor fokozott mértékben igaz, hogy a Fertő felcsatornázott területének nádnövekedése vagy visszafejlődése méginkább függvénye a vízszint emelkedésének vagy csökkenésének.

Az utóbbi évek alacsony vízállása minden bizonnyal befolyásolta a nádtermelés csökkenését, és hogy egy magasabb vízállásnak milyen hatása lesz – a csatornarendszer ellenére – azt pillanatnyilag megmondani nem tudom. Valószínű, hogy jó hatása lesz, de egy vállalat működését nem lehet 7 éves periódusokra **101**alapozni. Végleges megoldást kell találni, s ez nem lehet csak a vállalat feladata. A kérdést okvetlenül tudományos vizsgálat tárgyává kell tenni.

Tudjuk, hogy osztrák szomszédaink és mi is, foglalkozunk a Fertő vízszintjének megemelésével, szabályozásával. Az osztrákok is más célból és mi is más célból, ez azonban szerintem lényegtelen, mert a célok végső soron találkoznak. Mindkét fél a tó vízszintjének megemelését, szabályozását kívánja. De meg kellene gyorsítani az erre irányuló munkákat. Mindenekelőtt az e tudományos ággal foglalkozó szakembereknek lesz feladata bizonyítani, hogy a Fertő nádvagyona, amely jelentős nemzetgazdasági kincs, devizaforrás és romantikus üdültetés színhelye, kiveszésre van ítélve a Fertő vízszintjének szabályozása nélkül.

Gépi aratás a jelenben

A tudományosan bebizonyított tények és adatok birtokában hatásosabban lehet az illetékes főhatóságot meggyőzni a fertői vízszintszabályozás, illetve az erre fordítandó jelentős pénzügyi fedezet szükségességéről.

Az 1964-ben rendezett birtokívek alapján a Fertő területi adatai a következőképpen oszlanak meg:

A Fertő összterülete	12 792 kat. hold
Síkvíz	3 697 kat. hold
Nádas terület	7 706 kat. hold
Elszikesedett rét, legelő	1 389 kat. hold

Tehát a vállalat 7 706 kat. hold területről aratja le a nádat. Megjegyezni kívánom, hogy a Fertőn kívül a vállalathoz tartozik még Barbacs, Kóny, Fehértó, [102](#)Lipót és Győr 448 kat. hold területtel. Éves nádaratási tervünk 150 000 kéve körül mozog.

Korábban sok vita folyt arról, hogy tulajdonképpen mennyi a Fertő nádvagyonra kévékben számolva. A

vélemények nagyon eltértek egymástól, hisz csak találgatások, becslések voltak. Hogy ezek a termésbecslések mennyire pontatlanok, azt legjobban bizonyítani Péteri Károly „A hazai víznövény vagyronról” írt tanulmányával tudom. Megállapítja, hogy a nádterületek hozama nem teljesen arányos a területek nagyságával. Tájegységenként, de tájegységeken belül vízrendszerenként is, gyakran pedig termelőhelyenként is jelentős eltérések vannak. Az ország legnagyobb hozamú nádas területei a Fertő, Balaton, Velencei-tó és egyes dél-dunai nádvidékek. Ez eddig helyes, de a következő megállapítással már nem lehet egyetérteni: „Ezek a jobb hozamú nádas területeken m²-ként 50–100 szál nád terem, ami azt jelenti, hogy szabvány szerinti 85 cm-es körmértű kévékben mért holdankénti hozam 500–900 kéve. A gyengébb termőterületek m²-kénti szálhozama 25–50 szálban, kévében pedig 300–450 85 cm-es körmértű egységben vehetjük fel.”

Szerintem kat. holdak alapján (egy átlagot véve alapul) a pontos termést megállapítani nem lehet. Egyrészt azért nem, mert a parcellákon, sőt még az egy kat. hold területen is óriási, 1 m²-en 0-tól 70–80 szálíg előforduló eltérések vannak. A bizonytalanságot még fokozta az a tény, hogy egy esztendőben sem volt a Fertő teljesen learatva, és több év hozama a hozzávetőleges találgatást még bizonytalanabbá tette. Voltak olyan vélemények, amelyek 5 millió kévére becsülték a Fertő nádvagyonát. De még a szerény, 3 millió kévés becslések is túlzottak.

Amióta teljes egészében learatjuk a Fertőt, tudjuk, hogy a termés 2500 és 2 600 000 kéve között mozog.

Van ugyan a vállalatnak egy bázisa, amelyre a tervek készítését építheti, azonban még ez sem pontos teljesen, mert a terméshozamot befolyásolják olyan tényezők is, mint az eső, valamilyen katasztrófa, jég vagy féregfertőzés, amelyek elpusztíthatják a nádtermés egy részét. Az a tapasztalat, hogy a bázistól \pm 100 000 kéve eltérés lehetséges.

Még a mi vállalatunk is ezelőtt 5–6 évvel a nádaratást kézzel végezte. Csónakkal megközelítették a legjobban hozzáférhető területeket, a csónakból kiszállva kocérral levágták a nádat, azt 85 cm-es körmértű kévékbe kötötték és a fejenkénti napi teljesítményt, 60–70 kévét, csónakkal a telepre kiszállították. Ebben az időben 6–700 aratómunkásra volt szüksége a vállalatnak, hogy a tervét teljesíteni tudja. Ez volt az az időszak, amikor a nádaratási tervek teljesítése függött a jégviszonyoktól és függött attól is, hogy a vállalatnak miként sikerül a kézi aratás elvégzésére megfelelő létszámot biztosítani.

Hogy az aratás teljesítése mennyire ingadozó volt, azt a következő számokkal szeretném illusztrálni: 1955-ben 1 557 689, 1956-ban 1 965 497, 1957-ben 2 329 272, 1958-ban 1 226 111 kévét arattak.

1957/58 volt az a kritikus időszak, amikor a nád iránti érdeklődés elérte a tetőpontját. A belföldi és külföldi piacok kereslete főhatóságunkat arra készítette, hogy a vállalat nádaratási tervét jelentős mértékben megemelje. 1958-ban a vállalat 3 milliós kéve tervével szemben csak 1 200 000 kévét aratott. A vállalat aratólétszáma állandóan csökkent, és a vállalatnak a teljes learatás és a tervek teljesítése érdekében foglalkoznia kellett az aratás gépesítésével.

Főhatóságunk intenciója alapján Rázsó professzor elkészítette 1957/58-ban az ún. Rázsó-féle lánctalpas aratógépeket. De ezeknek a gépeknek a talajra 103eső fajlagos nyomása a gyakorlatban tízszerese volt a Rázsó professzor által megadott értékeknek és teljesen hasznavehetetlennek bizonyultak. Ott, ahol a Rázsó-gépek jártak, nemcsak a nád, de még kő kövön sem maradt meg. Még ma sem nőtt be náddal a kipusztított terület. Saját magunknak kellett a nehézséget megoldani.

1959-ben jelentek meg a kelet-német gyártmányú RS 09-es traktorok. Ezeket szereltük fel lánctalpakkal, ha

az iszapban kellett aratni. Ha jégen lehetett, akkor a lánctalpak helyett dupla balonnal üzemeltettük a traktorokat. Napi teljesítményük 1500–3000 kéve között mozgott, attól függően, hogy milyen területen dolgoztak. Egy aratógépet 15 fő szolgál ki a következőképpen: A gép beáll a parcellába, a szélén megkezdve, körbejárva levágja a nádat, a traktoros mellett a kasza irányában egy terelő ül, akinek az a feladata, hogy egy könnyebb rúddal a levágott nádszalakat addig tartsa, amíg egy kévére való összejön és akkor leereszti a földre. A brigád többi tagja pedig a körben egyforma távolságra felállva a nádat kévékbe köti és a parcellák partjaira vállalzza.

Jogosan vetődhet fel az a kérdés, akik szeretik a Fertőt, hogy ezek az aratógépek okoznak-e kárt. Sajnos igen, ha távolról sem olyan nagyot, mint a Rázsó-féle gépek. A kárt akkor okozzák, amikor nem jégen, hanem az iszapban kell végezni az aratást. A legnagyobb kár akkor van, amikor az aratás kihúzódik, és tavasszal a vegetáció megindulása után is kell aratni. Ilyenkor az aratógépek csapájában 15–20%-kal kevesebb és silányabb nád terem, mint a csapák közti területen.

Az RS 09-es aratógépek kártevése azért nem súlyos, mert az aratógépek által megnyomott nádgyökerek már a második évben regenerálódnak.

Ezzel kapcsolatban van egy érdekes megfigyelésünk, amelyet azóta sem tudunk megmagyarázni.

1962-ben a sarródi Fertőt teljesen jég nélkül arattuk le s méghozzá a tél elmúlta után, mert orhágyra fagyás volt, és jégen aratni nem lehetett. Az aratógépekkel össze-vissza jártuk a területet, a learatott kévéket is csak lánctalpakkal lehetett a csatornák partjaira kiszállítani. A terület ember számára meglábolthatatlan volt és azt hittük, hogy a következő év termése teljesen tönkrement. De a Fertő néha csodákat művel. A sarródi Fertőn a következő évben még soha nem látott szép nád termett, és az aratógépek csapái teljesen láthatatlanok voltak. Mi ezeket a gépeket is átmeneti és szükségmegoldásnak tekintjük csak. Megpróbálom megindokolni, miért.

19 db RS–09-es aratógépiünk van. Ezek segítségével elértük, hogy a géppel learatott mennyiség aratási tervünk 70%-a körül mozog. Ha a gépi aratás fokát csak a Fertőre vetítjük, a Fertőn kívüli területet csak kézzel aratjuk, kedvező év esetén ez meghaladja a 90%-ot is. A tervek teljesítése és a Fertő teljes learatása biztonságosabb. Egy aratóra eső kévemennyiség kétszerese a kézi aratásnak, kedvező időjárás esetén háromszorosa is lehet.

Sajnos, az RS 09-es aratógépek teljesítőképessége is függvénye az időjárás viszonyainak. Ideális állapot az lenne, ha tavasszal, április végén a nád növekedésével megemelkedne a víz szintje 115,5 m-re, november 1-én pedig lepadna 114,8 m-re. És mondanom sem kell, hogy az ideális állapothoz még az is hozzátartozik, hogy január elején legalább 4–5 napon át szükség van –10 –15 °C hőmérsékletre. De ilyen ideális állapot 10 évenként egyszer ha van.

104A fent említett tényezőket az RS 09-es nem tudja kiküszöbölni. Rosszabb tél esetén az aratás április közepéig is tarthat, és ez sok hátránnyal jár:

1. A gépek kapacitását nem lehet kihasználni.
2. A learatott kévemennyiségre magasabb a ráfordítás, emelkedik az önköltség.
3. A későn aratott területen legalább 15–20%-os kár keletkezik.

Egy újabb megoldás most van kísérleti stádiumban. Ennek az a lényege, hogy két csatorna partján

elhelyezett előre mozgatható fix pont között drótkötélpályán egyik parttól a másikig önmagát és a kaszát mozgató aratógép csúszik és a learatott nádat a parton ledobja, ahol az emberek azt kékbe kötik. Ez lesz szerintem a nádaratás gépesítésének következő lépése. Ezzel a módszerrel az időjárás mint hatótényező teljesen kikapcsolható, és az 1 cm²-re eső fajlagos nyomása olyan kicsi, hogy kártevése egyenlő a nullával.

A következő fontos munkafolyamat a szállítás. A learatott nádkévek aratás utáni tárolása a parcellák partjain történik. A csatornák partjairól való elszállítását kovácmotorral vontatott konvojokkal végezzük. Egy kovácmotor vontat 15 csónakot, egy csónakba a nád hosszától függően 50–70 kéve fér el.

A bozi teleptől kezdődően, de sokszor még a Püspökszigetről is a körcsatornán és a hansági csatornán át a nádat lászlómajori telepünkre szállítjuk, ahonnan egy részét a gazdasági kisvasúttal szállítjuk feldolgozásra fertőszentmiklósi üzemünkbe, másik részéből, amely ott marad, exportkéveket készítünk külföldi megrendelőink számára.

Lászlómajorba kerül a learatott mennyiség fele. A termésünk másik fele ugyancsak kovácmotorral fertőrákosi, soproni-kapui, halászcserdái és a többi telepre kerül ideiglenes tárolásra. Ezekről a telepekről a kiszállítással egyidőben megindul a nád tengelyen való szállítása feldolgozó telepeinkre: a bozi vasút mellett fekvő telepre, ahol csak exportkévek előállítására folyik és a fertőszentmiklósra, ahol nemcsak exportkéveket állítunk elő, hanem sor kerül a nád ipari feldolgozására is.

A Fertő tón a vállalatnál létesített mintegy 240 km csatornahálózat – amely feltétele a Fertő tó nádasterülete teljes learatásának és egyúttal a termés maradéktalan kiszállításának – jelentős feladat megoldása elé is állítja a vállalatot a csatornahálózat karbantartását illetően.

A csatornák igen nagy hányada 6–7 évvel ezelőtt készült, és különösen a Fertő tó alsó szakaszán annyira eliszapolódott, hogy a vízi szállítást gátolja, sőt egyrészt rövidesen arra alkalmatlanná is válna. Rendkívül nagymérvű az eliszapolódás a csatorna-torkolatokban, amelyek iszaptalanítására 3 éven át összesen 1 200 000,- Ft-ot fordítottunk kézi kubikus munkával, de ez számottevő javulást nem eredményezett.

1962-ben átvettünk egy Ritscher York típusú csigás ároktisztítógépet, azonban a Fertő tó viszonylatában teljesen alkalmatlan volt.

A gépi ároktisztítás megoldására a vállalat egyik dolgozója, *Csigó Antal*, egy új típusú serlegesoros úszó csatornatisztítógép újítási javaslatát nyújtotta be. Az Országos Találmányi Hivatal a csatornatisztítógépet szabadalmazásra alkalmas találmánynak minősítette, és 1965. február 1-én hozott végzésével a találmány kihirdetését elrendelte.

A vállalat az újítás, illetve találmány szerinti gépet 1964-ben kivitelezte saját gépjavító műhelyében. A gép próbaüzemelésére 1964. július hóban került 105 sor. A gép a kitűzött feladat elvégzésére alkalmasnak bizonyult. Sajnos, az üzemelési feltételek az üzembehelyezést követően a Fertő tón annyira rosszak voltak a régóta nem tapasztalt vízszintpadás miatt, hogy az év további részében a kotrógép mindössze csak 32 üzennapot teljesített, akkor is az úszáshoz elégtelen vízszinttel. Csatornáink nagyrésze teljesen víztelessé vált. Összteljesítménye 12 140 fm csatorna iszaptalanítása volt, kb. 6–7000 m³ iszap kiemelésével. A gép teljesítménye megfelelő üzemeltetési feltételek mellett ennek többszörösére emelhető.

Ároknyitó eke munka közben

A prototípus tapasztalatai alapján a gépen szerkezeti erősítéseket hajtottunk végre és a kotrási munkákat megkezdjük. A napi várható átlagos teljesítményt 700–1000 méter csatornaszakasz iszaptalanítására kívánjuk fokozni, ami 350–500 m³ iszap kiemelését jelenti.

A gép lényege az, hogy a kotrószerkezet súlya a találmány szerinti megoldásban lényegesen lecsökkent, és ezzel a szükséges kotrási munkavégzést a minimálisra redukálja. Így a gép teljes súlya, valamint a szükséges motorteljesítmény és teljes terjedelem is számszerűleg annyira kedvező, hogy a 170–180 cm szélességű csatornákon üzemeltethető.

A gép külön állítható, első úszótestével a kotrandó iszap vastagságától és a vízszinttől függően úszik vagy csúszik. Az iszapot két oldalra 4 m-en belül tetszés szerinti távolságra rakja le gépi mechanizmus igénybevétele nélkül, így egyúttal nádtárolásra felhasználható csatornapart kialakítására is alkalmas.

Csatornahálózatunk felújítása így jelentős anyagi eszközök megtakarításával biztosítottnak látszik, amit a gép a közeljövőben történő üzembe helyezése, reméljük, igazolni fog.

106 Mielőtt a feldolgozásra rátérek, bemutatom exportunk fejlődését a számok tükrében:

1955-ben	211 790 kéve	1960-ban	361 503 kéve
1956-ban	231 128 kéve	1961-ben	403 900 kéve
1957-ben	139 255 kéve	1962-ben	420 406 kéve
1958-ban	205 857 kéve	1963-ban	425 475 kéve
1959-ben	340 200 kéve	1964-ben	435 906 kéve

E számok magukért beszélnek. Kezdetben csak félkészterméket, 1 m körméretű és hosszúság szerint 1 m-től 2,60 m-ig osztályozott kévét szállítottunk külföldre Nyugat-Németországba, Franciaországba, Olaszországba, Ausztriába, Svájcba és Csehszlovákiába. Arra törekedtünk, hogy ne csak félkészterméket, hanem nádterméket is exportáljunk.

Az 1961-ben szerzett villanyszövőgépeken olyan szép nádszöveteket állítottunk elő, hogy az amerikai piacra talált. 1961-ben már az előállított exportkévékéből 17 000 kévét használtunk fel késztermék gyártására. Ez a tendencia állandóan felfelé ívelt.

1962-ben 91 000 kévét, 1963-ban 107 000 kévét, 1964-ben 115 000 kévét használtunk fel exporttermékek előállítására.

Ma már ott tartunk, hogy vállalatunknak van 6 db villanyszövőgépe és 4 db legmodernebb Berger-féle nádlemezprésgépe. Ezek a gépek 2 cm-től 5 cm vastagságig, 100×200, 125×200, 150×200, 175×200 és 200×200 cm nagyságig szabályozhatók.

Az előállított minőség teljesen kifogástalan. Termelési értékünk 38%-át az export nyújtja. Ennek jelentőségét még fokozza az a körülmény, hogy az export deviza bevételi forrás is, és annak állandó növelése nemzeti érdek.

Vállalatunk nádfeldolgozása teljesen átalakult. Korábban, még 1961-ben is a termelészövetkezetek gazdasági épületeinek fedésére több mint 700 000 kévét értékesített. Ma az így értékesített kévék összege alig teszi ki a 20–30 000 kévét. Óriási lépést tettünk a nád gazdaságosabb és kulturáltabb felhasználása felé.

A nád feldolgozása modernizálódott. A manufakturális kézi prések és kézi szövőgépek a múzeumba kerültek. Helyettük modern gépekkel készítjük a nádtermékeinket. Van a vállalatnak még két régi holland gyártmányú présgépe, amelyekkel a gyengébb minőségű fagyvédő lemezeket gyártja. Ezek iránt még elég nagy a kereslet hazánkban. A bányáknak gyártunk 50×160-as iszapfogó lemezeket, ezek minősége kiváló.

Sajnos, egy ellentmondásra fel kell hívni a figyelmet. A nádipar fejlődésével, illetve a modern nádtermékek felhasználásával az építőipar nem tart lépést. Ezt a megállapításomat arra alapozom, hogy az építőipar igénye még mindig inkább a hagyományos 5 cm vastagságú nádpallók felé fordul el. Szerintem ezek felhasználása pazarlás. Például: Ha egy nyugati vevő 400 000 m² 2 cm-es pallót rendel, akkor emellett az 5 cm vastagságú palló utáni igénye legfeljebb 5000 m². Sajnos, nálunk ez az arány fordítottan érvényes. Építőiparunk vagy nem ismeri a 2 cm-es nádpalló technikai adatait, vagy pedig a modern nádlemez felhasználásának vannak átállási nehézségei. Mi az Építészettudományi Intézetnek a termékeket vizsgálatra megküldtük. Tudomásom szerint a vizsgálati eredmények azonosak a nyugati vizsgálati eredményekkel. Számunkra érthetetlen viszont, hogy központi tervező intézeteink ilyen kiváló építőanyag felhasználásának vajmi kevés figyelmet szentelnek.

107 És most ismertetem a 2 cm-es nádlemez legfontosabb technikai adatait.

A Münchener Forschungsanstalt für Wärme und Kälteschutz vizsgálati eredményei állnak rendelkezésemre.
Hővezetési szám

0 °C-nál 0,038 kcal/m. H. °C

10 °C-nál	0,040 kcal/m. H. °C
20 °C-nál	0,042 kcal/m. H. °C
30 °C-nál	0,045 kcal/m. H. °C

Népszerű nyelvre fordítva, a 2 cm vastagságú nádlemez izoláló képessége 32 cm vastagságú fal hőszigetelésével egyenlő. A 2 cm-es lemez hajlító szilárdsága: 62,86 kg/m², térfogatsúlya pedig 190 kg/m³. Ezek a technikai adatok a 2 cm-es nádlemez előtt a felhasználási területek egész sorát nyitja meg.

Röviden még két dolgot szeretnék megemlíteni. Termelési értékünk alakulásán keresztül szeretném érzékelteni a vállalat állandó egyenes irányú fejlődését.

Termelési érték:

1955-ben	9,780/m Ft
1960-ban	24,263/m Ft
1964-ben	34,733/m Ft

A vállalat termelékenységének fejlődésére pedig az egy főre eső termelési érték alakulásán keresztül szeretnék rávilágítani.

1955-ben	20 333,- Ft
1960-ban	46 750 – Ft
1964-ben	73 900,- Ft

1959 óta nyereséges a vállalat. 1962 és 1963-ban elnyertük az „Élüzem” címet. A 1964-es gazdasági évben is elértük az „Élüzem” elnyeréséhez szükséges gazdaságossági eredményeket s minden reményünk megvan arra, hogy harmadszor is megkapjuk az „Élüzem” címet.

Végezetül egy egészen új nádterméket szeretnék bemutatni. Nádtermékeink feldolgozása közben rengeteg hulladék keletkezik, ezidáig a hulladék értékesítése ömlesztett formában vagy bálákba préselve került felhasználásra. Régi kérdés, hogy a nádhulladékot hogyan lehetne gazdaságosan felhasználni. A megoldásra kilátás van. A FORFA présgépen kísérletképpen lemezeket állítottunk elő, ezeket vizsgálatra a Kutató Intézetnek megküldtük. A vizsgálat eredményeiről hírt még nem kaptunk. A nádhulladék hasznos, lemezekké való préselése *Cseh István* és *Debreceni Imre* győri lakosok újítása. Hogy a kísérletek után a nádhulladék ilyen irányú feldolgozására mikor kerül sor, egyelőre megmondani nem tudom. Azon leszünk, hogy minél előbb valóság legyen.

Nem az volt a fő célom, hogy a Nádgazdasági Vállalatot mint vállalatot mutassam be, inkább arra törekedtem, hogy elsősorban azokról az eshetőségekről beszéljek, amelyek előrevetik a nádvagyon visszafejlődésének az árnyékát.

Belátom, hogy az elmondott aggályok nincsenek megalapozva, majdnem hogy csak balsejtelemre épültek. Mindössze annyit tudtam bizonyítani, hogy 108a nádövezet befele húzódott, és a vállalatot nádvesztés érte. Azt már viszont bizonyítani nem tudom, hogy az általunk – a vállalat gazdaságos működése

szempontjából – épített csatornarendszer a nád befelé húzódását ténylegesen mennyire gyorsította meg. Még csak azt sem, hogy egyáltalán meggyorsította-e. Hisz köztudomású, hogy a Fertő vízállása az utóbbi években rendkívül alacsony volt, nyáron át lecsökkent 114,6 m-re. De mi lesz akkor, ha a Fertő vízszintje megemelkedik 115,5 m-re és egy ilyen esetben a csatornák létezésének lesz-e továbbra is gátló hatása, azt megmondani nem tudom.

A kérdés, amelyet felvettem, feltétlen tudományos kutatásokat igényel, mert csak így lehet végérvényesen megmenteni a Fertő vadregényes és az ipar számára olyan fontos nádövezetét.

UTÓIRAT

E cikk felolvasása a Hidrológiai Társaság soproni csoportjának 1965. III. 26-i ülésén és megjelentetése között elmúlt egy év; ez a rövid idő elég volt ahhoz, hogy a Fertő tó az ellenkező véglet elé állítsa a vele foglalkozó szakembereket és a Fertő vidéki lakosságot. Míg 1964 nyarán a tengerszint felett a Fertő vízszintje alig haladta meg a 114,6 m-t, addig 1965 tavaszán a sok csapadék és az osztrák Alpok hirtelen hóolvadása a Fertő tó vízszintjének szinte árvízszerű emelkedését okozta: elérte a 115,6 m-t.

Az ilyen magas vízállás mellett a Fertő tó vízszintjének ingadozása óriási. Ennek oka a következő: A Fertő tó fekvése É–D irányú, és kb. 36 km hosszúságban terül el. Fekvése és hosszúsága nagy tömegű víz ingadozását teszi lehetővé, hol É–D irányban, hol D–É irányban, attól függően, milyen irányú és erejű szél az uralkodó. Mivel egész évben (sok év tapasztalatán) alig van 50–55 szélcsendes nap, így a Fertő tó víztömegének ingadozása É-ról D-re, illetve megfordítva, nagyon jelentős. Hol a déli, hol az északi felén okoz nagy tömegű víz behatolást és kellemetlenséget: a vízszint a szél erejétől függően 20–40 cm-t megemelkedik, nagyobb vihar esetén még a 60 cm emelkedést is eléri. Éveken keresztül kevés vize volt a Fertőnek, most sok van, talán túl sok is, nehéz vele megbirkózni.

Cikkem olvasása közben az olvasóban felvetődhet a kérdés, hogy a magas vízállás, a bőséges, oxigéndús vízellátás milyen hatást gyakorolt a Fertő tó nádövezetének fejlődésére. E rövid idő alatt javulás nem tapasztalható. A megelőző száraz esztendő sok kárt okoztak a nádtelepülésben:

1. A nádövezet befelé húzódó tendenciát mutatott.
2. A magasabban fekvő területek elgyékényesedtek és sásosodtak.
3. Silányabb lett a nádtermés, ritkább és rövidebb.

A nádövezet regenerálódásához legalább 2–3 évre van szükség. Persze azt hozzá kell tenni, hogy további bő friss víz ellátására van szükség. De ki vállalkozna annak megjósolására, milyen lesz a Fertő 1966 végén, vagy 1967 elején? Aki jóslatokba bocsátkozik, úgy jár, mint a „Wiener Zeitung”, amely 1962. augusztus 25-i számában szenzációnak szánt cikkének a következő címet adta:

„In 10 Jahren: Meer der Wiener ohne Wasser – Experten prophezeien baldige Austrocknung des Neusiedlersees.” Rá 3 évre ugyancsak megtréfálta a Fertő tó a Wiener Zeitungot. A Fertő alacsony és magas vízállása közötti természetes periodikus ingadozás közül az alacsony volt túlsúlyban az elmúlt évben.

Dr. Schuster, osztrák Fertő-kutató, a Fertő víznyerő és vízvesztő forrásainak átlag egyensúlyát mutatta ki számokban:

Niederschlag direkt in den See	600
Wulkazufluss	120
Sonstige Zuflüsse 40/31	71
Grundwasser u. dgl.	149
Summe:	960
Abgang:	in mm
Verdunstung	900
Einserkanal 40/140	60
Summe:	960

Monda szerint a Fertő tó vízállása 10 éves periódusok között ingadozik. Valószínű, hogy a Fertő vízállása szoros összefüggésben van az időjárás ingadozásával: csapadékgazdag években emelkedik, csapadékszegény években apad a vízállás. Ha e két ingadozás között van is egyensúly, amit számokkal igazolni lehet, de állítom, hogy e periodikus ingadozás a nádövezet befelé húzódását eredményezi. Tudniillik az alacsony vízállás, a Fertő tó eliszapolódásának és az ezzel együtt járó nádövezet befelé húzódásának okozója. Egy magasabb vízállás periódusban a befelé húzódott nád nem húzódik vissza, a nádövezet körül lerakódott iszapréteg táptalaja (még hozzá kiváló) lesz a nád befelé való terjeszkedésének. Lehetséges, hogy a periódus ingadozások között a Fertő tó vízháztartásában némi egyensúly van, de a nádövezet befelé és kifelé húzódása között nincs egyensúlyi helyzet. A nádövezet lassan, de biztosan befelé húzódik, a peremterületek rovására: a belterületi növekedés alig 5%-a a külterületi csökkenésnek. A síkvíz felület szűkülése is veszélyes folyamat. Okozója lehet a Fertő tó – persze évszázadok múlva, – teljes eliszapolódásának.

Halaszthatatlanul szükség van a Fertő vízszintjének stabilizálására; a periodikus ingadozás a száraz és csapadékos évek között feltétlenül káros. A szükséges és stabil vízmagasság csak egy körültekintő – Fertő tó vízszabályozási – program keretén belül oldható meg. Ehhez pedig sok pénzre lesz szükség, de megéri a magyaroknak is és az osztrákoknak is.

Ruszt látképe

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Lovas Gyula: A soproni villamos vasút

110 Lovas Gyula: A soproni villamos vasút

A soproni villamos vasút kocsijai ma már csak a régi városképeken tűnnek fel. Utolsó emlékképpen a Kossuth úton a sínek helyét még ma is jelöli az úttest egyik oldalának elütő kövezése.

A soproni villamos vasút kiépítését leginkább a két soproni vasútállomás elhelyezése tette szükségessé. Ugyanis az 1847-ben megépített Sopron-Bécsújhelyi Vasút állomását, a mai Déli pályaudvart, gondolva a vasútnak már ekkor tervezett, Kanizsáig történő meghosszabbítására, a városon kívül, akkor még csaknem lakatlan területen építették meg. A város ekkor, 1847-ben, a mai Újteleki utca végét egykor lezáró Újteleki kapunál ért véget. Onnan a mindig rossz állapotban levő bánfalvi úton, szántóföldek között közelíthette meg az indóházat az utazni készülő, vagy jutott be a városba a vasúton Sopronba érkező utas.

A Sopron–Németújhelyi Vasút ugyan közlekedtetett a város és a pályaudvar közötti utasforgalom lebonyolítására rendszeres kocsijáratot. Ez az omnibusznak becézett kocsí az érkező vonatok utasait beszállította a városba, természetesen külön díjért, valamint a városból is minden induló vonathoz is

indítottak omnibuszt. 1851-től kezdve a vasút *Guggenberg Pállal*, a soproni postaistálló tulajdonosával szerződött. Guggenberg napi 45 krajcár bérért a Társaságtól két omnibuszt kapott. Ezekkel a vonatindulás előtt egy órával tartozott felállni a Várkerületen, az akkori „Vendégfogadó szer”-en a Szarvas, a Magyar király és a Rózsa vendéglők előtti részen. Az egyik kocsival a Hal-piac (a mai Kisvárkerület) és az Újteleki utcán, a másikkal a Színház tér (Petőfi tér) – Hátsó utca vonalon indult a vasútállomás felé, hogy az útvonalon még felszállni akarókat is az induló vonatokhoz szállítsa. Ezek az omnibuszok egyszerű, fapados, de rugózott társaskocsik voltak, 12 ülőhellyel ellátva, valamint a kocsis mellett egy utas kaphatott még helyet. A poggyászok szállítására külön kocsit szolgált, mely a társaskocsit követte.

Ez az omnibuszjárat csaknem változatlanul megmaradt a villamos megindulásáig. Csak időnként cserélték ki a „Rumpelkasten”-nek csúfolt kocsik közül a már nagyon leromlottakat. Átvészelték a soproni vasútnak állami megváltását, majd azt az időt is, mikor a vasutat a Déli vasút vette át. Később, a GySEV vonalának megépítésekor a társaskocsik útvonalát úgy alakították, hogy azok a GySEV állomását is érintették. Így egyrészt a két állomás között létesítettek a járatok összeköttetést, másrészt a várost összekötötték az indóházakkal. Ekkor a Király utca–Deák tér–Várkerület–Újteleki utca–Indóház utca (1894 óta Kossuth út)–Déli vasút vonalon közlekedtek.

A társaskocsik utasai sokat panaszkodtak, hogy a város útjai nagyon rossz állapotban vannak, főleg a mai Kossuth út volt telve gödrökkel. Ezen az úton nagy volt a forgalom, hiszen itt bonyolódott le a brennbergi szénzállítás, ezek a szekerek tönkretették az úttestet. Persze a társaskocsik nem is voltak oly kényelmes rugózásúak, mint a közben megjelent fiakkerek. De ezekkel is úgy lehetek a soproniak, mint mi mostanában a taxival. Mindig akkor nem volt a standon, mikor szükség lett volna rá. 1895-ben szaporították számukat, szabályrendelet is készült a bérkocsisok számára, nem oldották meg a város forgalmát. Valami korszerűbb és a rázós városi utaktól független közlekedési eszköz kellett volna...

1111888-ban *Brand Antal* soproni kereskedő lóvasút építési tervét ismertette az *Oedenburger Zeitung*. Brandl csak személyforgalomra akart lóvasutat a társaskocsi helyett. Azonban egyesek felkapva a remek ötletet, már arról beszéltek, hogy támogassák a megyei nagybirtokosok is a lóvasút tervét, és ennek vágányjaival a vasúttal összekötve építsenek Sopronban gabonatarházat, közraktárat. Csakhamar részvényjegyző íveket bocsátottak ki. A *Sopron* c. lap tárcaírója bizonyára a soproni polgárok hangulatát kifejezve, örömmel üdvözölte Brandl vállalkozását. „Hiszen a fiakker drága, az omnibusz közlekedés pedig primitív dolog, és bizony gyakorta megesik, hogy restelkedik az ember bebújni abba a ketrecbe, amelybe néha napján úgy tömik be az embert, mint a csirkéket az ólba.” A tervből azonban semmi sem lett. Brandl 1889-ben meghalt, megfelelő tőke hiányában elaludt a terv.

1891. novemberében egy *Popper István* nevű mérnök és építési vállalkozó kapott négy hónapra előmunkálati engedélyt egy Sopronban építendő közúti lóvasútra, de a város nem sok jóval biztathatta, mert decemberben Sopronban járt, és az újsághír szerint „azzal a benyomással távozott, hogy a soproni lóvasutat valószínűleg nem fogja megépíteni.”

1895-ben Rosenfeld Bernát jelentkezett Sopronban, szabványos, 1435 mm széles nyomtávú lóvasút építésének tervével. Az omnibuszjárat útvonalán tervezte vasútját megépíteni. Azonban már két mellékvonal építésével is foglalkozott: a fővonalból a Domonkos utcánál akart egy mellékvonalat kiágaztatni a Vágóhídig, a Kossuth úton kiágazva pedig a városi faraktárig akart közlekedni, vasútján már teherszállításra is gondolt. Tökés vállalkozó a tervre azonban nem akadt, egy ideig még aláírások gyűjtésével kísérleteztek, aztán Rosenfeld felhagyott tervével.

Ugyanakkor még egy bécsi és egy budapesti cég jelentkezett lóvasút építésének tervével, azonban egyik sem jutott el a műszaki tervek elkészítéséig sem, a város vezetősége sem támogatta komolyan ezeket a terveket.

A lóvasút fölött már egyébként is eljárt az idő. 1885-ben megnyílt az első budapesti, még keskenyvágányú villamosvasút. 1897-ben a miskolci és a szombathelyi villamosvasút kezdte meg üzemét. Ezek és a külföldi példák láttán a város örömmel fogadta a Vas megyei Elektromos Művek Rt. ajánlatát a Szombathelyen kitűnően bevált közúti villamos vasúthoz hasonló vasút megépítésére. Ezzel egyidőben megegyezett a város a részvénytársasággal az Ikerváron megépült erőmű áramának Sopronba vezetésére és Sopronban a villamos utcai világítás megépítésére is.

A tárgyalások megkezdése után a városi tanács bizottságot küldött Vas megyébe, hogy a Részvénytársaság már működő üzemait megtekintse. Ekkor a város már a villamosság bevezetésének lázában élt. Jellemző, hogy a Hosszú soron (mai Rákóczi utca) ekkor megnyílt kávéházat is „Elektra” névre keresztelték. Az természetesen semmit sem ront le a lelkesedésből, hogy a névadók hibásan nevezték el a kávézót, mert hisz helyesen „Elektro” nevet kellett volna cégtábláján viselnie, jeléül a villamosság iránti érdeklődésnek.

A város 1899. július 11-én megtartott tanácsülésén hagyta jóvá a Vas megyei Elektromos Művek Rt. főrészvényesével, *Batthyány Gézával* a villamos vasút megépítésére kötött szerződést.

„A soproni villamos vasút ügye a megvalósulás stádiumába jutott!” – hirdette a *Soproni Napló*. Aztán az újságok ismertették a szerződést, hiszen az egész város „felvillanyozott” érdeklődéssel kísérte az ügyet. A szerződésben a város díjmentesen átengedte a társaságnak a vasút létesítéséhez szükséges területeket. 112A részvénytársaság pedig elismerte a városnak azt a jogát, hogy a vasút 60 évi üzem után, térítésmentesen a város tulajdonába megy át, 20 évi üzemeltetés után pedig megválthatja a vasutat az utolsó 10 esztendő tiszta nyereségét kitevő megváltási áron. Érdekes a szerződésnek egyik pontja, mely engedélyezte a villamos vasút építőjének, hogy a menetrendben szereplő járatokon kívül is állíthat ki kocsikat az éjjeli vonatokhoz, viszont, ha a város kéri, akkora társaság köteles a soproni színház közelébe kocsikat állítani, hogy az esti előadás után a villamost igénylőket hazaszállítsa. Két vonal építését rögzítette a szerződés: a fővonal a két pályaudvar, a mellékvonal a Pannóniánál, a fővonalból kiágazva, a Vágóhíd és a Várkerület között épült.

Bár az építés még a szerződésben rögzített vonalakon sem kezdődött meg, máris egy új vonal építéséért mozgolódtak Sopronban. Az egyre jobban beépülő Lövérék lakói azt szerették volna elérni, hogy építsenek villamosvonalat a villanegyedbe is.

A lövértulajdonosok augusztus 6-án a villa vendéglőben gyűlésezve *Nelky József* ügyvéd vezetésével emlékiratot szerkesztettek, melléje a várható forgalmat és jövedelmet kimutató összeállítást téve, eljuttatták a városhoz és a soproni vasutat építő Rt.-hoz. A terv azonban megakadt, hiszen a nagy emelkedő miatt komoly műszaki feladatot jelentett egy ilyen vonal építése.

A városban októbertől kezdve már látszanak az építkezés jelei. Megérkezett a pályához szükséges sínanyag. A két soproni újság egymással versenyezve hozza az építkezések előrehaladtával az építés híreit. Megépült a kocsiszín és a gépház is, még a tél beköszöntö előtt. Bár a rendkívüli hideg tél akadályozta a külső munkákat, mégis felállították a felsővezeték tartóoszlopait. Ezek akkor sok vizet zavartak fel. Egy szemfüles újságíró ugyanis felfedezte, hogy az oszlopokon „Mannesman Röhrenwerke” felírás van. Hivatkozva a villamosvasút engedélyokiratának 8. §-ra, mely szerint a vasút forgalmi eszközeit tartozik Magyarországon megszerezni, támadta a részvénytársaságot.

A *Soproni Napló* 1900. február 1-én így írt:

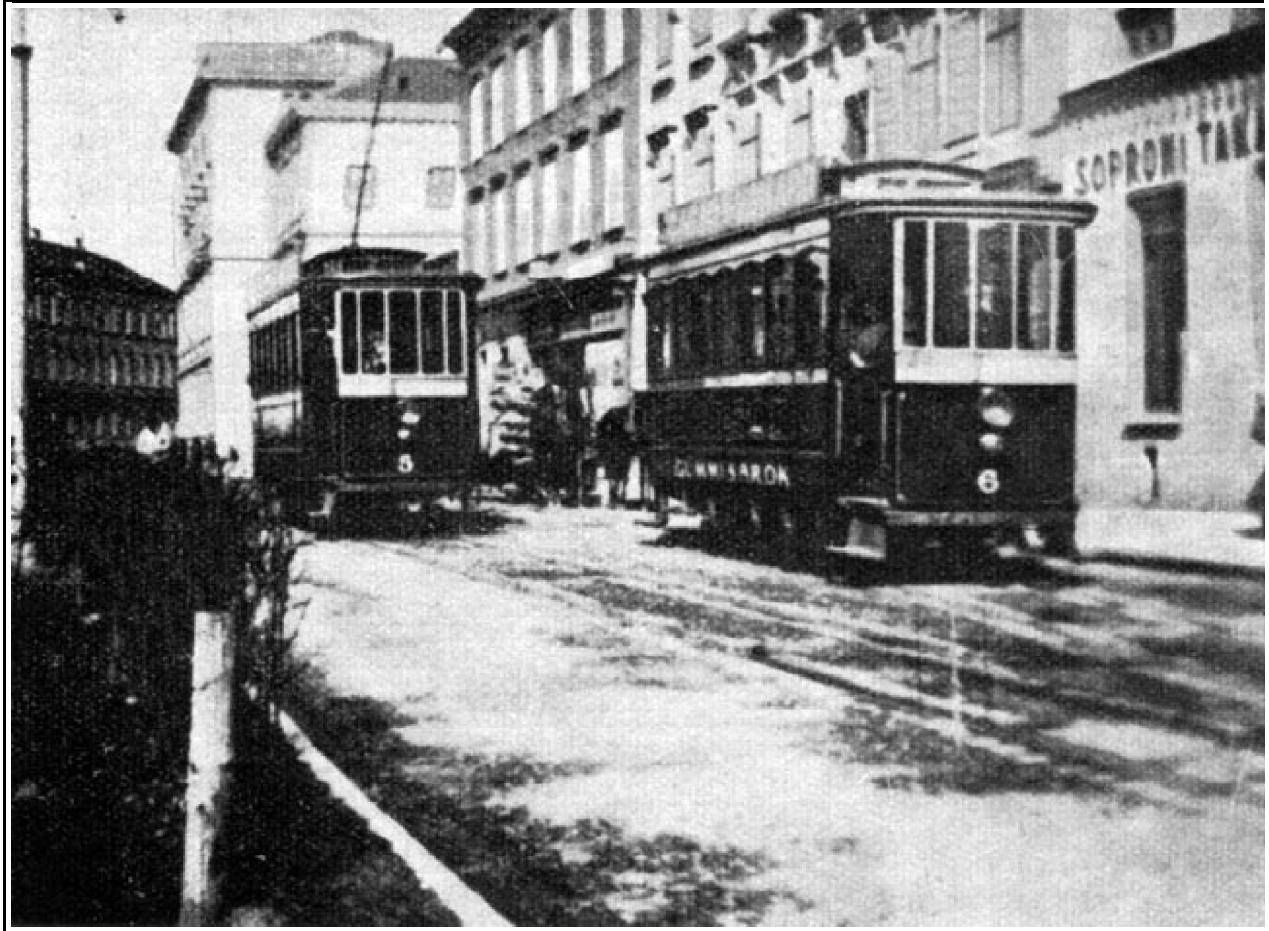
„Lesz villamos vasutunk, s ennek köszönhetjük, hogy az idegen ipar diadalát 100 oszlop fogja hirdetni, gúnyjára annak az iparfejlesztési akciónak, melytől oly sokat vártunk és várunk”. Azonban nemcsak a vezetéktartó oszlopok, de a vasút teljes villamos berendezése is külföldi eredetű volt, a villamos telep dinamóit és egyéb villamos berendezéseit a svájci „Cie de L’industrie Elecktrique” cég szállította.

Március 23-án az Újteleki kapunál összeért a vonal két végéről kezdett pályaépítés. Hamarosan a villamoskocsik is felszerelve állottak a remisben.

Az üzemnyitásra hat motorkocsi készült el. A budapesti „Roessemann és Kühnemann” cég építette ezeket, a szombathelyi villamoskocsikhoz hasonló szerkezeti megoldással. A 12 és fél méter hosszú kocsik kéttengelyesek voltak. Az egyik tengelyre volt helyezve a rendkívül nehéz, 700 kilogram súlyú motor. A 16 lóerős szerkezet fogaskerék áttétellel forgatta a meghajtott tengelyt. A kocsik súlya öt és fél tonna volt. A peronokon 2–2, a kocsik belsejében 14 ülőhely volt, ezen felül még 20 álló utast szállíthatott a kocsik. Az igan kis tengelytávú kocsik könnyen állt be a pálya kissugarú íveibe, tehát jól megfelelt a soproni üzemi feladatoknak. Motorjaik nagy súlyuk miatt sok nehézséget okoztak javításukkor, de két kocsik az üzem megszűnése után az eredeti motorokkal még Szombathelyen is dolgozott.

A város lakossága izgatottan várta az első próbameneteket. Mindenki örült az új közlekedési eszköznek, csak a város szépségéért aggódók hangja [113](#)ütött ki a lelkesedők közül, kik most a várost „agyondrótóztak” nevezték. Persze ekkor még kötegekben feszültek a város tetői és utcái fölött a telefonvezetékek, ekkor még minden előfizetőhöz külön szál vezetett. Most a villamos felsővezeték elhelyezésével ennek rézdrótja és tartói tovább „drótozták” a várost. De a villamosvárásban nem ez a hang uralkodott.

Április 22-én délben kifutott a kocsiszínből első próbaútjára a 6. számú kocsik *Bürky* „főmontőr” vezetésével. Benne ült a vasút villamos részének szerelését irányító *Sommerhausen* mérnök, a vasút igazgatója és még néhány műszaki ember.

Hajdani villamoskiterő a Széchenyi téren

A villamos vasút lelke, az ikervári áram légvezetéken érkezett a városba. A mai villanytelep mögött lévő gépházban helyezték el a hatalmas dinamókat. Ezek az egyenletesebb működtetés meg a gazdaságosabb kihasználás miatt egy 275 cellából álló akkumulátort töltöttek. Ezek táplálták árammal a vasút felsővezetékét. Ugyanitt, arra az esetre, ha az ikervári áram bármely oknál fogva kimaradna hosszabb ideig, egy tartalék gőzgépet is helyeztek el.

A Vittnyédy utcában áll ma is a kocsiszín, a remis, lapostetejű, háromvágányú, kilenc kocsi elhelyezésére alkalmas épülete, persze ma már gépkocsiszíneknek átalakítva. Mögötte vágány vitt az épület végében elhelyezett fordítókoronghoz.

Maga a vonal a korábban közlekedett omnibusz útján: Déli p. u.–Kossuth út–Újteleki utca–Várkerület–Széchenyi tér–Erzsébet utca–Deák tér–Király utca–Győri vasút útvonalon vitt. A pálya 1 méteres nyomtávolságú volt, egyvágányú, ezért vonalán a Déli pályaudvar, a gőzfürdő, a Festő köz, a Széchenyi tér, valamint a győri pályaudvar előtt egy-egy kiterő épült. Az egész útvonalra 11416 megállóhelyet jelöltek ki. Ezek közül kettőt vasból készült kis váróbódéval láttak el, a Pannónia és az Ikvahíd előtt állt ilyen bódé. Külön gondot jelentett a villamos vasút vágányainak a GySEV vonalán való átvezetése. A pályaszintbeli keresztezés érdekes megoldású szerkezetét a Ganz készítette el. Más a

szabványos vasúti és más a villamos vasút síné, ezért igen érdekes megoldást kellett találniuk a tervezőknek.

Ismételt próbautak és bejárás után végre minden elkészült az ünnepélyes megnyitásra. Közzétették a menetrendet. A kocsik 12 percenként fognak közlekedni, reggeli 5 óra 17 perctől esti 11 óra 15 percig. A díjszabási hirdetmény szerint az egész fővonalat két szakaszra osztották, és a szakaszok határának az Ikvahidat jelölték ki.

Az ünnepélyes megnyitás 1900. május 1-én történt meg. Maga a kereskedelmi miniszter jött Sopronba erre az alkalomra. Előbb végigjárta az Rt. Vas megyei létesítményeit Ikerváron és Szombathelyen. Sopronba a Déli pályaudvarra érkezett meg a minisztert hozó különvonat. Innen a vendégek a már előre odaállított villamos kocsikon végigutazták a vasút vonalát. Ez az utazás azonban nem volt zavartalan, mert „több helyen részint megállottak, részint megakadtak a kocsik”. A tulajdonképpeni felavatási ünnepség színhelyére már a győri vasút pályaudvara előtt várakozó hintókon tette meg a társaság az utat. A forgalmi telepen megtartott ünnepélyes megnyitást a soproni fotográfus is megörökítette (SSz. 1962. 105. lap).

Az ünnepélyes megnyitó után a nagyközönség rohanta meg a villamoskocsikat. Érdeemes az egykorú újságokban lapozni, mit is írnak a soproniakat akkor lázba hozó villamosról. A „Sopron” május 4-én számolt be először a villamos futásáról.

„Utcáinkon vígan robog a villamos, jelzőharangja szokatlanul hangzik a kis városi csöndhöz szokott füleknek, forgalma melyet okoz, élénkséget kölcsönöz a különben nyugodt jellegű utcáinknak. Néhány napig divatban van, mindenki villamoson akar utazni, jószívű családapák megvillamosoztatják csemetéiket, a diákság fenséges mulatságképpen utazza el szabadidejét, s valakinek csak 6 krajcárja van, lesi, várja a megállóhelyeken a villamost.

De mi lesz ezután, ha ez a láz megszűnik?

Hisz jó dolog, de sűrűbben járjon, mert gyalog kétszer is odaérek, hova akarok. Ki kell a vonalnak bővülnie. Jó lesz, ha a Nádor felé kiépül, főleg löversenyek alkalmával. De a Löver is várja a villamost. A Hosszúson, Ógabonatéren, Balfi utcán is elkelve.”

Az újságíró igen nagy távlatokat jelölt, egyelőre azonban a tervezett vásártér és a Vágóhid felé tervezett vonalat kellett megépíteni. A fővonal elkészültével a pályaépítőket mind ideirányították. Így már május 26-án megtarthatták a próbameneteket. Ez a vonal a Pannónia előtt ágazott ki a fővonalból, és az Ötvös utcán, Magyar utcán, Kőfaragó téren át a Győri úton a Vágóhidig vezetett. A vonal megépültekor sem számítottak nagy és főleg állandó személyforgalomra, ezért kiterők nélkül építették meg a vonalat. Csak egy kocsit futott itt, mely 10 percenként fordult meg a két végpont között. Így most már teljessé vált a Soproni Villamos Vasút vonalhálózata, és átvette a város legforgalmasabb közlekedési vonalain a személyszállítás feladatait.

Ez az átvétel nem minden zökkenő nélkül zajlott le. Omnibusz ugyan többé nem közlekedett ezen az útvonalon, azonban a bérkocsisok nem könnyen viselték el az új közlekedési eszköz jelenlétét. Igyekeztek a villamos kocsik futását lassítani, ezért gyakran kocsijaikkal igen lassan hajtva vágta át a közeledő **115**villamos előtt a síneken, sőt az is megtörtént, hogy az egyik merész fiakkeres a Déli vasútról a város felé futó villamos előtt hajtott végig a Kossuth úton a síneken, úgyhogy a villamos csak a bérkocsis által diktált sebességgel hajthatott.

A város vásottabb gyermekei is hamar megtalálták szórakozásukat a villamosban. Egy alkalommal a Festő köznél lévő kitérőben a csatornás villamos sín vágatába nagyobb kavicsokat helyeztek el, az egyik kocsi ezekre ráfutva kisiklott, csak huzamosabb idő múlva lehetett a kocsit emelőrudakkal a vágányra visszatenni. Máskor csúzlival lötték ki a villamoskocsi ablakát. Talán nem is ok nélkül gyanakodtak ezeknek az eseteknek elkövetői mögött a bérkocsisokra.

Összegezve megállapítható, hogy a soproni villamos bemutatója jól sikerült. Joggal bizakodhattak a vasút részvényesei is, hiszen május 2-án 2920, 3-án 3000, 4-én 1500 jegyet adtak el a kocsikon. Az első hónapban a villamosvasutat összesen 60 ezer utas használta. Volt vasárnap, amikor 3500–4000 utasa volt. A megfigyelések azt mutatták, hogy a vasút forgalma a Lövérék felé irányul.

A *Soproni Napló* a kor más vicclapi figurájához hasonlóan egy odamondogató, képzeletbeli kislányt teremtett, és annak szájába adva mondotta el véleményét a város eseményeiről. „Sáríka” így beszél el az újság hasábjain a villamos megjelenését:

„A villamos éppen ablakunk alatt robog el, és már jónéhányszor kaptunk is szidást érte, különösen az első napokban mikor még nem lehetett bírni az egész családdal, mert egész nap mást sem csináltunk, mint az egyik ablaktól a másikig futottunk, különben, mint a papám mondja, az urak is így voltak vele a kaszinóban...”

A mellékvonalon azonban a legsoványabb reményeket sem váltotta be a forgalom. Egyébként is sok forgalmi akadályt okozott, hiszen az egyébként is keskeny Ötvös utcát méginkább leszűkítette. Már a vonal megépítése előtt hangzottak el javaslatok, hogy a kevésbé forgalmas Domonkos utcán vezessék, a pálya az olcsóbb megoldást lehetővé tevő vonalon készült el, néhány méter vágányt megtakarítva. Kiépítését azért határozta el a Társaság, mert abban bízott, hogy a sertés- és marhavásártér vásáros napokon akkora forgalmat hoz, hogy majd ellensúlyozza a gyenge napokat. Ekkor már tervezték a kórház megépítését is a Kurucdomb aljában, ettől ismét jelentős utasforgalmat vártak. Azonban a kórház építése késett, a vásárterekre igyekvők pedig alig utaztak villamoson. Így a városi tanács 1902. október 23-i közgyűlésén hozzájárult a vonal forgalmának részleges megszüntetéséhez. Tehát csak vásáros napokon és ünnepnap volt a vasút köteles ezen a vonalon járatokat indítani. De ez a korlátozott üzem sem volt gazdaságos, és 1903 november 2-án a forgalmat itt végleg beszüntették.

A vágányok még jó ideig az utca kövezetében feküdtek. Felhasználásukra különböző javaslatokat tettek. A város egyes vezetői a Kis utcán (ma Pócsi utca) az evangélikus temetőhöz szerettek volna ezekből a sínekből vonalat építtetni. A vasúttársaság arra hivatkozva, hogy a Kis utca igen szűk ennek a vonalnak az építéséhez, azt kérte a várostól, engedje meg, hogy a felszedett sínekből a Déli vasútig vezető vonalat a sörgyárig meghosszabbíthassa. A város hosszú vita után végül is elfogadta a javaslatot. Így a felszedett 1240 méter hosszú vágóhídi szakasz helyett 710 méter új vonal épült. A vasúttársaság arra számított, hogy az akkor igen kedvelt „sörkert” vendégei főleg munkaszüneti napokon a villamost veszik igénybe.

116Az utasforgalom valóban biztatóan alakult. 1903-ban a vasút naponta átlag 1408 utast szállított, ami naponta 168 korona 55 fillér bevételt jelentett. 1904-ben a napi utasforgalom 1467 fő volt, napi 188 korona 30 fillér bevétellel. A két egybevetett esztendő között 118%-os forgalomemelkedés jelentkezett. Ennek oka részben a vasút új vezetésében is keresendő, meg az 1904-ben megrendezett soproni iparkiállítás is sok idegent vonzott a városba, ami növelte az utaslétszámot. Az új vasútigazgató, *Chapó Andor* érdekes jelzőberendezést szereltetett fel a vasút sörgyári szakaszán. Ugyanis hétköznapon alig volt utas a Déli állomáson túli szakaszon. Annak elkerülése végett, hogy kocsijai feleslegesen menjenek ki a gyárig és

vissza, a sörkert elé jelzőt szereltetett, mellyel értesítette a kocsivezetőket, ha nem volt utas. A jelzőt a vendéglő pincérei kezelték. A takarékosági intézkedést sok tréfa kísérte, aztán a háború idejére, mire a laktanyáik körüli forgalom igen megnőtt, le is szerelték.

A vasútüzem első esztendeinek újdonságai lassan elmúltak, és a kis vasút szürke hétköznapjai következtek. A kocsik fénye lassan megkopott, aztán újrafényezték őket, itt-ott valamit újíttak rajtuk. 1905-ben a kocsikat új csengőberendezéssel látták el, melyekkel a kocsivezető már kézzel csengethetett, nagyot ütve a csengőgombra. Korábban a szerencsétlen vezető egyik lábát mindig a csengőpedálon tartotta, hogy szükség esetén jelzést adhasson: Ez a valóban kényelmetlen állás alaposan kifárasztotta a „konduktorokat”.

A soproniak közül egyesek ekkor már nemcsak a villamosvasút kocsijaiban gyönyörködtek, de meglátták és figyelték azt az embert is, aki azon dolgozik. A helyi sajtóban is jelentek meg cikkek 1906-ban, melyek a vasút alkalmazottainak helyzetét mutatták be. A vasút kocsivezetőinek és kalauzainak munkaideje egyaránt átlag napi 14 óra volt. Reggel 5 órai üzemkezdéstől a 23 órai üzemszünetig csak néhány órás pihenőjük maradt, akkor, mikor legkisebb volt a forgalom. Sem szolgálati szabályzat, sem nyugdíjjogosultság nem volt e személyzet számára. Fokozatos előléptetés, lakbérjárandóság, egyenruhájárandóság nem volt szabályozva az üzemnél. A forró júliusi napon is téli posztóegyenruhában verejtékezett a kocsivezető és a kalauz. Ám a társaság vezetői arra hivatkoztak, hogy a kezdeti jó esztendők után a forgalom visszaesett, és a vasút anyagi helyzete nem engedi meg, hogy a személyzet fizetését rendezze. Elérkezett a vasút üzembeállításának 20. esztendeje is, s még akkor sem volt szabályozva a személyzet nyugdíjügye. Elmenniök pedig máshova alig lehetett, hiszen nem várta volna őket bő munkalehetőség másutt sem. A 15–20 főnyi személyzet tehát keményen megdolgozott béréért.

Az utaslétszám valóban egyre csökkent. Mindjobban látható lett, hogy nem megfelelő a két pályaudvar közötti összeköttetés, mert a vonal a Várkerületet megkerülve, hosszú úton fut végig. Ezért 1907-ben kedvezőbb vonalvezetéssel az Újteleki utca helyett a Rákóczi utcán akarták behozni a vasutat a városba. Anyagiak híján ez a terv nem valósulhatott meg. Kedvezményes bérletjegyekkel próbálták az utaslétszámot növelni.

A vasút utasforgalma egyedül jóidőben a Lövér felé irányuló forgalomban volt kielégítő. Az utasstatisztikák szerint a városból a zöldbe kiránduló soproniak az Erzsébet kertig és vissza szívesen utaztak a villamoson. Ezért foglalkozott a Vas megyei Elektromos Művek, a vasút gazdája is a lövérbizottság villamosvasút javaslatával, hogy az Erzsébet kertetől a mai Lövér körút vonalán az Alsólővér utcáig egy körpályát építenek. Azonban az anyagiak ennek a vonalnak a megépítésében is hiányoztak, meg a műszaki nehézségek is a terv elejtésére készítették a vasút tulajdonosait.

117Az első világháború esztendeiben azonban megnövekedett a vasút forgalma, s ezzel a vasút bevétele is. A város féltékenyen figyelte a vasút üzemét. Ekkortájt vette Budapest is saját kezelésébe a villamos vasutat, ezért Sopron város is bejelentette, hogy a Soproni Villamos Vasút R. T.-gal kötött szerződését felmondja. Az 1918. szeptember 30-i közgyűlés határozatának indoklása ugyan mást mond:

„A város jövő fejlesztése érdekében szükségesnek tartja, hogy a közúti vasút, mint egy város fejlődésében oly fontos szerepet betöltő faktor, kizárólag a város kezelésében és irányításában álljon.”

A vasút tulajdonosa azonban a város vezetői szerint igen magas áron volt csak hajlandó átadni az üzemet, ezért más úton kísérelték meg olcsóbban a vasút birtokába jutni. Felkérték a kereskedelmi minisztériumot a vasút műszaki állapotának felülvizsgálatára.

A vizsgálat megállapította, hogy a soproni villamos vasút, csakúgy mint az országban lévő többi hasonló üzem, a háborús évek során leromlott műszaki állapotba jutott. Utasította a tulajdonosokat, hogy amint munkaerő és anyag rendelkezésükre áll, kezdjék meg a szükséges síncseréket, és hozzák rendbe a Kossuth úti vasúti keresztezést.

A vizsgálat tehát nem hozott a városra kedvező döntést. De a politikai események is elterelték a kérdéstről a figyelmet. Meg a háború befejezése és a Tanácsköztársaság megbuktatása után következő idők gondjai egyáltalán nem sürgették már a várost a vasút átvételére. Sőt most szabadkozni akart már a város. De kénytelen volt tudomásul venni, hogy elérkezett a 20 esztendő, mikor a vasút üzemét szerződés szerint a városnak kell átvennie. Valóban az 1918-ban megtartott vizsgálat óta csak romlott a vasút állapota. A város ezért megkísérelte megtagadni az üzem átvételét, arra hivatkozva, hogy a vasút nem üzemképes. Hosszú és keserves vita következett ezután. A város egy soproni származú Ganz gyári mérnököt, *Obstmayer Jánost* kérte fel szakértőnek, a villamosvasút pedig *Kliegl József* szombathelyi MÁV üzletvezető helyetttest bízta meg a vasút üzemképességének megállapítására. Közben azonban a Részvénytársaság 1920. január 10-én megszüntette a forgalmat, mondván, már december 30-tól a város terhére és veszélyére vitte eddig is az üzemet.

Mindkét műszaki ellenőr megállapította a vasút rossz állapotát. De *Obstmayer* szerint üzemveszélyes a vasút, s így nem adható át a városnak, *Kliegl* véleménye pedig az volt, hogy jelenlegi állapotában nem is üzemképes. A város ekkor felhasználva *Obstmayer* javaslatát, bírói úton akart érvényt szerezni akarátának. A mérnök azonban végül is megegyezést hozott létre a város és a vasút tulajdonosai között. A város 590 000 korona megváltási díj fejében olcsón jutott a vasút birtokába. *Obstmayer* szerint ezt az összeget felülmúlja a kocsikba és a felsővezetékbe beépített kb. 4000 kg réz értéke is.

Sopron város most már a vasút valódi gazdjaként hamarosan megkezdte a vágányzat és egyéb berendezések felújítását. Végre 1920. június 13-án ismét megindult a soproni villamos vasút. Ráférhetett a vonalra a javítás, mert a Soproni Hírlap így írta le a vasutat:

„A sínek kopottak, térbeli görbék, a kanyarodóknál százféle görbét mutatnak, s az áramvezető vörösréz huzalnak ma már csak nyomai észlelhetők.”

De végre mégis csak újra jártak a kocsik. *Obstmayer* egy ideig Sopronban dolgozott, részt vett a vonal és főleg a kocsik felújításában. Azonban a vasút forgalma rendkívül kicsi lett. A háborút követő gazdasági helyzet itt is érezte hatását. Az 1922-es esztendőt lezáró zárszámadás 4 015 112 korona deficitet **118**tüntetett fel. A vasút igazgatója a zárszámadás kísérő szövegében kitért a deficit okaira:

„A népszavazás után bekövetkezett átcsatolás következtében városunkban az idegenforgalom annyira megcsappant, hogy ezt a villamosvasút forgalmának igen érzékeny hanyatlása tükrözi vissza... Közismert, hogy városunkban igen sok az utat megrövidítő átjáró, s mivel a helybeli lakosság gyorsabban jut céljához, ha ezeken közlekedik, nem a villamos vasutat használja.”

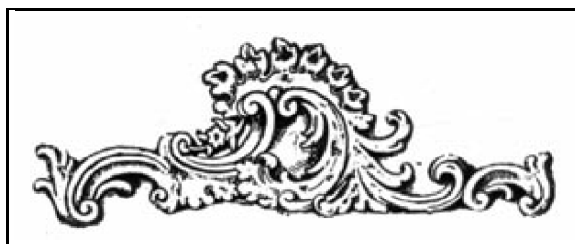
A deficités villamosvasút ügye a városi pénzügyi bizottság elé került, mely javasolta az üzem beszüntetését. A városi közgyűlés pedig kimondta a vasút üzemének megszüntetését.

A város vezető polgárai két pártra szakadtak a vasút kérdésében. A villamos védelmére kelt csoport megfellebbezte a közgyűlés határozatát, azzal az indoklással, hogy a határozat nem is volt érvényes, mert a közgyűlésen a 120 tagból csak 25 volt jelen. De vádolták fellebbezésükben a várost is, kiemelve, hogy a deficités üzemből a helytelen vezetés, a rossz menetrend is hibás. Természetes, hogy a soproni lapok is pro

és kontra állásfoglalásokkal vettek részt a vitában. A vasúti és hajózási felügyelőség két alkalommal is tartott a vasút ügyében vizsgálatot, a belügyminisztérium is foglalkozott az üggyel. Jóváhagyta a közgyűlési határozatot azzal, hogy a vasút felszerelését a város tartozik egyben tartani, s amint arra lehetőség nyílik, ismét indítsa meg az üzemet.

Így 1923. május 31-én este egymás után befutottak a piros villamoskocsik a kocsiszínbe, s másnapra már csak az üres, holt vágányok nyújtózkodtak az úttestben. A város pedig nemcsak egy színfolttal lett szegényebb, hanem hiányzott ezzel a város belső forgalmát lebonyolító közlekedési eszköz, hiszen a villamosvasút megindulásával a bérkocsiipar alig fejlődött. Egyszer azonban mégis úgy tűnt, hogy ismét életre keltik a villamos vasutat. 1925 nyarán a város gazdasági életének, kereskedelmének és iparának újjáéledését bemutató iparkiállítás rendezett az Erzsébet-kertben. A kiállítás szervezője a soproni iparkamara volt. Itt vetették fel a gondolatot, hogy az érkező látogatók szállítására ismét állítsák üzembe a villamost. Ez azonban ekkor már lehetetlen volt. A kalauzok és kocsivezetők már mind másutt kaptak munkát, egyenruhájuk sincs, a kocsik állapota is olyan, hogy már nem állíthatók üzembe. Ezzel az utolsó kísérlet is eredménytelen maradt.

1927-ben előbb az Újteleki utcában, majd a Széchenyi téren is felszedték a vágányzatot. A felső vezeték oszlopai a város közvilágításának lámpáit tartották, és részben még ennek megfelelően átalakítva szolgálnak még ma is. A harmincas évek elején a Kossuth úton ott feküdtek az úttestben a sínek. Aztán ezeket is felszedték és a többi felszereléssel együtt eladták. Ma már csak akkor emlékezünk vissza villamos vasútunkra, ha egy régi fénykép kerül elénk, vagy ha Szombathelyen járva a mi vasútunk idősebb testvérének még ma is vígan szaladó vagy éppen az ellenkocsira váró villamosát látjuk. S talán egy kicsit fáj is rágondolni: Sopronban is volt villamos!

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Horváth Bertalan: Gondolatok egy leendő soproni művészházzal

119 Horváth Bertalan: Gondolatok egy leendő soproni művészházzal

Az önálló kiállítási létesítmény Sopronban régóta sürgetett és vitatott témája a művészeknek, a művészbarátoknak és a művelődésügyi hatóságoknak. Hogy a megoldás eddig váratott magára, az nemcsak a város gazdasági helyzetével magyarázható, hanem azzal is, hogy az érintett szervek, sőt a művészek hangadói közül is egyesek a megvalósulás mellett, mások éppen ellene foglaltak állást. Mivel az ügy már elindult a megvalósulás felé, időszerűnek tartjuk a tervnek nyilvános ismertetését.

A Soproni Képzőművészkör 1964-ben akciót indított a megoldatlan kiállítási lehetőségek rendezésére. Ennek nyomán elkészült a művészház tanulmányterve a MTESz Soproni Intézőbizottságának kezdeményezésére. A tanulmány a Szélmalom utca 17. számú, monumentális barokk épületnek, a volt

Matteszháznak (amely mint kiemelt műemlék szerepel a nyilvántartásban) helyreállításával kívánt az állami rajziskolának, művésztelepnek és a kiállító művészeknek helyet biztosítani. Igazolta azt a feltevést, hogy egy meglévő épület felhasználása egyaránt előnyös pénzügyi, műemléki és városképi szempontból. Tegyük hozzá, hogy az épület a műemléki helyreállítások programjában nem szerepel, viszont állaga olyan rohamosan romlik, hogy előnyös volna megmentéséhez mielőbb hozzáfogni. Fennáll azonban – kapcsolódó beruházásként – az épület jelenlegi használójának, az ÉM Fuvarozó Vállalat kitelepítésének szükségessége. Erre a Városi Tanács mindeddig nem talált megoldást.

A fentiek megfontolása után a Városi Tanács kiviteli tervet rendelt az ÉM Lakótervénél a korábbi tanulmányterv programja alapján. A terv még 1965-ben elkészült. A lehető legegyszerűbb eszközökkel igyekezett megoldani az épület helyreállításának és átalakításának feladatát.

Az elvi részletek tárgyalása előtt vessünk egy pillantást magára a helyreállítandó épületre!

A volt Mattesz-ház XVII. századbeli, egyemeletes barokk épület. Egyidőben épült a Szt. György utca első barokkstílusú palotáival, és értékben nem is sokkal marad el azok mögött. Az épület a környező beépítésből kiemelkedik, hatása néhány zavaró melléképület bontásával előnyösen növelhető volna.

A helyreállítás feladata:

1. Az eredeti terepszint visszaállítása az épület körül.
2. Teljes homlokzati felújítás.
3. Hiányzó födécek és burkolatok pótlása, illetőleg rekonstruálása a hiteles maradványok alapján.
4. Az összes nyílászárók pótlása.

A helyi sajátosságokat tükröző (toszkán stílusú) vakárkádok, párkányok és más építészeti tagozatok helyreállítása után meglepően gazdag és monumentális homlokzati hatás várható. Ami új az épületen, a tetőtéri műterem; ez a tetősíkba, illetve oromzatba simuló ablaksorával a városképben csak nagyobb távolságból jelentkezik, a terep nagymérvű lejtése folytán.

Az épület földszintjén egy rajzterem, két tanári műterem, a gondnoki lakás és a fszt. I. emeletet kiszolgáló mellékhelyiségek helyezkednek el. A műteremek 120elött elhúzódnak délnyugati terasz a melegebb évszakokban külső munkára jól használható.

Az I. emelet mint az épület fő része – országos viszonylatban is egyedülálló, festett – mintás barokk fafödém teremsorával, kiállításként kerül berendezésre. A restaurátori szakvélemény szerint az épületben a műemléki értéket elsősorban a fenti faragott és festett fafödém jelenti. A festést takaró mészréteg és a másodlagos (utólag beépített) mestergerendák eltávolításával a födécek helyreállíthatók.

A terv tartalmazza a sérült fafödémek rekonstruálását.

A II. emelet, azaz a tetőtér felhasználására szükség volt a művésztelep helyiségek biztosításához. A beépítést a terv az értékes fafödém szakaszok kiváltásával (tehermentesítésével) oldja meg:

Négy műtermi egységet tartalmaz, a szükséges háló-, főző- és mellékhelyiségekkel. A műteremek a téli időben is üzemeltethetők. Ablakaiból a város talán legszebb panorámájában gyönyörködhetünk. Egyidejűleg 14 művész lakhat és alkothat itt, kulturált körülmények közt.

A tervezett kiállítóterület összesen:	304,5 m ²
A műtermek területe:	217,7 m ²
A műtermekhez tartozó hálókörülírítések területe:	66,6 m ²
A rajzterem területe összesen:	77,4 m ²

A helyreállítási és átalakítási költség 1,5 millió forint. Ez az összeg a különböző járulékos kiadásokkal (beleértve a födémek fa- és festésrestaurálását) eléri a kétmilliót. Hasonló igények és alapterületek figyelembe vételével emelt új épület költsége meghaladná az ötmillió forintot.

Anélkül, hogy e műszakilag is alátámasztott adatok további elemzésébe bocsátkoznánk, állíthatjuk, hogy a tervben javasolt épület felhasználása a költségek (ezáltal a megvalósulás) szempontjából szerencsés volna.

Az elsődleges műszaki és anyagi szempontok tisztázása után sorra vesszük azokat az észrevételeket, amelyek a Művészeti Ház gondolatának születése óta elhangzottak.

„Provinciális túltengés, túlméretezett gondolat” – vélte valaki, akinek fülét csak a „művésztelep” szó ütötte meg.

„Magyarország élvonalbeli művészei sohasem jártak Sopronba, tehát nem támogatják az akciót.”

Sohasem jártak, mert Hódmezővásárhely, Kecskemét, Tokaj a szokott kényelemmel várja őket. De az a vidéki festőgárda, amely évekig kitartott Sopron mellett, úgy érezzük, szívesen jönne ma is, ha jöhetne.

„Féltucat Képzőművészeti Alap-tag évi egy kiállítással mihez kezd Sopronban egy ekkora épülettel” – vélték mások leplezetlen rosszindulattal, akiket úgy tájékoztattak, hogy csak kiállítóteremről folyik a szó.

„A turista csak azt nézi meg, ami a Beloiannisz téren van. Ki fog elmenni a belvárosból a Szélmalom utcába?” – így szól a még nyomósabban hangzó harmadik ellenérv.

Sopron erősen sérült belvárosának helyreállítása és feltárása során az a kisszámú épület, amely mint középület (pl. képtár) számításba jöhetett volna [121](#) – itt többek közt a Caesar-, Fabricius- és Káptalan-házra gondolunk – a Városi Múzeum, a klubok és tömegszervezetek birtokába jutott. Így ma már senki sem ismer Sopron belvárosában olyan helyreállításra váró, „kiadó” épületet, amely korszerű, Sopron múltjához és jelenéhez egyaránt méltó kerete lehetne a bemutatandó alkotásoknak. E tény felismerése vezetett az impozáns Szélmalom utcai műemléki épület kiválasztásához.

A művészháznak kiszemelt barokk épület a Szélmalom utcában

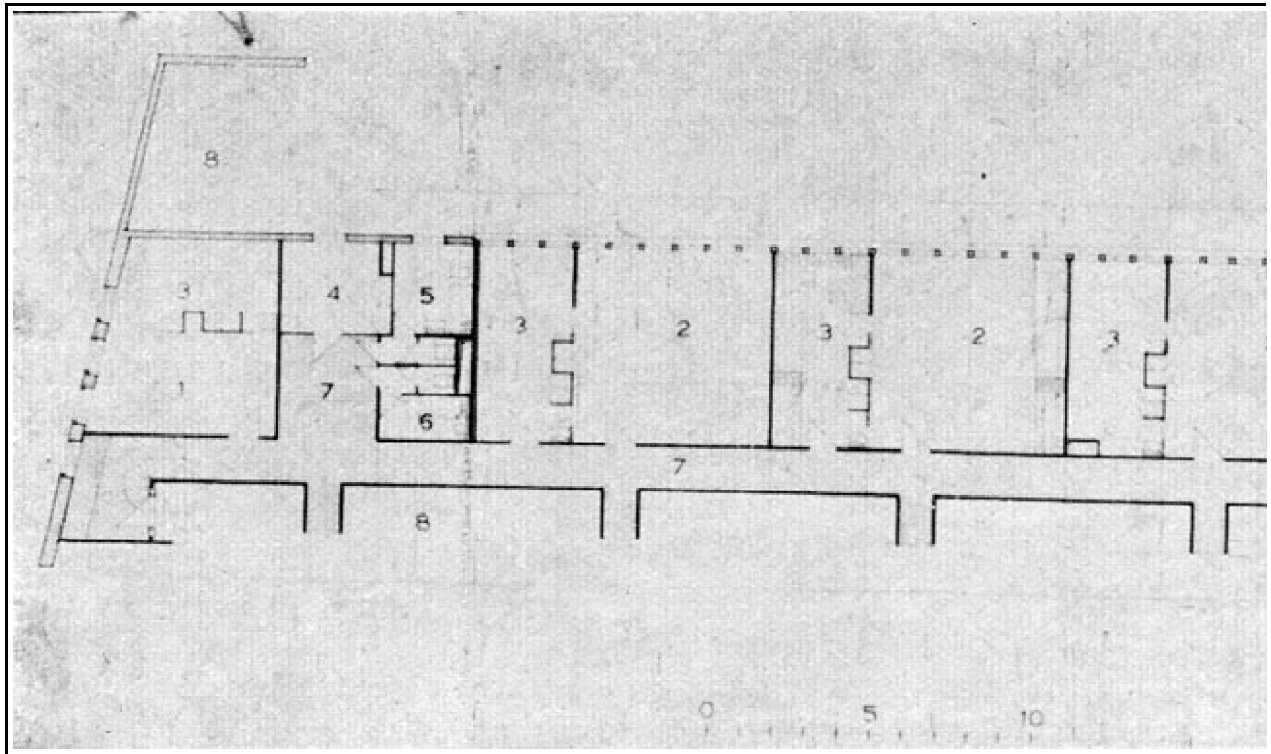
A Sopron szabadtéri múzeumába belépő látogató valóban megtanulta, hogy a szépet, az építészeti és műtörténeti értéket a Fabricius-ház és a Káptalan-terem körüli szűk körben keresse. A másik Sopront azonban, amelynek feltárására csak a súlyponti értékű belváros után kerülhet sor, sokan csak az ismeretterjesztő előadások diapozitívjeiről ismerik, festői utcácskáival, kékkötényes szőlősgazdájával. Nem azért, mert ez a városrész kiesik a forgalomból, vagy messze van – hiszen Sopronban egyáltalán nincsenek távolságok –, hanem mert az idegenvezető messze elkerüli ezeket a gondozatlan utcákat.

A Festő-köz átlépése utáni hangulat megfelelő előkészítője lehet annak az élménynek, amely a Művészházba igyekvő művészt, vagy művészbarátokat várja. Ez a létesítmény ismét arra a rangra emelné ezt a városrészt, amit valaha a Bécsi utca és Bécsi-domb ligetei, kijebb a Virágvölgy és a pompás Hubertus tetőztek be.

A művészetek iránti érdeklődés csökkenésének korszakában egy olyan kulturális tradíciókkal rendelkező régi városnak, mint Sopron, fokozott érdeke, [122](#)sőt hivatása, hogy nemcsak építészeti, hanem képzőművészeti értékeit is hirdesse és átmentse a jövő számára. Számolnunk kell ezeknek az értékeknek

hamaros szétszóródására, ha eredményes gondoskodás nem történik.

Tévedés azt hinni, hogy a Művészház léte a muzeális anyag további szétszétályozódását és csak a múzeumi belépőjegyek számának további növekedését jelentené. Éppen így válna lehetővé a Liszt Ferenc Múzeum és néhány magánképtár anyaga legjavának kulturált bemutatása. A barokk és biedermeier kor képviselői, a közelmúlt kiemelkedő klasszista képviselő soproni művészei (Mechléné, Seemanné, Ágoston, Janesics, Soproni Horváth, Mende Gusztáv stb.) mellett felvonulhatnának a jelen szépszámú és elismert alkotó művészei. Kellő terület állna rendelkezésre az anyag érték- és időrendbeli csoportosítására, sőt maradna hely időszakos kiállítások, bemutatók rendezésére is.

A II. emeleti (tetőtéri) alaprajz: 1. két férőhelyes műterem, 2. négy férőhelyes műterem, 3. két férőhelyes háló, 4. főzőfülke, 5. női fürdő, 6. férfi fürdő, 7. közlekedő, 8. tetőtér

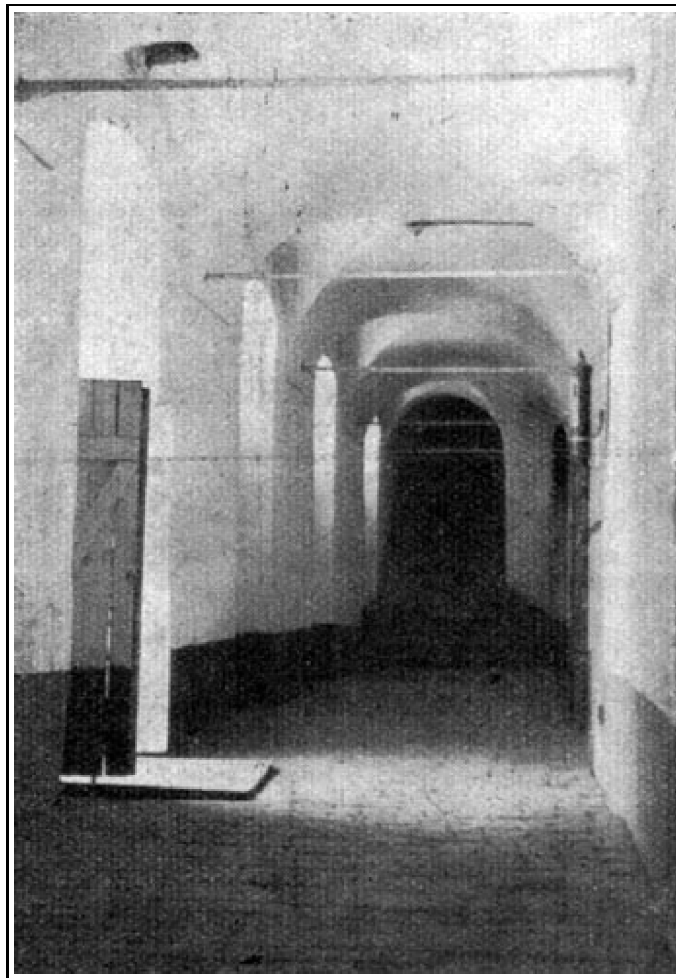
Ami e létesítmény látogatottságát illeti, ez a művésztelep és rajziskola tekintetében biztosított. A képtár forgalmánál nem az egyéni látogatókat, nem a félnapos rokon látogatásra vagy borkóstolóra érkezőket kell várni és alapul venni; a kiállítások valódi forgalmát Sopronban a csoportos látogatók, az üdülő vendégek, a kirándulócsoportok és iskolák közös látogatásai jelentik. Csak hozzáértés, jóakarát és egy kis reklám kérdése, hogy ezek a csoportok akár gyalog, akár autóbusszal, a Patak utca irányából eljutva, megtekintsék a Művészházat és a környező műemlékjellegű városrészt. Szerintünk a kérdésnek ez a része nem a 300 méteres sétán, hanem a programok helyes összeállításán és végrehajtásán, végső soron az idegenvezetőkön és az őket irányító szerveken múlik. Vagyis a létesítmény elhelyezésével kapcsolatban aggályunk nincsen.

Akik ismerik Sopron egyik-másik kiemelkedő műemlékének helyreállításával és birtoklásával kapcsolatos csatározásokat, tudják, hogy egy épületet [123](#) felfedezni, propagálni, helyreállításához tervet produkálni, ez

önmagában édeskevés az ügy végső kimenetele szempontjából.

Csak ha a Városi Tanács és a művelődésügy illetékesei átérzik a tárgy fontosságát, reálisnak vélik a művészek kívánságát, és kellő energiával fognak hozzá az anyagi fedezet előteremtéséhez, akkor lesz remény a soproni művészház megvalósulására.

Sopron rajongóiban, élete mozgatóiban rengeteg ötlet, gondolat születik és apad el évről évre. Szeretnénk, ha az itt vázolt gondolat nem hatna senkire sem irrealitásként, és nem apadna el a beléölt fáradtság a megvalósulás útvesztőiben. Szeretnénk, ha a Mattesz-házat végül is Sopron képzőművészei nyernék el otthonul.

Földszinti folyosó a Mattesz-házban

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Varga Gábor és Juhász Miklós: A nagycenki park ismertetése

124 Varga Gábor és Juhász Miklós: A nagycenki park ismertetése

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Varga Gábor és Juhász Miklós: A nagycenki park ismertetése / I. rész

I. rész

A Soprontól délkeletre, mintegy 11 km távolságban fekvő Nagycenk község nem kisebb nevezetességgel dicsekedhet, mint a volt híres Széchenyi parkkal és kastélyával. Az utazó, ki a Győr-Sopron közötti 85. sz. főútvonalon halad, nem sok szépet lát, ha futólag tekint csak a romos kapuórházak mögé. A másik oldalon végigpillant a hosszú hársfasoron, amelynek vége belevész a távolba. Mind a hársfasor, mind a park évszázados fái méreteikben, de elsősorban különleges, ritkaságszámba menő fafajaival vonják magukra a szemlélő figyelmét. A csak szépet látni kívánó embernek is gyönyörködtető látvány szemlélni azokat a fajtákat, amelyek a park területén vannak, a szakembernek viszont egy ember és természet által kialakított, illetve tönkretett kép, ami szomorú, de tanulságos.

1. A nagycenki kastély 1912-ben

Sopron, amely szépségével oly sok idegent hívogat, nem közvetlen tőszomszédságában ugyan, de két út – a Balaton és a főváros felé vezető út elágazásánál – „kapuval” rendelkezik idegenforgalmi szempontból. Nem mindegy idegent hívogató városunknak sem, hogy milyen kép fogadja a turistát a város előtt. Nem közömbös erdész szakmai szempontból sem, hogy mi legyen a park sorsa, annál is inkább mert városunkban van az ország egyetlen erdészeti felsőoktatási [125](#)intézménye, egyik erdészeti középiskolája, a park pedig a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság üzemtervi területe. Hisszük, hogy soraink megértésre találnak, és ha a park megmentéséhez egy kicsit is hozzájárultunk, munkánk nem volt hiábavaló.

Nagycenk két községből – Kiscenkből és Nagycenkből – egyesült 1893. okt. 1-én egy községgé, a mai Nagycenkké. A Széchenyi család kastélya és parkja a volt Kiscenken található, amely községrész még ma is élesen elkülönül a másiktól és mint községnév még most is használatos. A két község természetes elválasztó vonala az Ikva patak.

2. A nagycenki kastély 1964-ben

A község neve az évszázadok során erősen változott. Chenke néven említi oklevél először 1243-ban. (Az ezt a nevet viselő birtokot IV. Béla adományozta Simon soproni ispánnak. A Chenke szó hun-bolgár, valamint török eredetű, jelentése megfelel a „Csóka” családnévnek, amely az Árpádház idejében gyakori volt. Következésképpen a birtok, illetve a község a Csóka családtól kapta nevét.) Kiscenk – ma már csak községrész – neve az idők folyamán ugyancsak változott. 1366-ban Danil Zenky, 1436-ban Danielchenky, 1496-ban Danielcziny, majd 1536-ban Danielchenke. Mivel közel esik német nyelvterülethez, német nevén Düren-Zinkendorf név alatt említik Kiscenket 1530-ban, ami tulajdonképpen aszályos Cenket jelent.¹⁰¹

¹²⁶A nagycenki park régmúltjáról nem áll rendelkezésünkre adat, s így csak következtetésre szorulunk. A jelenlegi park területe az Ikva mocsaras lapálya volt, és hogy a kastély ide épült, annak okát a középkori (feudalizmus korában) erősségek (erődítmények, épületek) építési módjában kell keresnünk. Sík területen az egyedüli természeti akadályt a víz képezte ellenséges támadás esetén. Ezért az erőd-jellegű (castellum-kastély) építményeket vízzel körülvett területeken emelték. A kastély felépítésének idejét homály fedi. Egy adat 1436-ban arról szól, hogy Zsigmond király engedélyt adott a Poki családnak arra, hogy

Danielchenken, Endréden vagy Lövön erősséget emelhessen.²⁽²⁾ Hogy az engedélyezett építésből lett-e valami, erre semminemű adat nem utal. Egy 1603-ból származó jobbágypanaszban azt említik többek között a kiscenkiek, hogy kastélyt kell őrizniök, ott fát vágni, jégvermet tölteni stb.³⁽³⁾ Ez viszont már biztos adat arra nézve, hogy ebben az időben már állt a kastélyszerű épület.

Miután a kastély és park, valamint a hozzátartozó birtok a Széchenyiek tulajdonába került, a családi osztozkodás megtörtént, Széchenyi Antal költözött Kiscenkre. Költözködésekor, az 1740 év elején már a kastély kibővítésének gondolatával foglalkozik, mert a meglévő épület csak egy köznemesi kúriához hasonlított.

Ezt az épületet az akkori főúri divatnak megfelelően 1758–1761 között bővítik, építik át. A bővítéskor a jobbszárnyon színház épül, a balszárnyon kápolna, középen viszont nagy dísztermét kap, és ezzel nyeri el mai nagyságát. A kastély belső berendezését Széchenyi Antal felesége, Barkóczy Zsuzsanna végezteti el. Ezzel egyidejűleg a kastély mellett haszonkertet és narancsházat is létesítenek (A kastély képét lásd 1912-ből, 1965-ből).

Az átépítés, bővítés időszakában aligha volt park, inkább ártéri jellegnek megfelelő fűz, éger ligetfoltok, a magasabb fekvésű helyeken tölgy, kőris, szilcsoportok képződhettek.

A tényleges parkosítási munka csak a kastély átépítése, valamint az 1789-ben kezdődő vízrendezési munkák befejezése után indulhatott meg. Az Ikva régen kanyargósabban folyt, a park területén tavat is alkotott. Szabályozását Széchenyi Ferenc gróf hajtatta végre. A parkhoz közel ömlik az Ikvába a község másik patakja, az Arany patak, amely Sopronnyék (Neckenmarkt) határában, míg az Ikva Sopronkertes (Baumgarten) határában ered. Mindezt azért említjük meg röviden, mert a patak döntő hatást gyakorolt a park területére; mégpedig a geológiai múltban áradásaival humuszban és tápanyagokban gazdag hordalékot alakított ki, a jelenben pedig a talajvíz szintjének stabilizálásával, közvetve pedig a park mikroklímájának javításával. A kastélytól távolabb eső területek azonban nem voltak elmozsárosodva, így alkalmasak voltak a lecsapolás előtt már rendezésre. Így kerül sor 1754-ben a híres hársfasor telepítésére. Ebből a maga nemében egyedülálló, több mint kétszáz éves ültetvényből ma is 461 db fa áll, az eredetileg ültetett 600 darabbal szemben. (Átmérője 35 darabnak nagyobb 100 cm-nél, a 321-es felvételi jelű fa kerülete 420 cm.)

Ha a park kialakulását és a jelenlegi állapotot kutatjuk, a nagycenki parknál három korszakot különböztetünk meg:

1. *A természeti park korszaka.*
2. *A platánok kora.*
3. *A külföldi fenyők kora.*

¹²⁷1. *A természeti park korának* kezdete a hársfasor telepítési idejére tehető (1754) és az 1800-as évek elejéig tart, kb. a napóleoni háborúk végéig. Jellemző rá a hazai őshonos fafajokból kialakított parkösszetétel. A háborúk végével nyugodtabb korszak kezdődik Európában, és ez kedvez a csendesebb foglalkozásnak is. Ekkor köszönt be hazánkba az új korszak.

2. *A platánok kora* a parkkialakulás második szakasza. Ebben a korban élt a Széchenyi család egyik legkulturáltabb tagja, Széchenyi Ferenc gróf. Mint Nagycenk akkori tulajdonosa hatalmas vagyona segítségével nemcsak a kastélyt építette át, hanem szellemi kincseket is gyűjtött. Nagy mennyiségű könyv-

(18 000 kötet) kézirat-, oklevél-, szobor- és térképgyűjteményével alapította meg a Magyar Nemzeti Múzeumot (alapító levelét 1802. november 26-án tette le). Fenntartásáról életében maga gondoskodott. A múzeum mai, önállóvá vált Nemzeti Könyvtárát róla nevezték el és életnagyságú szobra ma a múzeum kertjében áll. Ennek a kulturált, felvilágosodott gondolkozású embernek feltétlen ismernie kellett korának park-kultúráját, mert egyébként nem követte volna annak leghaladóbb irányzatát, így honosította meg birtokán és környékén a szép platánokat.⁴⁽⁴⁾

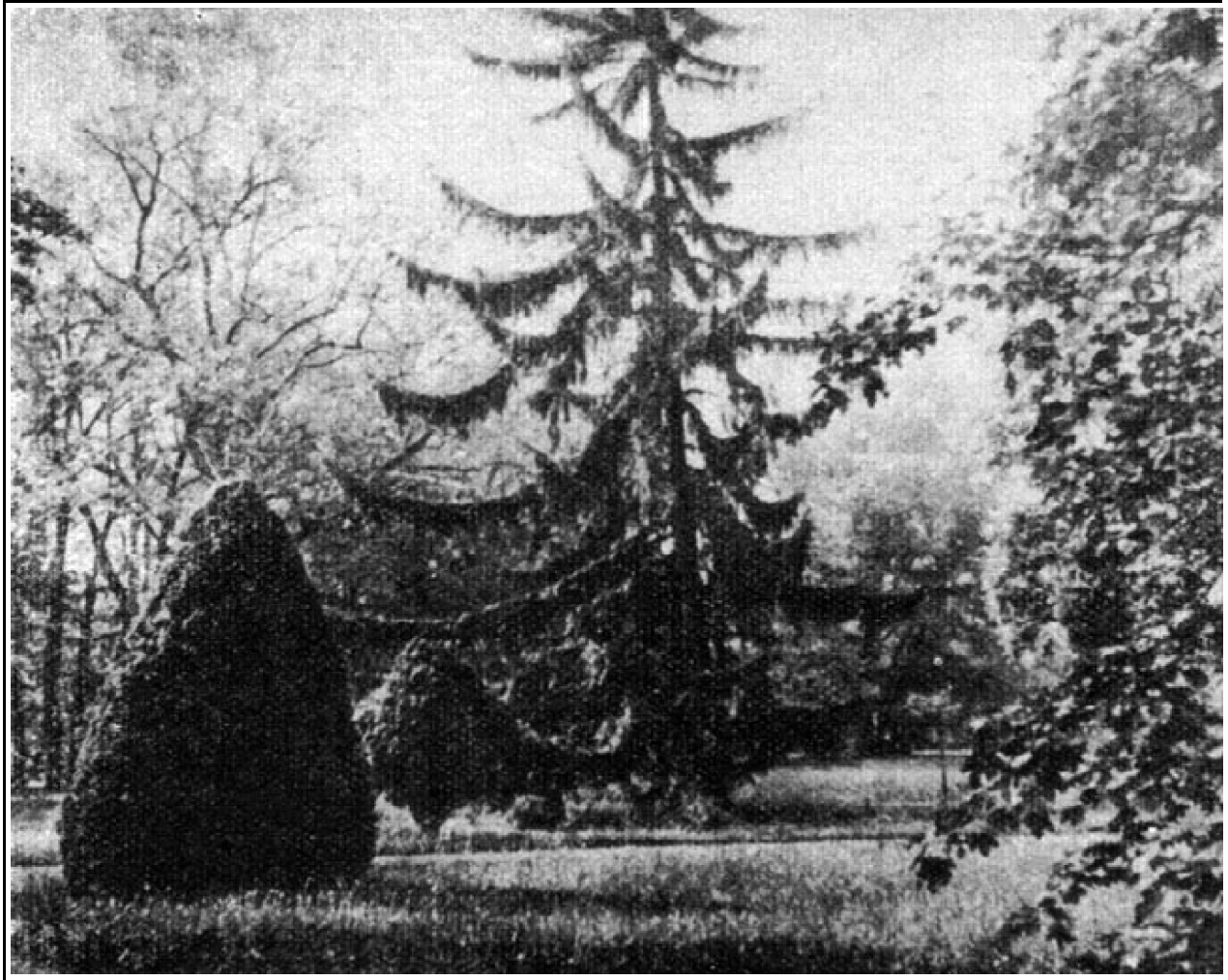
A platán Medicus Kasimir szerint a bölcsék és az elmélyedés jelképe. Történeti múltja avatja a bölcsék fájává, hiszen tudjuk, hogy a keleti platánok alatt sétáltak az athéni akadémia bölcsői. A XIX. század elején terjedt el Európában is az Amerikában honos nyugati platán, ami az előző keleti platánnal hibridet alkot, és most juharlevelű platánnak nevezzük. A kastélyparkban is juharlevelű platánok találhatók. 57 db hatalmas fa közül csak kivételesen fordul elő 30 méternél alacsonyabb, de van közöttük 40 méter magas és 138 cm törzsátmérőjű is. A parkon kívül, de közvetlen környezetében található platánok is méretesek, egészségesek, darabszámuk 63 a Nagycenk község – 85. számú út, illetve a régi soproni országút mentén.

Ugyanebben a korszakban vált divattá egy másik fafaj, nevezetesen a vadgesztenye, más néven bokrétafa (*Aesculus hippocastanum*). Számuk megközelíti a park területén a platánokét (58 db), de méreteikben természetesen sokkal kisebbek, átmérőjük csak kivételesen haladja meg a 100 cm-t. Nagy koronát fejlesztő fafaj, mindenképpen dekoratív.

Még ebben a korban kell megemlíteni a tiszafák (*Taxus baccata*) telepítését, amelyekből ma sok egyed található, sajnos, sok kipusztuló félben. Ezt a korszakot váltja fel a park legújabb kora.

3. *A külföldi fenyők korának* kialakulása korjelenség, mert a múlt század közepe táján érkeztek Európába az Észak-Amerika nyugati részén tett felfedezések hírei, amelyek a kontinens növényvilágát feltárták. Főleg sok fenyőfélése válik ismertté az 1809-ben alakult londoni Kertészeti Egyesület (Horticultural Society) növénykutatóinak munkája révén. Az akkori szállítási és gazdasági viszonyokat figyelembe véve, eltelik néhány évtized, míg ezek az újdonságok Londonból – természetesen Bécsen át – eljutnak hazánkba. Ebben az időben Angliában már parkok díszlenek a tengerentúlról származó fenyőkből. Széchenyi Ferenc fia, István (Széchenyi István 1791–1860) járt Angliában, és sok új hasznos gondolatot hozott hazánkba, de ennek ellenére nincs írásos bizonyíték, hogy parképítési problémákkal is foglalkozott volna. Mivel Nagycenken ¹²⁸viszonylag keveset időzött, a fenyőfélésegek telepítése utódjára, Széchenyi Bélára és feleségére, Erdődy Hanna grófnőre várt.

A külföldi fenyőknek magyarországi parkokban való honosítása terén gróf Erdődy Sándor, a vépi park tulajdonosa ért el szép eredményeket. Az új fenyőket saját maga hozta Angliából, Franciaországból, Itáliából. A kertészet iránti vonzalom öröklődött a családban és így került át a fenyők iránti érdeklődés, vonzalom Nagycenkre Erdődy Hannával.

3. A nagyecenki park egy részlete 1912-ben

A park felújítása fenyőkkel lényegesen más úton haladt Nagycenken, mint Vépen. Míg a vépi kastélyt a múlt század közepe táján építik át, ezzel egyidejűleg a parkot is teljesen átalakítják, addig Nagycenken már évszázada, hogy átépült a kastély, és a park fái már nagyok. A Széchenyi család már nem cseréli fel a szép lombfákat teljes egészében fenyővel. Nem engedi ezt a hagyománytisztelet, a nagyapa iránt érzett kegyelet sem. Megmaradnak a terebélyes fákká nőtt platánok és egyéb lomblevelűek, de közéjük bevonulnak a karcsú, örökzöld fenyők is. Ez az együttlét a régi és új, a hatalmas lombfák, a karcsú oregonciprusok (*Chamaecyparis lawsoniana*) és a kor csodafái a mamutfenyők (*Sequoiadendron giganteum*), a két család összefonódásának szimbólumai. A park folytatásaképpen hosszú sorban ott állnak őrt a nagyapa hársfái, amelyek páratlan szépségükben kivezetik a látogatót az unokák – Széchenyi Béla és Erdődy Hanna síremlékéhez. A síremlék körül jegenyefenyő-félék, thuják állnak emlékül telepítőiknek, akik alattuk nyugszanak.

129Az utódok már lényegesen nem gyarapítják a parkot. A parképítés terén a fenyők kora után egy új irányzat kezd tért hódítani, és ez éppen Magyarországon. Malonyán gróf Ambrózy-Migazzi telepíti meg a lomblevelű örökzöldeket, örök tavaszt, örök nyarat varázsolván kertjébe, ahol nincs a borongós ősze

emlékeztető lombhullás. Ez az irányzat egész Közép-Európában elterjedt és Nagycenkre is eljut. Itt azonban már állnak az évszázados fák és az örökzöld lomblevelűek csak díszítő, kiegészítő színekkel gazdagítják a parkot. A kastély előtti „plessure ground”-ot alkalmasnak találják arra, hogy a sipkai babérmeggyet (*Laurocerasus Sipkaensis*) megtelepítsék. Ma már csak két nagyobb puszpáng (*Buxus serpervirens*)-csoport hirdeti ezt a kort. A babérmeggy csoport azonban kellő gondozás hiányában azóta elpusztult.

4. A nagycenki park egy részlete 1965-ben

A park egész területére az elhanyagoltság képe jellemző. A második világháború után csak pusztították a parkot. A kastély helyreállítása jelenleg folyamatban van.

1964 őszén részletes felmérést végeztünk a park egész területéről. Geodéziailag rögzítettük minden egyes fa helyét, tereppontokat. $M = 1:500$ méretarányban a jelenlegi állapotról térképet szerkesztettünk. A kertészeti szabványjelekkel cca. 430 fa pontos helye van a térképen rögzítve, illetve *térkép és leírás alapján a helyszínen felkereshető*. Összesen mintegy 40 fajta – közöttük ritkaságszámba menő fenyőfélék – 1225 db adatai szerepelnek a térképek leírási mellékleteként. Kár lenne e nemes értéket teljesen a pusztulásnak

hagyni. Mentsük meg, *még lehet!*

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Varga Gábor és Juhász Miklós: A nagycenki park ismertetése / II. rész

130II. rész

Az előzményekben az olvasó megismerkedhetett a Széchenyi park múltjával, kialakulásával. Természetesen csak röviden, dióhéjban. A következőkben munkánk második részét foglaljuk össze, szintén csak kivonatossan, mert a részletekbe menő tárgyalás már inkább csak szakszempontról érdekes.

Mint már az első részben jeleztük, 1964 őszén részletes felmérést végeztünk a parkról. Mérésünk célja elsősorban az volt, hogy számba vegyünk azokat a fafajokat, amelyek a park területén állnak. A számbavétel fő munkája az egyes álló fák és tereppontok bemérése volt műszerrel (Zeiss Bussola – teodolit-tal). Mivel minden egyes – a park szempontjából jelentős méretű vagy fajtájú – fát geodéziailag rögzítettünk, egyúttal mértük annak átmérőjét vagy kerületét és magasságát, amiből a fatömegadatokat meghatározhatók. Ugyanakkor megfigyeléseket végeztünk az egyedek egészségi állapotát illetően, és ennek alapján soroltuk be a fákat kivágásra, megmaradásra stb. Ezeknek az adatoknak a birtokában már megkezdődhetett a belső feldolgozási munka.

A feldolgozási munka $M = 1:500$ méretarányú térképe az alapja az egész dolgozatnak. Egyébként e munka 58 oldalon tárgyalja a park történetét és 32 táblázatot ad a fatömegadatokat felvételi adatairól, valamint 30 fénykép illusztrálja a park fejlődését, illetve tönkretételét. A park területe a jelenlegi kataszteri nyilvántartás szerint: 15 kh és 310 n. öl. Ehhez csatlakozik a már természetvédelem alatt álló hársfasor az alábbi területtel: Nagycenk község határában: 3 kh 372 n. öl. Hidegség község határában: 8 kh 694 n. öl. Fertőboz község határában: 1 kh 800 n. öl a síremlék területével együtt.

A parkot valamikor nyugati, északi és keleti oldalán téglakerítés védte. Ezt a kerítést lebontották, és jelenleg szabad bejárás van minden oldalról. Védelmet a szegélyeken felverődő újulaton kívül semmi nem nyújt. Éppen ezért mindennemű védelmi munkát meg kell hogy előzzön a park bekerítése. A kastély rekonstrukciója már megindult ugyan, de egyelőre még csak az állagvédelmi munkák készültek el. Még nem eldöntött véglegesen a kastély újjáépítése után annak rendeltetése. Addig, amíg a rendeltetés nem tisztázódott, nem számíthatunk arra, hogy a parkban a védelmi munkák megkezdődnek. Jelenleg nincs „gazdája” a parknak. Igaz ugyan, hogy a park és a hozzátartozó hársfasor a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság üzemtervi területe, így a magyar állam tulajdona. Az erdőgazdaságnak viszont arra külön hitelkerete nincs, hogy átalakítsa, tehát feltétlenül elérkezett az idő, hogy a parkot is természetvédelmi területté nyilvánítsák.

A feldolgozási munka során térképen rögzítettük a jelenlegi állapotot. Ugyanilyen méretarányú térképen elkészítettük a rekonstrukciós tervet, amely az 1910 körüli park beosztását közelíti meg. Azért írjuk, hogy közelíti meg, mert azokat az útvonalakat kialakítani nem lehet, amelyek 50–60 évvel ezelőtt voltak. Azóta a fák megnőttek és az új utakat ezek szabják meg. (Az 50–60 évvel ezelőtti helyszínrajz gr. Silva-Tarauce: „Die Gartenanlagen Österreich–Ungarns” című munkájában jelent meg 1913-ban Bécsben). A rekonstrukciós térképen parkrészleteket alakítottunk ki. A részletek határa a meglévő, illetve tervezett útvonalak és parkhatár. Egy-egy parkrészleten belül így könnyen megtalálható az a fafaj, amit éppen keresünk, mert a táblázatos részek mintegy tárgymutatóként foglalják össze a parkban lévő fajtákat.

Egyszóval minden bemért fafaj felkereshető a térkép és leírás alapján a park területén. (Akik a parkban soha nem jártak, de térkép után tájékozódni tudnak, azoknak is elegendő a fafaj felkereséséhez.) Egy természetjáró túraút – amelynek igazi [131](#)hódolói a természet szerelmesei – csak úgy lehet hasznos és szép, ha utunk során megismerjük a környék növényfajtaíát. A szépet megtalálni csak pontos ismerettel, szaktudással lehet.

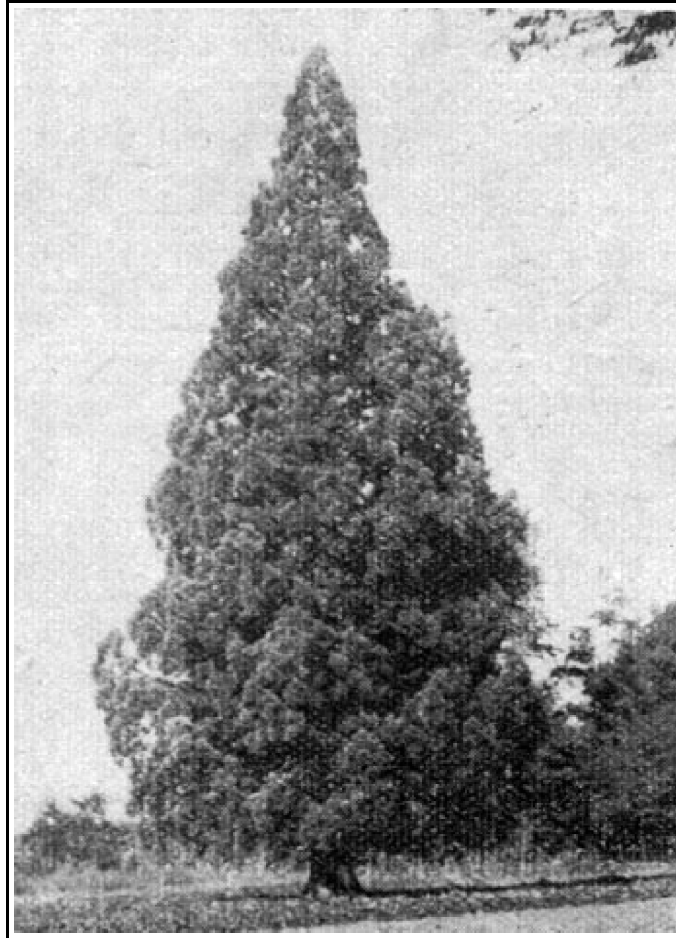
Ezen cél érdekében ismertettünk néhány fafajt, mintegy ízelítőül a sok közül olyan mértékben, ahogy egy cikk keretei ezt megengedik.

Mammutfenyő (Kaliforniai óriásfenyő) *Sequoiadendron giganteum* Buchholz.

Hazája Kalifornia. A Sziklás-hegység nyugat felé nyitott keskeny völgyei állandóan párás levegőt tárolnak a Csendes-óceán felől. Ezek a keskeny völgyek, mint a gyöngysor, úgy helyezkednek el a hegység tenger felőli oldalán. Mintegy 2500 hektár területen alkotják a Sequoia nemzeti parkot.

5. Mamutfenyő a nagycenki parkban. 1912.

6. Mamutfenyő a nagyecenki parkban. 1954. (Nem azonos az 5. képpel.)

Hazájában a laza mély talajú morénákon jól díszlik. Időszámításunk előtti időből származó fákat is tartanak nyilván és ezek elérik a 120 méter magasságot és 18 méter átmérőt is. Átlagos évi hőmérséklet hazájában 7,5 °C, absz. minimum –21 °C, míg a januári átlag –6 °C. A Sequoiák féltett titkai az indiánoknak, fehér ember az 1830-as évek végén pillantotta meg először.

A parkban lévő fa 40 méter magas, mellmagasságban mért kerülete 457 cm. A park legmagasabb fája. Mérete – korához viszonyítva – a hazai viszonyok között óriási. A forrásmunkák, valamint az évgűrűelemzés is azt bizonyítja, hogy a fa legfeljebb 90 esztendő. Adatok alapján számított fatömege 27 m³. Feltétlen figyelemre méltó, hogy ezt a m³-t produkálta ennyi év alatt. Egyetlen hazai és külföldi fafajuk sem tudja ezt a fatömeget elérni, figyelembe véve a növéteret.

Mindemellett természetadta tulajdonsága a szabályos, szép kúpalakú korona roppant dekoratív.

132 Görög jegenyefenyő (*Abies cephalonica* Laudon).

Hazája Görögország egész területe, Euböa, Kephallonia szigete. Legnagyobb állomány a Peloponesoson van, 800-tól 1600 méter magasságig terjed. A csapadék itt már nagyobb, mint az alacsonyabb helyeken, az éghajlat hűvösebb, de viszonylag még száraz. Hazájában 30 métert vagy ennél nagyobb magasságot ér el.

Fényigényesebb, mint a közönséges jegenyefenyő (*Abies alba*), a faggal szemben nagymértékben ellenálló.

A parkban lévő példányunkat, sajnos, az 1929-es erős tél megrongálta, csúcshajtása elfagyott és ezt három hajtással pótolta. Egyiket a vihar letörte, és így most két koronával rendelkezik. Egyébként magassága 39 méter, kerülete 350 cm és minden valószínűség szerint ez az ország legnagyobb Görög jegenyefenyője. A fa évről évre bőven hoz termést. Tüi szúrósak, vadrágás ellen ellenállóbb. Ez és egyéb pozitív tulajdonságai feltétlen indokolják nagyobb mérvű erdészeti felkarolását is.

Spanyol-fenyő (*Abies pinsapo* Boiss).

A név hallatára Spanyolország mediterrán növényzete, narancsligetek jutnak az ember eszébe, innen származik parkjaink egyik gyönyörű díszje, a Spanyolfenyő. Hogy mégis jól érzi magát nálunk, annak az a magyarázata, hogy a Siera de la Nieve (Havas hegység) Siere d' Estepona 1100–2000 méter tengerszint feletti magasságaiban őshonos. Hazájában a fa általában lassú növekedésű. Nem nő 25 méternél magasabbra.

Jól bírja az átlagos teleinket, bár az 1928/29-es tél ezt a példányt is két vezérhajtás növelésére kényszerítette, mert vezérhajtása elfagyott. Parkunk fája minden valószínűség szerint hazánk legnagyobb méretű fája lehet, mellmagasságban mért kerülete 277 cm és magassága 27 méter. A Spanyolfenyő érdekessége, szépsége, ellenállóképessége feltétlen díszje lehet parkjainknak, de még házi kertjeinknek is.

Kaukázusi jegenyefenyő (*Abies Nordmanniana* Spach).

Hazája a Kaukázusnak nyugati része, ahol a Fekete-tenger hatása érvényesül. 900–2000 méter magasságban terjedt el. Ellenálló a faggal szemben.

A parkban lévő fáink kiugró mérete 32 méter magas, 230 cm mellmagasságban mért kerülettel. Nagyon szépek a hársfasor végén lévő síremlék fái (34 db), és bőven hoznak termést. Tömött koronájú, dekoratív fa, ami feltétlen nagyobb felkarolást érdemel.

Chamaecyparis nootkaensis Sudwart (Spach).

Észak-Amerika Csendes-óceáni partvidékén a Sziklás-hegységben van a hazája. Nevét Nootka szigetéről kapta, itt fedezték fel Wancouwer térségében. Az ottani erdőkben kísérő fafaj, ahol 30 m-ig is megnő. Roppant dekoratív szomorú hajtásaival.

Egyetlen egyed képviseli a fajt a parkban, amelynek magassága 15 méter, kerülete 154 cm. Hazánkban ez a méret nagyon számít. Csapadék nálunk sokkal kevesebb, így sínylődik, lassan nő. A fagyot jól bírja, dekoratív fa.

Oregonciprus (*Hamisciprus*).

Chamaecyparis Lawsoniana Parlatores.

Kalifornia és Oregon Államban, a Sziklás-hegység nyugati lejtőin van hazája. A tenger partjától 5–25 km-re 50 km széles sávot alkot, és így 300 km hosszban kíséri a tengert. Magas csapadék és páratartalom uralkodik ott. Eredeti areája kicsi, de telepítve párás helyen mindenhol jól érzi magát, Európában is. Nagyon dekoratív sötét lombjával, karcsú törzsével. Sok változata van. Kedvelt solitár parkfa. Mivel a Földközi-tengeri (Valódi ciprus, *Cupressus sempervirens*) nem él meg nálunk, ez helyettesíti.

A parkban 15 db egyed van. A legnagyobb méretű 25 méter magas, kerülete 170 cm. Az összes fa átlagmagassága 19 méter.

Tulipánfa. *Liliodendron tulipifera* Linné.

Hazája Észak-Amerika. Tercier korban Európában is volt, szűkebb hazája a Mississippi teljes völgye, illetve a környező hegységek. Itt 45 méter magasságot is elér, szép egyenes törzset nevel. Állományban kiemelkedik a többi lombfák fölé.

7. A nagycenki hársfasor déli vége. 1965.

A meszes, tápdús talajt kedveli, 5–700 éves kort is elér. Virágja tulipán alakú, májusban virágzik, közvetlenül lombfakadás után. Virágai sárgák és zöldek, belseje pedig narancssárga.

Parkunk fája nagyon jól érzi magát itt az Ikva öntéstalaján. 32 méter magas és 320 cm mellmagasságban mért kerülete. Minden évben bőven virágzik. Fája ceruza-, papírgyártásra kiváló. Mint parkfa is több

figyelmet érdemel. Magyarországon Iváncon van a legnagyobb méretű fa.

Magnolia (*Magnolia accuminata* Linné).

Hazája Észak-Amerika, Atlanti-óceán partvidéke, Kanada déli része. Itt eléri a 35 méter magasságot, 150 cm átmérővel.

134 Parkunkban kettő van. Teleinket jól bírja. Nagyon dekoratív, virágai kékes-zöldek, lombfakadás után májusban virágzik, így virágai nem szembetűnőek. Termése élénkpiros görcsös magvakból áll. A magvakat nyúló, gumyszerű anyaggal („köldökzsínór”) ereszi le a talajra. Magasságuk 29–23 méter, kerületük 135, illetve 235 cm. Szépek ezek a példányok is, habár Nyugat-Dunántúlon a szelestei parkban vannak a legnagyobb méretűek.

Platánfa (*Platanus acerifolia*: *occidentalis* x *orientalis* Linné). Eléggé közismert fafaj. Itt inkább darabszámuk és méreteik érdemelnek említést. Parkunkban juharlevelű platánok vannak, ami a keleti (*orientalis*) és nyugati platán (*occidentalis*) hibridje. A nyugati platán Amerikából származó 30 méter magasságra megnövő fa. A keleti platán Ázsiából származó, széles koronájú, alacsonyabb növésű. Megkülönböztető jellege elsősorban a levélnél és virágnál mutatkozik. Méreteivel, valamint dekoratív alakjával a környéket uralja, amelyet az első részben ismertettünk.

Kislevelű hárs (*Tilia cordata* Mill).

Hazája Észak-Európa, az északi szélesség 62°-ig, délen Spanyolország északi részéig és Dél-Olaszorszáig. Hazánkban őshonos, főleg a Dunántúlon gyakori.

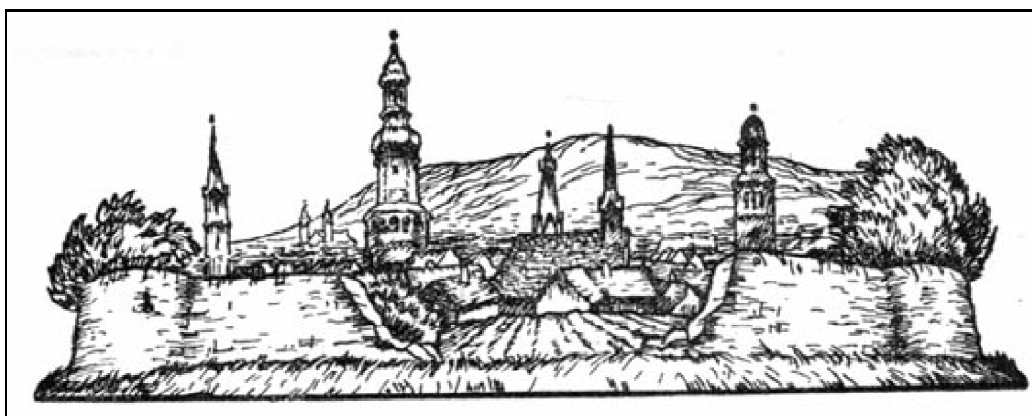
A parkban 15 db méretes fa van. A legmagasabb 25 méter 354 cm mellmagasságban mért kerülettel. Jelentősége a parkhoz csatlakozó hársfasorban van. A hársfasor most 212 éves. Hossza 2120 méter. A két sorban 1754-ben ültetett fákból 461 darabnak rögzítettük méreteit. Sajnos, nagyon sok korhadt található már és felújítása sürgős. A hiányzók és az öreg fák közé suhángot kellene ültetni, így a veszélyes fákat el lehetne távolítani, és a híres hársfasor fennmaradása folyamatos lenne.

Az előzőkben ismertetett néhány fafaj csak kis hányada annak a példányszámnak, amely a nagycenki parkban előfordul. Folyóiratunk kerete és jellege nem ad lehetőséget a többi fafajta ismertetésére, arra azonban igen, hogy *felhívja a figyelmet: milyen érték megy tönkre szemünk előtt, hogyan lesz egy fajtánkban értékes park a pusztulás martaléka*. Ha a parkot a jövőben gondozni és ápolni fogják, gyöngyszeme lehet a nyugati határszélnek, csábítani fogja a felüdülést keresőket. Idegenforgalmi gócpontot alkothat, ahová szégyenkezés nélkül elvihetjük a laikus turistát, a tanulni vágyó látogatót, a leendő kertész vagy erdész szakembert. Tehát nevelő eszköze lehet mindazoknak, akik a természetet, növényeket, fákat szeretik. Már most évente több száz látogatója van Nagycenknek, főleg fiatalok, akik egyben kegyeletüket róják le Széchenyi István emlékének. Feltétlen szükség lesz majd egy kis ismertető formájában a park történetét kiadni, hogy szakvezetéssel egybekötve mutassuk meg a látogatóknak mindazt, ami érdekes, amit érdemes látni, megtanulni.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

135 HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: Újabb adatok a soproni és Sopron megyei korai paraszt-, munkás-, ellenállási és sztrájkmozgalmak történetéhez

Hiller István: Újabb adatok a soproni és Sopron megyei korai paraszt-, munkás-, ellenállási és sztrájkmozgalmak történetéhez

(Levéltári forráskiadványok alapján)

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után Magyarországról leválasztották Erdélyt, Horvát-Szlavóniát a Muraközzel és Fiumével, valamint az úgynevezett Vajdaságot. A megmaradt területet öt districtusra, azaz kerületre osztották. Ezeknek székhelyeivé Pest-Budát, Pozsonyt, Sopront, Kassát és

Nagyváradat jelölték ki. A kerületek élén teljhatalmú kerületi főnökök álltak. Ők irányították a közigazgatást, a gazdasági és kulturális életet, ezenkívül az öszmonarchia érdekeinek megfelelő politikai vonalvezetésért is teljes felelősséggel tartoztak.

A soproni kerülethez tartozott csaknem az egész Dunántúl; Sopron, Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Veszprém, Vas és Győr vármegye. A soproni kerület élén báró Hauer István állt, aki különösen gyűlöletessé tette magát azzal, hogy a politikai közigazgatást nyíltan osztrák szellemben kívánta és kísérelte meg átszervezni. Sopronnak mint kerületi fővárosnak, igen jelentős szerepet szántak az új rendszerben. Bécshez való közelsége, a német nyelvterület határán való fekvése, jelentős német nemzetiségű lakossága, erős német műveltségű polgársága, Hauer István báró teljhatalma és még számos más körülmény tehetné volna reálissá az osztrák elképzeléseket. Számos nagyjelentőségű császári és királyi főhivatal (melyekből az országban Sopronon kívül csak még négy helyen volt) felállításával szándékoztak Sopront az osztrák abszolutisztikus törekvések egyik előretolt bástyájává tenni.

Mindezek arra engedhetnének következtetni, hogy ilyen körülmények között az abszolutizmus idején Sopronban és Sopron vármegyében aligha lehetett szó bármilyen mozgalomról, amely a hivatalos törekvésekkel és elképzelésekkel szemben állt. Különösen munkás- és parasztmozgalmakra nem gondolnánk, hiszen Sopron és környéke a már vázolt körülményeken kívül egyrészt „csendes terület” hírében állt, másrészt munkás- és parasztmozgalmakról, illetve ezek kibontakozásáról – különösen országos méretekben – csak az 1867 utáni években beszélhetünk. Éppen ezért nem érdektelen foglalkoznunk azokkal az 1959-ig teljesen ismeretlen levéltári dokumentumokkal, melyek a korai soproni és Sopron megyei munkás-parasztmozgalmakkal foglalkoznak. Az erre vonatkozó fellelhető levéltári anyagot Sashegyi Oszkár 1959-ben megjelent könyvében először gyűjtötte össze és hozta nyilvánosságra. (Munkások és Parasztok mozgalmai Magyarországon 1849–1867. Iratok. Összegyűjtötte és szerkesztette Sashegyi Oszkár. Bp. 1959. Akad. K. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 6.)

Ezekből a nyilvánosságra került levéltári [136](#) iratokból nagyszerűen kirajzolódik városunk és az akkori Sopron vármegye munkás- és parasztrétegeinek ellenállása az önkényuralommal szemben, harca érdekeinek védelméért, emberibb életfeltételek megteremtéséért. Nem szervezett és az önkényuralom alapjait megrendítő tömegmozgalmakkal, de tudatos, erőteljes, néha a hatalom birtokosai számára is félelmet keltő zendülésekkel találkozunk, melyek a későbbi szocialista mozgalmak lehetőségeinek előfeltételeit teremtették meg.

Sopron vármegyében, már viszonylag korán, 1849 közepe táján találkozunk először parasztmegmozdulásokkal. Az okot erre Rohonczy Ignác soproni kerületi főbiztos szolgáltatta. [15](#) Rohonczy 1849. március 20-án rendeletet adott ki Sopron és Vas vármegyék lakosai számára. Ebben hangsúlyozza, hogy már több ízben figyelmeztette a két megye lakosságát, hogy az irtásokért, az ideiglenes szerződéssel kiadott földekért, pénzes földekért, a curiális jobbágy telkekért stb. a tartozások nem szűntek meg. Ugyancsak nem illeti több a volt jobbágyközségeket a bormérésből, mint ami azelőtt illette. Egyszóval az úrbéri adózásokon és a papi tizeden kívül, minden abban az állapotban maradt, mint ahogy az a forradalom előtt volt. Rendelkezésében a járási tisztviselőket tette felelőssé azért, hogy a fennálló rend ellen lázadás vagy bármilyen jellegű megmozdulás ne legyen. A rendelkezés a továbbiakban aláhúzza, hogy amennyiben az egyén tagadja meg tartozását, a törvény módot ad az orvoslásra; ha az egyén követ el jogbitorlást, akkor a mezei rendőrségi törvény alkalmazandó; ha azonban a tartozás megtagadása vagy a jogbitorlás tömegestől történik, azt úgy kell tekinteni, mint zendülést. A szolgabírónak ilyen esetekben az a kötelessége, hogy az „elcsábított” lakosokat felvilágosítsa tévedésükről, a felbujtókat pedig fel kell kutatnia és megyei törvényszék elé kell állítania. Ha a helység felelős előjárói a felbujtókat nem tudják vagy nem

akarják megnevezni, ez azt jelenti, hogy maguk is bűnösök. Ilyen esetben őket kell a megyei törvényszék előtt felelősségre vonni. Ha a zendülést másként elfojtani nem lehet, igénybe kell venni a császári és királyi katonaságot. Azt is mindenkinek tudnia kell – fejeződik be Rohonczy rendelete –, hogy az a helység, amely a császári katonaságnak ellenszegül, bizonyosra veheti a tüzzel-vassal való végső elpusztítást.

Rohonczy rendeletének megfelelően 1849 közepe táján Sopron vármegye egyes községeiben kezdtek a parasztokat kényszeríteni, hogy nem úrbéri jellegű tartozásaikat fizessék meg, illetve egyenlítsék ki. Az erőfeszítés azonban nem sok eredménnyel járt. A községekben nagyon elmérgesedett a hangulat. Iván községben p. o., amely a Széchenyi család birtokában volt, a parasztok kijelentették, hogy nem hajlandók dolgozni; egyenesen megtagadták az uradalom részére a munkát. A főszolgabíró személyesen szállt ki Ivánba, ahol felolvasta Rohonczy királyi biztos március 20-i rendeletét. A parasztok erre jobbnak látták megszüntetni sztrájkjukat és felvették a munkát. Rohonczy azonban ennyivel nem érte be, hanem utasította az első alispánt, hogy jelentse az iváni zendülést a fenyegető törvényszéknek. Az iváni ügyet példa statuálására használta fel. Saját maga erről a következőket írta: „hogy ha ily cégéres zenebonások, minők az iványiak, holnapok számra büntetlenül dacolhattak a közhatalommal, akkor az említett rossz mag csirázni fog minduntalan és mindenfelül, és utóbb csak még szigorubb büntetésekkel lehetend csak majd a gazt elfojtani.” (Rohonczy Ignác, Sopron és Vas vármegye királyi biztosának iratai. 1849. 631. In: Munkások és Parasztok mozgalmi Magyarországon 1849–1867. Iratok, összegyűjtötte és szerkesztette Sashegyi Oszkár. Bp. 1959, Akad. K. A. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 6. 97. p.) Az idézetből [137](#)világosan látszik, hogy az iváni parasztok elég hosszú időn keresztül tarthatták magukat. Az is bizonyos, hogy csak a császári katonaság országosan ismert brutális fellépésétől való félelmükben álltak munkába.

Ugyancsak 1849-ben hasonló dolog zajlott le Fertőrákoson is. 1849. szeptember 27-én gróf Cziráky János kerületi főispán²⁽⁶⁾ jelentést küldött Geringernek a Sopron vármegyei majorsági telkesek ellenszegüléséről. Az ellenszegülés abban nyilvánult meg, hogy a fertőrákosiak (Kroisbach) legfelsőbb helyen bepanaszolták Esterházy herceget, volt földesurukat, hogy jogtalanul követel tőlük úrbéri szolgáltatásokat. Az ügyből kifolyólag Tóth Sámuel főszolgabírót elmozdították állásából és vizsgálat megindítását rendelték el ellene. A fertőrákosi eset azért is figyelemre méltó, mert az innen kiindult ellenszegülés áterjedt más vidékekre is. Cziráky félt, hogy a fertőrákosi példa nagyon ragadós lesz, ezért maga igazolására azt írta Geringernek, hogy amennyiben tömegesen érkeznének ilyen panaszok erről a vidékről, ne következtessen jogtalanságra, mert a hatóságok csupán a tulajdonjog védelme érdekében tettek intézkedéseket. Geringer azonban, úgy látszik, még jobban félt a parasztmozgalmak elterjedésétől, mint Cziráky. Ő ugyanis, annak ellenére, hogy Cziráky a fertőrákosiak panaszáról úgy vélekedett, hogy az jogilag teljesen megalapozatlan és ezt Geringerrel is közölte, mégis úgy döntött, hogy a község nem kötelezhető arra, hogy a szolgáltatásokat teljesítse. Így vezetett a fertőrákosiak mozgalma eredményre.

Sopron vármegye parasztságának elégedetlenségét és az őket igazságtalanul sújtó rendelkezésekkel való szembenállást mutatja egy 1849. szeptember 30-i jelentés. Eszerint Sopron vármegye fogházában 1849 második és harmadik negyedében 287 rabot őriztek. Ezeknek legnagyobb részét politikai jellegű mozgalmakban való részvétel miatt, illetve politikai jellegű cselekmények miatt ítélték el. Április 13-án 18 füles parasztot fogtak le „erővel erdőpusztítás” miatt. 10 nap múlva 19 gazdát tartóztattak le hasonló vádakkal. Május 7-én újabb 17 füles paraszt került ilyen sorsra. Egy heti fogságra és a kár megtérítésére ítélték őket. Június 18-án 12 szarvkői curialistát fogtak el „az uradalmi szolgálatok makacs megtagadása miatt”. A plébániai szolgálatok makacs megtagadása miatt június 9-én letartóztatták az egyik Sopron vármegyei bírót és két gazdát. Tiltott bormérés miatt július 29-én 11 németkeresztúri (Deutschkreuz)

gazdát, tisztviselők rendeletének ellenszegülése miatt augusztus 4-én 5 alsólászlói gazdát és két kéthelyi gazdát fogtak le. Augusztus 7-én Fertőszentmiklóson 25 gazdát és 7 „zsidót” fogtak le tiltott bormérés miatt. Szeptember 7-én és 9-én Hövejen 33 parasztot fogtak le „falopás és a zálognak erővel visszafoglalása” miatt. Ezeket két héttől negyedévig terjedő fogságra, hetenként kétnapi böjtre, közmunkára és tömlőctartás megtérítésére ítélték. A felsorolt „büntettekért” a büntetés általában igen szigorú volt és nem állt arányban az elkövetett vétséggel. Ez azonban tudatos büntetéskiszabásnak tűnik, ezzel akarták a parasztokat elriasztani a fennálló rend és rendelkezések megszegésétől. 1849-ben még nem sikerült a hatóságoknak elérni, hogy rendet teremtsenek ezekben az ügyekben. A börtöntől, tömlőctől, böjttől stb. különben sem lehetett várni a parasztok „megjavulását”, ezért gyakran a katonaság segítségét vették igénybe. Ez hatásosabbnak bizonyult, és így 1850. február 16-án a soproni kerületi főispán már azt jelenthette Geringernek, hogy a kerület területén az uradalmi birtokok ellen irányuló „inváziós kísérlet” csaknem teljesen megszűnt, mivel a katonaságtól való félelme nem engedte ezt meg.

A germanizálási törekvések és az új rendszer képviselői működésük kezdetétől fogva a város és a vármegye németajkú lakosságát természetes szövetségesnek tekintette intézkedéseik végrehajtásánál. Hamarosan azonban be kellett látniuk, hogy tévedtek, sőt a németajkú lakosság akadályozza őket legjobban törekvéseikben. A legutóbb említett Geringernek szóló jelentés kiemeli, hogy főleg a németajkú lakosság táplál kommunisztikus érzelmeket.

A megye parasztságának mozgalmait tartósan sohasem sikerült a kerületi kormányzatnak eltipornia. Alig két hónappal a február 16-i pozitív jelentés után, 1850. április 2-án Geringer azt volt kénytelen jelenteni Bach belügyminiszternek, hogy vannak olyanok, akik ártani akarnak és nehézségeket támasztanak a kormányzatnak. Ezek az elemek – hangoztatja a hangulatjelentés – a falusi népet ártalmas tevékenységre biztatják. Ilyen mozgalmaktól a soproni kerület sem mentes, fejeződik be a jelentés.

Feltehetően az első brennbergi bányászsztrájk eseményeit tárja elénk egy 1851. március 22-én keltezett jelentés. Ebben a jelentésben a soproni városi rendőrkapitány értesíti a kerületi főispánt, hogy a brennbergbányai bányászok megtagadták a munkát és sztrájkba léptek. A városi rendőrkapitány az ügyben személyesen folytatta a vizsgálatot és a következőket állapította meg.

A brennbergbányai Lewisch kocsmában József napkor több bányász tartotta névnapját. A bányászok egy ideig jókedvűen mulatoztak, rendesen szórakoztak. Később azonban rendbontásra került sor. A szórakozás közben az egyik bányász, Fára József kissé megfélemlítve magáról, felállt az asztalra, poharakat tört el és hangoskodott. A rendőri jelentés nem tesz említést arról, hogy a „hangoskodás” alatt milyen megnyilatkozások hangzottak el. A kocsmáros értesítette az ott folyó mulatozásról a bányagondnokságot, ahonnan csakhamar előkerült egy mérnök, aki elvitte magával Fára Józsefet a bányagondnokságra és ott megkötözte. A bányászok nem helyeselték a mérnök tettét, szolidaritást vállaltak bányásztársukkal. Hamarosan csoportba verődtek a bányagondnokság irodája előtt, és követelték Fára József szabadon bocsátását. A tömeg egyre nagyobb és hangosabb lett. A mérnök a fenyegető tömegtől megijedt és kiengedte ugyan Fárát, de értesítette a csendőrséget, kérte segítségüket a tömeg ellen. A csendőrök eleget tettek a mérnök kérésének, kivonultak és letartóztattak négy bányászt. Ezzel akarták elejét venni a további megmozdulásoknak. Csakhogy éppen az ellenkezőjét érték el vele. A tömeg nem csillapodott, sőt másnap is folytatódott a tüntetések. A munkások egy része távol maradt munkahelyétől is. A csendőrség erre a sztrájkolók vezetőit is letartóztatta. A letartóztatott Maresch Ferencet, Baumann Ferencet és Skaupy Józsefet szállították Sopronba és átadták a városi kapitányságnak. A városi rendőrkapitányságnak, a csendőrségnek és a bányagondnokságnak csak estére sikerült a rendet helyreállítania és a bányászokat a

munka felvételére rábírní.

Ez az első brennbergbányai bányászsztrájk – vagy legalábbis a legrégebbi, melyről eddig tudomásunk van, a soproni helytörténeti kutatás eddig még erről sem emlékezett meg – ugyan nem gazdasági vagy politikai követelések szülötte, mégis nagy jelentőséget kell neki tulajdonítanunk. Mindenekelőtt azért, mert feltételezhetően az első kollektív megmozdulása volt a brennbergi bányászoknak, valamint azért is, mert ez a megmozdulás azt is mutatta, hogy a brennbergbányai bányászok már több mint egy évszázaddal ezelőtt tudatában voltak annak, hogy követeléseik csak úgy valósulhatnak meg, ha egységes és határozott álláspontot alakítanak ki. Végül azért is nagy jelentőségű volt, mert mintegy előfutára lett a későbbi politikai jellegű sztrájkmozgalmaknak.

A bányászok megmozdulása után alig másfél évvel már kimondottan politikai jellegű üggyel találja szemben magát a soproni rendőrigazgatóság. Az ügy szereplője munkás. 1851. augusztus 25-én a soproni rendőrigazgatóság jelentette a helytartóságnak, hogy letartóztatták Hofbauer Sebestyén bécsi születésű, 26 éves kőművesegédet, mert az egyik kocsmában félig ittas állapotban kommunisztikus izgató beszédet tartott. A rendőrigazgatóság nyomozást rendelt el Hofbauer ügyében és megállapította, hogy tagja volt a munkástársulatoknak és „nagyon veszedelmes elvei” voltak.

A parasztmozgalmak mellett egyre inkább előtérbe kerülnek az úgynevezett kommunisztikus tanok hirdetőinek „bűnügyei”. Sopronban és Sopron vármegyében tömeges mozgalmakkal ebben az időszakban még seholsem találkozunk, kisebb csoportok azonban már tevékenykednek és nem hatástalanul. A magok, melyeket elhintenek, városunkban és a 139 vármegyében is termékeny talajra hullanak. A csoportok ténykedésére felfigyel a rendőrigazgatóság is. Egyre több jelenteni valója akad felettesei számára. Van azonban jelenteni valója a csendőrségnek, a kerületi főispánnak, a helytartósági osztály vezetőjének, a kerületi pénzügyigazgatóságnak és a katonaságnak is.

1853. április 6-án a soproni kerületi főispán azt jelentette a kormányzóságnak, hogy a soproni kerület területén a csendőrség letartóztatta Kovács Józsefet, akit ezt megelőzően már büntettek egyszer vallásos tévtanok terjesztése miatt. Kovács letartóztatása akkor történt, amikor éppen titkos összejövetelt tartottak. A jelentés szerint Kovácsnak és társainak „üzelmel” kommunisztikus irányzatok elterjesztését célozták, és szoros összeköttetésben álltak a politikai felforgatók törekvéseivel. A nyomozás megállapításai szerint a csoport strassburgi forradalmárokkal állt szoros összeköttetésben, sőt maga a mozgalom is innen indult ki. A szekta a soproni kerületen kívül is elterjedhetett, mert utasítás ment a hivatalos rendőri és csendőri szerveknek, hogy nyomozzák ki a szekta tagjait, tartóztassák le őket, az iratokat pedig foglalják le. A kormányzóság az egész országra kiterjedő nyomozást rendelt el a soproni kerületi főispán jelentése után.

1853-as év végi és 1854-es év eleji jelentések és a magyarországi kormányzóság rendőri osztályának iktatókönyvi bejegyzései is arról tanúskodnak, hogy az országban titkos egyesületek, ún. „tallér-egyletek” működtek a munkásság és a cipészlegények között.

A soproni rendőrigazgatóság 1854. január 10-i napijelentéséből arról szerezhetünk tudomást, hogy január 9-én 12 cipészlegényt tartóztattak le, mert „testvériségi összejövetelt” (tallér-egylet összejövedele) tartottak. A letartóztatottakat átadták a kerületi katonai parancsnokságnak, a kormányzóság pedig az ügyben január 14-én rendeletet intézett a soproni kerületi katonai parancsnoksághoz.

Érdekes a következő jelentés is. 1854-ben a soproni rendőrigazgatóság egy keltezetlen január és február havi hangulatjelentésben arról számol be, hogy a munkásság nyomora egyre nagyobb méreteket ölt. Ír arról és elismeri, hogy a közel-keleti háborús események kedveznek a „forradalmi pártnak”. A rendőrigazgatóság

azonban ennek tüntetéseitől nem félt. Úgy gondolta, hogy a rendet a rendőrség még abban az esetben is fenn tudná tartani a csendőrséggel karöltve, ha a városból valamilyen oknál fogva a katonaságot ki kellene vonni. Ha tüntetések lennének – véli a rendőrigazgató –, ezek nem a rendzavarás szempontjából volnának veszélyesek – és számunkra a következő megállapítás rendkívül érdekes –, hanem a munkásság izgatottsága adna aggodalomra okot, amely izgatottságot a szörnyű áremelkedésre és az ipar pangására vezet vissza a jelentés. A rendőrigazgatóság minden jel szerint jobban ismerte a munkásság erejét mint bárki más. Ezért – és nem valamiféle humanizmusból vagy a munkások iránt érzett gondoskodástól indítva – javaslatot tett az árak szabályozására és a gabonauzóra megszüntetésére. A rendőrigazgatóság azt is nagyon jól látta, hogy a város vezetősége semmit sem tesz a munkásság nyomorának enyhítésére, ezért a tüntetések és rendzavarások elkerülése céljából jótékonyági gyűjtést is indított, sőt ínségkonyhát állított fel, melyet a mezei munkák megindulásáig szándékoztak fenntartani.

A soproni rendőrigazgatóságnak azonban más gondjai is akadtak. 1854. december 31-i jelentésében arról számol be, hogy a tulajdon elleni merényletek nagyon megszorodtak. Jól látja az okokat is. Ezeknek okát – írja a rendőrigazgatóság – részben abban kell keresni, hogy a soproni kerületben nem kielégítőek a kereseti lehetőségek. A terménykereskedelmen kívül a kereskedés jelentéktelen, az ipar sem számottevő, a bányászatnak is csak nyomait lehet megtalálni. Az állattenyésztés teljes egészében a földbirtokosok kezében van, ezek pedig nagyon rosszul fizetnek. Egyszerű emberek lopásra kényszerülnek vagy legjobban arra, hogy idegen területen legeltessenek, vagy hogy erdei kihágásokat kövessenek el stb.

Ilyen viszonyok között nem csodálkozhatott a rendőrigazgató, amikor ugyancsak 1854-ben egy kisebb csoportot szállítottak Tapolcáról Sopronba, „Akik a 140nyílt kommunizmust hirdették”. Miután Sopronban kitöltötték büntetésüket visszakerültek Tapolcára, ahol azonban tovább folytatták „üzelveiket”. A csoport vezetője Bakody János volt, akiről egy jelentés megállapította, hogy elveit nem adta fel a soproni börtönben sem, sőt még ott is igyekezett híveket szerezni eszméinek, főleg a kézművesek és asszonyok köréből.

A soproni helytartósági osztály vezetője, báró Ambrózy Lajos 1858. április 3-án kelt egyik jelentésében, melyet a kormányzásnak készített, azt állítja, hogy a nemesség fél a forradalomtól, az alsóbb néprétegek pedig fogékonyak a szocialista tanok iránt. Részletesen beszámol arról, hogy az 1855–1857-es években a soproni kerületben 127 felségsértési ügy fordult elő. „In den unteren Volksschichten – írja Ambrózy szó szerinti – sind wohl wie es sich von selbst versteht, mehr demokratische Elemente, und demnach mehr Empfänglichkeit... für sozialistische kommunistische Lehren, welche in der heutigen Zeit allein eine auch ephemäre traurige Aussicht des Erfolges haben können”. (Munkások és Parasztok mozgalmi Magyarországon 1849–1867. Iratok, összegyűjtötte és szerkesztette Sashegyi Oszkár. Bp. 1959, Akad. K. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 6. 167–168. p.)

A soproni Országos Kerületi Pénzügyigazgatóság 1860. október 4-én másolatban továbbította a helytartóság elnökének Wolff pénzügyőri biztos jelentését, melyet az a nagykanizsai kerületi pénzügyigazgatóságnak küldött. Ebben a jelentésben annak szerzője kormányellenes forradalmi hangulatról ír. Hangsúlyozza, hogy a lakosság hangulata forrongó. Kis részletet érdemes szó szerint idézni: „Die politische Stimmung der Bevölkerung hat bereits einen bedeutend aufgeregten Charakter angenommen. ...Die revolutionäre Partei, bestehend aus Demokraten und Republikanern... tut Alles nur denkbar Mögliche um bei den verschiedenen Parteien Hass gegen das allerhöchste Kaiserhaus zu erregen”. (Legutóbb idézett mű. 258–259. p.)

Mint látható, az egyéni és kisebb csoportos akciók, szervezkedések 1860-ban a soproni kerület területén is átcsapnak kimondottan céltudatos, forradalmi szervezkedésbe. Gyakoriak lesznek a nyilvános tüntetések,

nemzeti zászlókat és nemzeti jelszavakat lehet találni egyre több helyen. Ezeket a hatóságok ugyan eltávolítják, de az értelmi szerzők ellen nem mernek már erősen szembeszegülni. Az ellenállások különféle formái fejlődnek ki. A soproni Országos Kerületi Pénzügyigazgatóság az említett októberi jelentéséhez egy másikat is mellékel, melyben azt írja, hogy az adó behajtására alkalmazott kényszereszközök eredménytelenek maradnak, mert az árverésre bocsátott tárgyakat nem veszi meg senki.

1861. november 5-én gróf Pálffy Móric altábornagyot nevezték ki Magyarország helytartójává. A megélt munkás-, paraszt- és nemzeti mozgalmak elfojtása céljából ugyancsak ezen a napon állították fel a katonai törvényszékeket. Az intézkedések az egész országban mély benyomást tettek. Pálffy kötelességévé tették, hogy mindazokat az egyéneket vagy csoportokat, akik egy esetleges rendszerellenes politikai mozgalomnak vezetői lehetnének vagy azokat, akikről feltételezhető, hogy a kormánnyal szembenállnak, lazításra, forradalomra vagy rendzavarásra bujtogatnak, tartóztassa le, és dugja valamelyik erődbe. A rendkívül szigorú rendelkezések nem vezettek azonban a kívánt eredményre. A soproni városi tanács a katonai törvényszékekbe vonatkozó hirdetményt november 12-én jelentette meg a város utcáin. Cihlarz soproni rendőrigazgató egyik jelentéséből kitűnik, hogy a falragaszokból még aznap éjjel ismeretlen tettesek hármat leszakítottak.

Ezekkel az intézkedésekkel egyidejűleg elrendelték azt is, hogy a kerületek katonai parancsnokai küldjenek kimutatást azokról a polgári személyekről, akik ellen katonai bíróságok bűnügyi vizsgálatot folytattak vagy folytatnak. A kimutatás szerint ilyen vizsgálat csak szabólegény, kőműveslegény, mészároslegény, kötélverőlegény, napszámos stb. ellen indult. Sopronban Huszty Dániel erdőőr ellen indítottak ilyen bűnügyi vizsgálatot.

Az 1861-es esztendő sok intézkedést kívánt a soproni kerület rendőri, csendőri és katonai hatóságaitól. Intézkedést [141](#) kellett foganatosítani annak érdekében is, hogy a soproni kerületben állomásozó katonaság számát emeljék, mert a kerületben egyre több összeütközés történt a lakosok és a pénzügyőrök között. Az összeütközésekhez p. o. olyan okok vezettek, hogy a pénzügyőrök el akarták kobozni a lakosok tulajdonában lévő dohányt.

1861-ben a lakosság politikai hangulata csak romlott. Ezt támasztja alá Cihlarz soproni rendőrigazgató 1862. január 3-án küldött jelentése, melyben beszámol a helytartónak az elmúlt negyedévben észlelt politikai közhangulatról. Ebben leírja, hogy a feltűnés nélkül folytatott agitáció ellen a katonai törvényszékek sem tudnak tenni semmit, a megyei kormányzók és a politikai tisztviselők pedig nem is mernek erősen fellépni az ilyen agitátorokkal szemben, mert attól félnek, hogy lehetlenné teszik magukat a jövőre. Cihlarz azt javasolja, hogy a megyei kormányzók mellé állítsanak független rendőri szervezetet, melyek mintegy államvédelmi és közbiztonsági szerepet töltenének be a tisztviselők mellett. Ez azért is jó volna, mert így ezek vehetnék át részben, a tisztviselőkre háruló népszerűtlen feladatokat. A népszerűtlen feladatokon nyilván a rendőri intézkedéseket értette Cihlarz. A továbbiakban a rendőrigazgató arról panaszkodik, hogy a törvényhatóságok biztonsági szervei nem képesek már ellátni feladataikat. A rendőrség és a csendőrség működése teljesen hatástalan, mert a nemzeti ellenállás megbénítja azokat. Az állambiztonsági feladatok óriásiak, mert állandó jelleggel folyik a forradalmi izgatás és készülődés. „Diese Gebrechen und Folgen – írja Cihlarz rendőrigazgató – treten besonders in den grösseren Städten und auf den lebhafteren Handelsplätzen, diesen Ansammlungsplätzen des Proletariats und arbeitsscheuen Gesindels in beunruhigender Weise zu Tage... (Legutóbb idézett mű. 352. p.) Ha nem történik intézkedés – folytatja Cihlarz – eljön majd az az idő, amikor az alsóbb néprétegek ellenállása a politikai törekvésekkel szemben az állandó agitáció hatására oda fog vezetni, hogy nyíltan megkísérlik a fennálló rendet megváltoztatni.

Meg kell állapítanunk, hogy Cihlarz rendőrigazgató meglátásai nem voltak rosszak.

A soproni rendőrigazgató egy másik jelentése olyan esetről számol be, amely jellemzően mutatja a parasztság hangulatát 1861-ben Sopron vármegyében. Az eset ezen túlmenően azért is érdekes, mert tipikus példáját adja a parasztság akkori gépellenes lázadásának is.

1861 végén a kapuvári Esterházy uradalom bérlője húszezer forintért angol gőzgépet vásárolt. A gépet a falun keresztül szállították az uradalomba. Amikor a gép a falun keresztülment, két parasztház és egy gazdasági épület kigyulladt. A parasztok azt gondolták, hogy a tüzet a gépből kipattanó szikra okozta. A parasztházak leégtek. A parasztok hirtelen elkeseredésükben nekirohantak az egyébként sem rokonszenves gépnek, a szerencsétlen gépészt meglincselték, a gépet pedig megkísérelték szétrombolni. A pusztításnak csak a kivezényelt katonaság tudta elejét venni. Kapuvárott akkor éppen egy vadászosztag tartózkodott abból a célból, hogy az adóbehajtást segítse. A gépet azután ökrökkel vontatták a kastélyba. Az ügyben elrendelték a rendőri vizsgálatot, amely később kiderítette, hogy a gőzgépnek semmi szerepe nem volt a parasztházak leégésében, a tűz attól teljesen függetlenül keletkezett az egyik parasztházban.

A katonaság segítségét egyre többször igényelték a hatóságok. Az 1862-es úrbéri perek során az ítélet végrehajtásánál a lakosság sokszor ellenszegült az ítéletnek. Ilyenkor is csak katonai karhatalom igénybevételével lehetett a bírói ítéleteknek érvényt szerezni. Ez történt a Sopron vármegyébe tartozó Horvátsidány községben is, ahol özv. Esterházy Györgyné grófnő érdekében a magyar udvari kancellár személyes közbelépésének hatására küldtek katonaságot a faluba.

Katonaság kivezénylését határozták el minden olyan esetben is, amikor lázításra vagy tettlegességre került sor bizonyos feladatok végrehajtásánál. A földméréseknél is tudunk ilyen katonai beavatkozásokról, ezek azonban nem Sopron vármegyében történtek. A földmérésekkel kapcsolatban egy más idevágó ügyet tett szóvá keltezés nélküli jelentésében Pechmann Ede ezredes, kataszteri [142](#)előadó. Azt jelentette Bécsbe, hogy a jegyzők s nagyobb birtokosok befolyása alatt lázítják a népet a földmérés ellen.

Azért izgatnak, mert félnek, hogy világossá válik a sok visszaélés, amit a tagosítások során elkövettek a parasztok kárára. A kitűzött karókat a lázítás hatására a parasztok kirángatják és szétrombolják, úgyhogy a földmérők munkája néha lehetetlenné válik. A jelentésnek Sopron vármegyei vonatkozása is van, ugyanis Szil községben is megállapították, hogy helytelenek a tagosítási mérési eredmények. „So wurden bei der Commassation... im Vergleich zur Catastral-Vermessung... in Szill (Oedenburger Distrikt) um 305 Joch zu wenig vermessen” – szól a jelentés Szilre vonatkozó része. (Legutóbb idézett mű. 286. p.)

A munkásság erősödését és szervezettségének mértékét mutatják a következő adatok.

Egy 1862-ből származó kimutatás szerint ebben az évben Sopronban már működött katolikus legényegylet. Sopronban 1806-ban alakult a Kereskedelmi Segédek Betegápoló Egylete, melynek célja a beteg kereskedősegédek ápolása volt. 1829-ben Betegápoló Egylet alakult beteg szolgáltók és mesterlegények ápolása céljából. 1863-ban alakult Kismartonban a Katholikus Mesterlegény Egylet.

1863. augusztus 24-i felterjesztésben a soproni városi tanács felterjesztette a helybeli pincérek, kocsmai szolgák és marqueurök segélyegyletének alapszabályait a helytartótanácsához. Az a soproni kereskedelmi és iparkamara véleményének meghallgatása után az alapszabályokban különböző változtatások végrehajtását írta elő. A város ezután módosította az alapszabály szövegét. Ennek beküldése után a helytartótanács azonban már elvi észrevételeket is tett és az egylet megalakítása ellen foglalt állást. Arra hívta fel a városi tanácsot, hogy a pincéregyletet igyekezzenek az illető ipartársulatba beolvasztani. A városi tanács 1864.

október 3-i jelentésében azt írta, hogy Sopronban már 1842-ben megalakult az az egyesület, melynek az volt a célja, hogy befizetések alapján olyan összegeket tudjanak előteremteni, amelyekkel betegség vagy halálesetnél segíthessék tagjaikat. Az egyesület alakítását az a körülmény indokolta, hogy a kocsmárosok és kávéfőzők Sopronban nem rendelkeztek céhhel vagy ipartársulattal. Miután ez még most is így van – érvelt a városi tanács – nem lehet az egyesületet az ipartársulatba olvasztani. A helytartótanács, csak miután az alapszabályok szövegében több módosítást írt elő és miután ez a módosítás megtörtént, illetve részben elengedést nyert, 1866. március 13-án adta meg jóváhagyását.

Végül meg kell említenünk, hogy Sopronban 1864-ben Betegápoló Egylet alakult a tekeőrök, pincérek és házi szolgák részére. Célja a beteg egyleti tagok ápolása volt.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hammerl Lajos: Soproni magánintézetek a XIX. században

143 [Hammerl Lajos: Soproni magánintézetek a XIX. században^{*\(7\)}](#)

Fényes Elek nagy statisztikai műve „Magyarországnak és a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben” (II. kiadás, Sopronról 255–293) 1841-ben csak két középiskoláról emlékezik meg: az 1557-ben alapított ev. líceumról (ma Berzsényi Gimnázium) és a bencés gimnáziumról, amelyet eredetileg a jezsuiták alapítottak 1636-ban (1949-ben megszűnt). Kár, hogy ez utóbbi intézet tanulóinak és tanárainak számát nem tudhatta meg az író, így csak a líceumét közli: 6 tanár és 346 tanuló. Nyilván a bencésekénél is hasonló volt az arány, s mivel a megyében más középiskola nem volt, a számok túlterhelésre vallanak.

Ekkor már csírázott Sopron sokáig harmadiknak ismert középiskolája, a később Széchenyiről elnevezett reáliskola, később az is gimnázium. 1836-ban ugyanis az ev. egyházközség kétszotályos reáliskolát létesített, példája a kat. egyházközséget is hasonlóra ösztönözte, a két iskola a város égisze alatt egyesítve középiskolává fejlődött 1870-ben.

Az „iskolák városa” tehát ezidőben szűkében volt a középfokú iskoláknak és így érthető, hogy

magániskolák szép számmal alakultak, főleg persze leányok számára, hiszen 1870 előtt nem beszélhetünk középfokú lányoktatásról. A nők képzése jóformán megállt az elemi iskolánál, csak a zárdák és magániskolák adtak lehetőséget továbbképzésükre.

1810-ben Michel János sekrestyés a Szt. Mihály templom mellett tartott fenn magániskolát olyan fiúk számára, akik az egyházi szertartásokban (mise, litánia, harangozás, temetés) segítettek; az iskola Michel halálával, 1857-ben megszűnt (SSz. 1942, 196. lap).

1822-ben Zerfi hannoveri tanár telepszik le, francia és olasz nyelvórákat ad – olvashatjuk Gamauf Denkmüridgeiten című feljegyzéseiben (XVII. kötet, 430 lap).

A Liszt Ferenc Múzeum adattárában hirdetést találunk 1843-ból, melyen Pitroff Anna, akinek képzettségét nem ismerjük, jelenti, hogy zenére és francia nyelvre oktat (SSz. 1955. 144. lap).

1845-ben Taussig Ignác nyelveket és irodalmat tanítana „télen át” (olasz, angol, német). A tanács 3947. sz. alatt megadja az engedélyt.

1846-ban Holtzer György és neje Antónia Kőszegről áthoznák jól bevált nőnevelő intézetüket. A tanácsnak nincs ellenvetése (Tanácsjegyzőkönyv. 1794 és 1856. sz. végzés).

1848-ban Schmidt A. „úr” reáliskolát létesítene. A tanács előbb közelebről akarja megvizsgálni a tervet (Tanácsjegyzőkönyv. 131. sz. végzés).

Egyenes elutasításban talán csak Kohn Sámuel részt vett, aki magát Pestalozzi tanítványaként mutatta be (SSz. 1955. 128. lap).

1829-ben nagy magyarosodási hullám indul el a városban, az utcaneveket magyarul függesztik ki, a város magyar újságra fizet elő stb. Idevágott az ipari tanulók magyar nyelvű oktatása is: Kár Mátyás tanítót bízták meg vele, aki méltán panaszkolt, hogy tankönyv és módszertani ismeretek nélkül milyen nehéz feladatra vállalkozott. Jelentésében megemlíti, hogy a városban számos magánoktató van, ami arra vall, hogy a nyilvános iskolák nem tudják ellátni a feladatukat (SSz. 1956. 78. lap).

Mégis, mikor 1846-ban Vajda Mihály magyar és német órákat adna, a tanács előbb képességeiről akar meggyőződni, csak úgy kaphat engedélyt működésre (Tanácsjegyzőkönyv. 1761. sz. végzés).

1849. október 4-én hatóságilag megszüntették a magániskolákat. Hat leányiskolát és négy elemi érintett a rendelet, köztük Michelét is, ugyan ismét megnyithatta iskoláját, majd 1853-ban újra tilalmat kapott, de papi közbenjárásra fenntarthatta egészen haláláig (SSz. 1942. 146. lap).

1849 előtt működött már Lenk Vilhelmina leányiskolája is, megszüntetése után 1867-ben újra kezdhette működését. 1849-ben Boutet-Brüge Károly kért engedélyt, hogy francia nyelviskolát nyithasson (SSz. 1941. 33. lap).

Gilek Jeanetta „Oberlehrerin” magániskolája 1855. szeptember 20-án nyílt meg a Várkerület 50. szám alatt a sóhivatal 144. mellett. Ebben az iskolában Alpenauné angolt tanít, leánya (zongoraművésznő) zenét, egyébként 11 tárgyat tanítanak az iskolában, köztük vallást, írást, olvasást stb.

1856. január elsején nyílt meg Bauer Alexandrina iskolája a Szt. György utcában, a ma már meg nem lévő, a háború alatt bombasújtott házban „Pensionat und Mädchenschule” címmel.

A hirdetés részletesen ismerteti a felvétellel kapcsolatos követelményeket, a nevelés módját és a napirendet. Az intézetben használatos nyelv a francia. Az intézet célja, minden érteket a szép és nemes dolgok számára felbresszteni. A fizikai és erkölcsi jó tulajdonságok teljes elsajátítása, jó bánásmóddal a tanulók és szülők bizalmát megnyerni. Az elkövetett hibákat – írja A. Bauer – pl. a szorgalom hiányát, a meg nem tanult feladatok lemásolásával és erkölcsi ráhatással kívánjuk kijavítani.

Az Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt című újságban Konstanza v. Herdliczka 1857-ben Mädchen Lehranstalt-ja számára felvételt hirdet. Az intézet az akkori Bethausgasse No. 42., a mai Templom u. 12. volt. Bővebbet erről az intézetről nem tudunk.

1860 körül Geronnay-Kossow Béla (Adalbert) Authorisierte Katolische Knaben Lehr- und Erziehungsanstalt címen tartott fenn iskolát. A magyar nyelvet is tanították. Egy Pachhofer Rudolf nevű tanítvány bizonyítványai 1865. II. 1-ről megtalálhatók a Liszt Ferenc Múzeumban. Az iskola elemi iskola jellegű volt.

A jelentéktelenebb kisiskolák mellett nagyobbak is létesültek.

A Bach-korszakban a város iskolahálózata tovább fejlődött. 1858-ban megnyílt az ev. tanítóképző, új, korszerű volt akkor az épülete, hatalmas kerttel.

A háztömekegbe építették bele 1857-ben a belvárosi eleminek és reáliskolának otthonául szolgáló épületet a Templom utca végén. Sopron város a dunántúli kerület székvárosa lett, csak Fejér és Esztergom megye nem tartozott hatáskörébe. Rengeteg tisztviselőt vezényeltek ide, akik nem tudtak magyarul, gyermekeik túltölték a német bencés gimnáziumot és reáliskolát. Katonai központ is lett Sopron. Mindez megérlelte a líceum egyik tanárának azt a gondolatát, hogy olyan intézetet szervez, amely szintben jóval magasabban áll, mint a magániskolák, tulajdonképpen középiskola legyen, de nevelőintézettel kapcsolatos. Ez a tanár Laehne Frigyes volt.

Laehne intézete Sopronban 1853-ban létesült, s végleg 1918-ban szűnt meg. Működésének áttekintése hosszabb levéltári munkát igényel, az anyag feldolgozása a későbbiekben kiegészítheti ezt a dolgot.

Egy másik nagyobb és hosszabb ideig fennálló intézmény Csöndes Ferenc intézete, amely 1866-ban létesült. Érdekes leírást találunk Csöndes első Értésítőjében az egész intézet szervezeti, alakulási és működési körülményeiről.

Alaposan indokolja az intézet létesítésének célját, feladatait, hangsúlyozva a magyar nyelv tanításának fontosságát. Programjában – mely Fischel F.-nél nyomtatott 1866-ban – a következőket írja: „Azon erős meggyőződéstől áthatva, hogy a magyar tanügy s művelődés egyik régi kielégítésre váró kívánalmának teendek eleget, különösen az életem fő feladatául választott hivatás kellő betöltése iránt érzett benső óhajom teljesülése reményében, serkentve magasállású pártfogók biztató szavai által nyitom meg Sopronban 1867-ik év január 14-én magyar nyelv- és elemi tanintézetemet, mely nagyságos Rach Salezi Ferenc káptalani prépost s iskola-igazgató ur főfelügyelete alá helyezve, a nagyméltóságú magyar királyi Helytartótanácsnak 1865. évi november hó 14-én 85.983 sz. alatt engedélyezve lön.

Ha figyelembe vesszük is azon körülményt, hogy a magát magyarnak valló honpolgárnak erkölcsi kötelessége a magyar nyelvet anyanyelvévé tennie; magyar hazánknak jelenleg ismét előtérbe lépő közjogi viszonyai okvetlenül megkívánják, hogy a honi nyelv megtanulására a kevésbé magyarajku vidékeken kellő gond fordítottassék. Már pedig, aki az itteni helyi viszonyokkal ismerős, az tudja, hogy elemi iskoláinkban

alig mutatható fel csak közepes eredmény is a magyar nyelvtanulás tekintetében azért; mert annak megtanulására tárgyhalmaz miatt kevés s így éppen nem elegendő idő jut osztályrészül.

Vállalatom eme részének célja tehát 145 az, hogy tanítványaim a lehető legrövidebb idő alatt hibátlanul magyarul beszélni és írni megtanuljanak.”

A továbbiakban leírja azt is, hogy ezen fiú- és leánygyermek számára felállított iskolán kívül még egy magán elemi tanodát is nyit, csupán fiúk számára, amelyben az előadási nyelv magyar és német lesz. Ebben az iskolában főleg olyanok tanulhatnak meg magyarul, akik betegség vagy egyéb akadály folytán elmaradtak, és pótolni kívánják tanulmányaikat rövidebb idő alatt. A programban az intézeti nevelés fontosságát is indokolja, főleg azzal, hogy a szülői háztól városba kerülő tanulók sok olyan tétűre kerülhetnek a szállásadóknál való elhelyezésük közben, amire a szülők nem is gondolnak, és amit Csöndes intézeti nevelésével teljesen kiküszöböl.

„A gyermekeknek vezetőre, utmutatóra van szüksége, ki ne csak anyagi szükségletei kielégítéséről, hanem erkölcsi neveléséről is atyailag gondoskodik.”

A tantervben újra leszögezi, hogy iskolája két részre oszlik „Magyar nyelv iskolára, nyilvános iskolába járó fiú- és leánygyermek számára, melyben kizárólag magyar nyelv tanítatik. Magán elemi intézetre, csupán fiúgyermek részére.”

A tanterv részletesen foglalkozik a tanítandó tantárgyakkal, a tanóra beosztással. Kitér arra is, hogy működésének eredményét azzal kívánja bizonyítani, hogy tanítványai nyilvános vizsgát fognak tenni. A magán elemibe járó növendékei pedig nyilvános iskolában fogják a vizsgát letenni. Többféle körülménnyel indokolja a nyilvános vizsgálat szükségességét. „Különösen pedig a némely magánintézeti igazgatók által kiállított bizonyítványok érvénytelensége ellen több helyen felmerülő panaszok” kényszerítik erre. „Innét magyarázható meg azon gyakori eset, hogy némely magán intézetek növendékei éveken át örvendetes előmenetelt tesznek s végre, ha nyilvános iskolában *szükségkép* vizsgát kell tenniök, megbuknak...”

Csöndes nyilvános iskolákban nyilvános vizsgákkal kívánja biztosítani, hogy tanítványainak bizonyítványa valódi képességüknek hű kifejezője legyen.

A programban leírja intézetének helyiségeit is. Néhány szobából álló világos, tágas szállást tart az első emeleten, emellett a város közelében egy kertet, melyben a gondviselésére bízott gyermekek idejük egy részét töltik, megtanulva közben a kertészkedés elméleti és gyakorlati ismereteit is. A kertben való foglalatosság mellett a mindennapi sétát sem mulasztja el. Az intézetbe lépésnek több feltételt szab. A feltételek között szerepelnek a térítési díjak is. Kívánatra francia nyelvből és zongorából is biztosít oktatást. A növendékfelvétel színhelye a Szentlélek utca 343. sz. I. emeleti lakása – ma Szentlélek u. 5. sz. ház.

Lehr- und Erziehungs-Anstalt für Fräulein.

Die Unterrichtsanstalt wird sich die Ehre, allen Töchtern und Nennmägen hienmit die Anzeige zu machen, das sie ihre Lehr- und Erziehungs-Anstalt nach bereits erhaltener Bewilligung des hohen k. k. Staatsrathes-Konkordanz am 1. October 1853 im k. k. städtischen Hause Grabenrunde Nr. 624 wieder eröffnen wird, und in dieselbe nicht blos Fräulein zum Unterrichte, sondern auch sehr Ansehnlich auszunehmen in der Folge ist.

Durch ihre eigene im Laufe der Erziehungs-gewonnenen vielfährige Erfahrung, so wie durch ausserordentliche Bekanntheit unterthut, glaubt sie in der Lage zu sein, den Erwartungen der ihr vertraulichen Eltern und Nennmägen vollkommen zu entsprechen. Sie wird ihre ganze Thätigkeit dahin richten, das geistliche und moralische Bildung ihrer Ansehlinge auszubilden, so wie deren Geist und Körper durch passenden Unterricht und angemessene körperliche Beschäftigung zu unterstützen.

Auf Verlangen werden auch Separatstunden, sowohl in als auch außer dem Hause gegeben, und zwar: von der Unterrichtenden Schriftleiterin selbst in der französischen und italienischen Sprache, dann in Jouhnen und in der Landschaftsmalerei.

von Frau von Alpenau in der englischen Sprache.

von Fräulein von Alpenau im Klavierspiele.

Lehrer für die deutschen Sprachen und Schreibrunde sind bereits für das Institut angeworben worden.

Die Lehrgegenstände sind:

- a) Die Religionslehre.
- b) Das Lesen.
- c) Das Schreibreiben.
- d) Die Rechenlehre.
- e) Die deutsche Sprachlehre, Rechtschreibungs- und u. Aufsichtlehre.
- f) Die Geographie, Naturlehre, Naturgeschichte.
- g) Die allgemeine Welt- und Vaterlandsgeschichte.
- h) Die französische, italienische und polnische Sprache.
- i) Die ungarische Sprache.
- j) Das Zeichnen und die Landschaftsmalerei.
- k) Klavier und Gesang.
- l) Die weiblichen Handarbeiten, als: Stricken, Sticken, Nähen u. s. w. nur auch alle Arten von Galanterie Arbeiten.

Kaberes ist zu erfahren in der Wohnung der Unterrichtenden, vor dem 1. October 1 der Lemaalle Nr. 9.

Ledenburg, den 29. September 1853.

Jeanette Hisek

Berthsheim und Oberlehrerin.

A továbbiakban a nevelésről vallott felfogását ismerteti. Kiemeli a családi nevelés előnyeit, és elismeri a nevelés nagyszerű, magasztos feladatát, melyet ő, mint szerény napszámos kíván végezni. [146](#), „Okleveles főtanító lévén 17 éves koromtól fogva, tehát 15 éve foglalkozom a gyakorlati nevelés terén...” Hangsúlyozza, hogy a nevelésben elsőrendűen fontos szerepet játszik a bizalom. Csöndes kiadott értesítvényéből látszik, nem volt könnyű intézetalapító munkája. Ez nyilván azzal is magyarázható, hogy a városban működő Laehne-intézet konkurrens vállalkozás volt.

Az 1871-ben kiadott program német nyelvű volt. Részletes leírást ad az egész intézetről.

Ebből a programból tudjuk meg, hogy az intézet elköltözött a Szentlélek utcából, és „das Institut liegt im schönsten und gesunden Stadttheile, nahe der inneren Stadt und doch ans freie grenzend. Da des Potschyhügels wegen die Stadt in dieser Richtung sich nicht erweitern wird, so ist in sanitärer Beziehung die sehr günstige Lage des Istitutes gesichert”: a mai Pócsi utcába került.

Úgy választották ki a helyet, hogy a nevelés céljainak megfeleljen. Ehhez hasonló helyet a városban nem is találni, állapítja meg a program.

Az épület egy egyemeletes, háromszárnyas – a hálószobákat kivéve – gázzal világított korszerű épület, melynek eredeti nagyobb szárnyának első emeletén vannak a hálószobák és egy nevelő lakása. A kisasszonyok, akik a neveltek ruháit kezelik, is itt laknak. A baloldali szárny első emeletén egy 48 □ öl nagyságú terem van 12 ablakkal, mellette egy kisebb terem, mindkettő dolgozó, ill. nappali helyiség, az előbbi egyben vizsgaterem is.

A Pócsi utcai épület nem volt Csöndes tulajdona 1869-ben. Eredetileg két telekből állott, a hetvenes évek elején Csöndes a kert felé két szárnyat épített hozzá.

A nagy kert telke a Papréthez, ill. Schwarz Antal cukorgyáros birtokához tartozott. Erős szintkülönbség van a Pócsi utcai telekhez képest, és így festői kert kialakítására volt alkalmas. 1885-ben Schwartz Antal nevén van a Pócsi utcai ház, a névjegyzékben megjegyezve, hogy fiúiskola.

Az intézetben Csöndesen kívül már hat nevelő lakik és dolgozik, közülük egyesek németek, néhányan magyarok, akik azonban német nyelven is képesek tanítani. A francia nyelv tanára – kinek anyanyelve francia – nagyszerű német nyelvi kiképzésben is részesült.

A tulajdonos célja volt, hogy nevelői jól képzettek legyenek, példás életmódban intézetében éveken át működjenek. (A tulajdonos célja azonban nem valósult meg.)

Ebben az évben az iskola már 4 normál felső iskolai osztályból és a reálgimnázium 3 osztályból, tehát 7 évfolyamból áll.

A házi- és napirend kis változással a téli és nyári szemeszterekben megegyezik. A napi munka, tanulás és szabad idő, játék úgy nyer beosztást, hogy megerőltető ne legyen. Vasár- és ünnepnapon közös templomi látogatás és séta van. A sétákat rovar- s növénygyűjtésre is felhasználják. A város környékén számos kirándulólhely van. Minden év pünkösdjén nagyobb kirándulást tesznek olyan magyar és osztrák vidékekre, melyek erre érdemesek. Ezekben a kirándulásokon a neveltek és nevelők egyaránt részt vesznek. A kirándulást gyalogosan teszik meg. A menetet kocsik kísérik, hogy az elfáradt és gyengébb tanulókat felvegyék. Az ilyen gyalogtúrák (Fusspartien) mindig a test és szellem megerősödését szolgálják, és cselekvésre, szorgalomra, kitartásra, lelkesedésre ösztönöztek.

A program részletesen leírja a neveltek ételmezését is. Különösen azonban a tisztaságra és rendre ügyelnek, az állandó felügyelet mellett a nevelteket közvetlenül ebéd előtt gondosabban szemügyre veszik. Télen mindennapos mosakodás, minden hatodik héten fürdés van. Nyáron ezeket a fürdőket az uszodában úszógyakorlatokkal pótolják. „A fehérműt hetenként kétszer, az ágyműt 3 hetenként váltjuk. Az intézetnek orvosa is van, dr. Haubner ur, akitől a szülők minden betegségről azonnal értesítést kapnak, s a betegeket gondos és szeretetteljes ápolásban részesítjük.”

A nevelésről ebben a programban több fontos és egészen korszerű megállapítást tesz Csöndes. A nevelés csak akkor célszerű – írja –, ha a nevelő direkt hatást gyakorol a gyermeki alkotás és munka egészére. Ez azonban csak intézeti neveléssel lehetséges. Az intézeti nevelés hátrányairól is ír. Ezek azonban 147rendszerint anyagiakra vezethetők vissza. Fontos, hogy a nevelőintézet minden szükséges eszközzel rendelkezzen a neveléshez.

Az intézet családias jellegének kialakítása jó eszköz a rossz viselkedés és a hibák eltitkolása ellen. A nyíltság és nyilvánosság a vezetésben és a foglalkoztatásban a legfontosabb. A hetenként megtartott konferenciákon a nevelők tapasztalatait megbeszélik. Fontosnak tartják, hogy egységes eljárások érvényesüljenek (durch gleichförmig consequentes Zusammenwirken allfälligen Mängeln abzuhelfen).

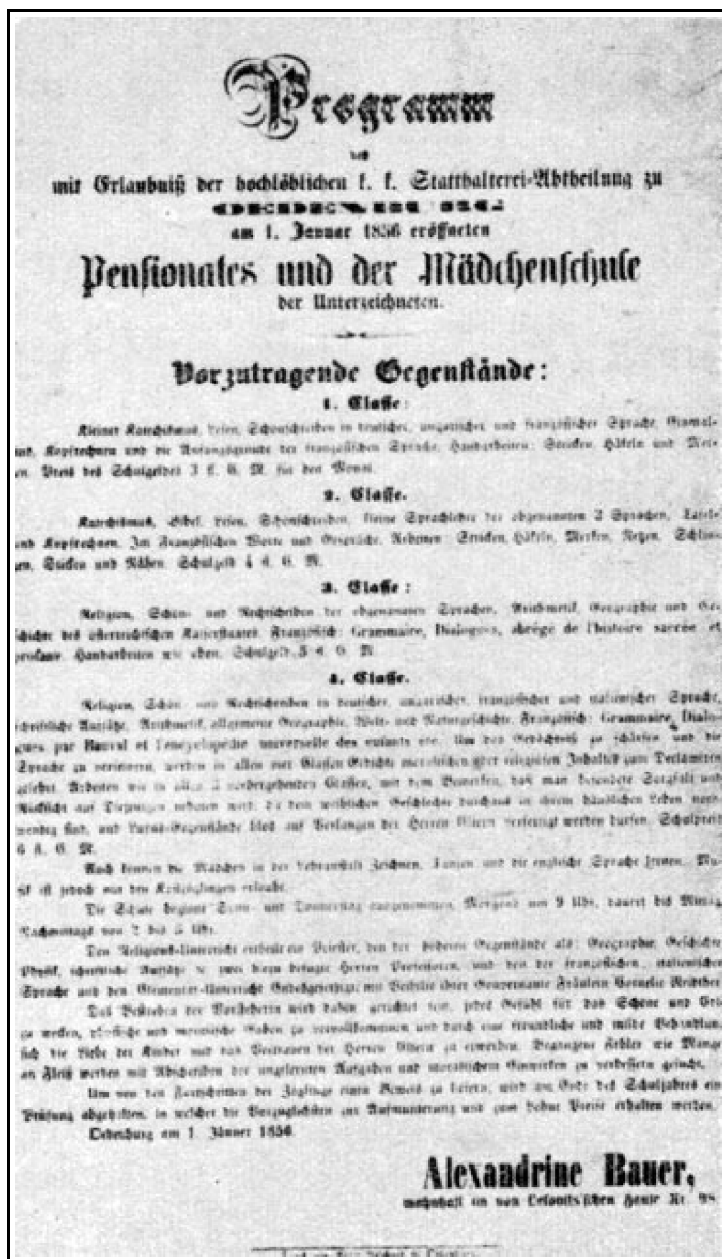
Hangsúlyozza, hogy olyan módszereket kell alkalmazni a nevelésben, melyek a gyermekek gondolkodásmódjának megfelelnek. Fel kell ismerni, hogy nem minden viselkedést lehet büntetéssel megváltoztatni, hanem a gyermeki gondolkodás nevelésével kell odahatni, hogy a gyermek a rosszról leszokjék, értelmére kell hatni, s tartózkodni a tiltó rendszabályok alkalmazásától. „Aki azonban mindent el akar érni, rendszerint azt is elveszíti, amiye van!” Nem kívánnak tehát irreális követelményeket támasztani.

A játékkal kapcsolatban a téli játékok, szánkózás, korcsolyázás egészséges voltát is hangsúlyozzák. A torna- és fegyvergyakorlatok ugyancsak hozzájárulnak a test erősödéséhez.

Az oktatással kapcsolatban különösen a nyelvek tanulására és tanítására helyeznek nagy súlyt. A francia nyelv tanításáról a következőket írja: ezt a nyelvet úgy tanítjuk, hogy a nevelt írni és olvasni, és a helyes kiejtést is megtanulja, azaz legyen képes praktikus használatban leendő életpályáját ennek segítségével jobban betölteni.

A tantárgyak című fejezetben az egyes tárgyak felsorolása mellett a tananyagot is közlik. Érdekes, hogy a katonai gyakorlatok felvételét a tanulmányokba, a katonakötelezettséggel indokolja. Megállapítja, hogy a monarchiában először az ő intézetében van ilyen gyakorlat. Az indokolásban elmondja, hogy ezeket a gyakorlatokat jobban megtanulják az ifjak a fiatalabb korban, és a gyakorlatok hozzájárulnak az edzéshez, a pontosság a rend kialakításához, továbbá a hazaszeretet felébresztése szempontjából is hasznosak. A gyakorlatokat egy honvédhadnagy és négy altiszt (tiszthelyettes) vezeti.

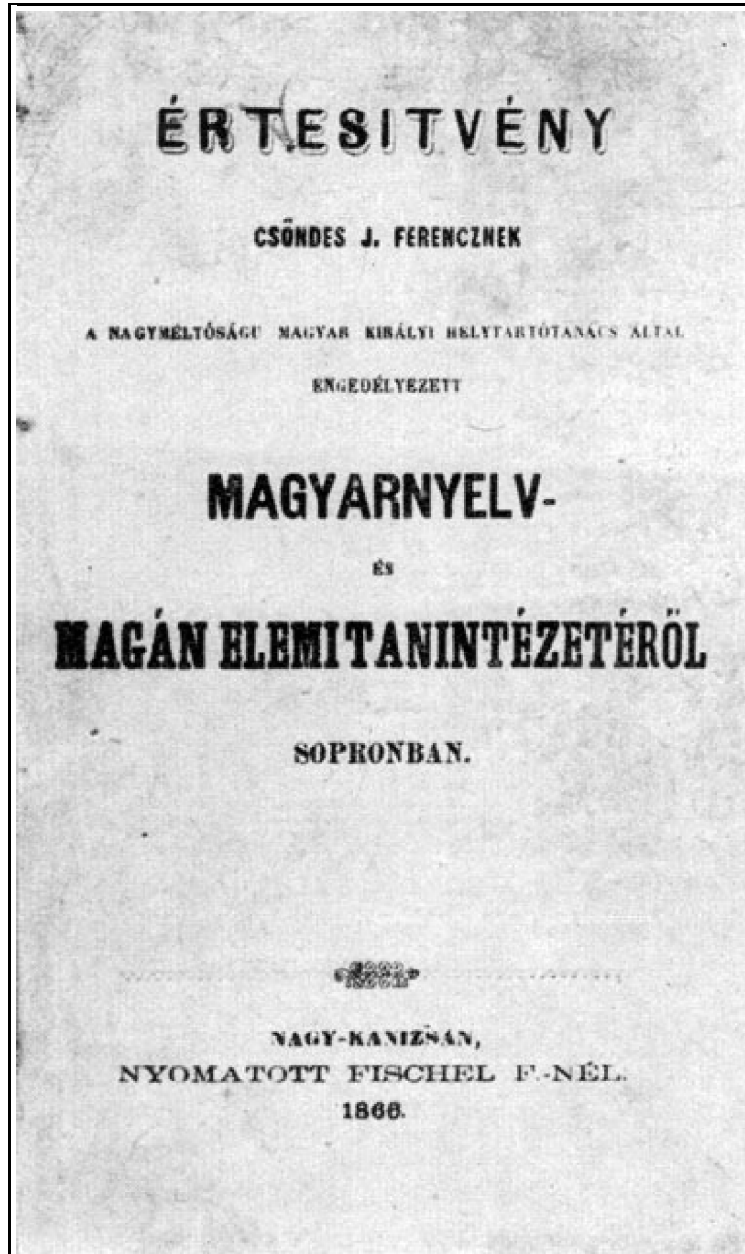
A neveltek felszerelését is kötelezően előírják az intézetben.

Az 1873-ból megmaradt évkönyv „Kurze Nachrichten” címmel meghívót is tartalmaz a vizsgákra. Nehéz volt az első hét esztendő, állapítja meg Csöndes, de a nyolcadik év fennállásunk óta meghozta az eredményt, így megnyugvással és nemes önbizalommal és büszkeséggel nézhetünk vissza a megtett útra. A számos új jelentkező új építkezést is szükségessé tett. Kémiai laboratóriumot is létesítettek. Az iskola már értékes állattani és ásványtani gyűjteménnyel is rendelkezik. A gyűjteményt a legkorszerűbb módon csoportosították és katalogizálták. A rajzoktatáshoz számos modell és eszköz áll rendelkezésre. Értékes létszáma 148ekkor már 102 főre emelkedett. A tantestület 16 tagból áll, tízen az intézetben laknak.

Az intézetet a miniszter 1873. október 1-től kezdve nyilvános intézetté – azaz nyilvánossággal és

államérvényes bizonyítványok kiadási jogával – nyilvánítja és ruházza fel. Több kitüntetés is érte az intézetet, ezeket szó szerint közli a 10 éves fennálláskor kiadott magyar nyelvű értesítő. Az intézetre az elkövetkező időben nehéz anyagi gondok neheztedek. Állandóan bővülő felszerelése, az építkezés sok pénzt emésztett fel, s mivel a tulajdonos csekély kezdőtőkével alapította, s önerejéből fejleszteni nem tudta – az általános pénzügyi válság okozta nehézségek miatt (1873) kölcsönöket vett fel.

A nehéz esztendőket azonban sok lelkes támogatással túlélte s megszűntek anyagi gondjai.

Érdekes és fontos, hogy az értesítő közli a tantárgyakat és hozzá három időszakra felosztott tananyagot, sőt

a tankönyveket is. A tantárgyakra, ill. tananyagfelosztásra itt részletesen nem kívánunk kitérni.

Az elemi főtanoda ezévi (1875–76) 1. osztályának névsorában található a későbbi zeneszerző, Lehár Ferenc neve is. A Fővárosi Lapok 1875. VIII. 15-i száma a Csöndes intézet évi jelentését ismerteti: 11 rendes és 11 bejáró tanára volt, 102 növendék, ebből bennlakó 72. Magyar anyanyelvű 57, német anyanyelvű 45. Megemlíti, hogy Opel Ede, aki Albert szász király felolvasója volt, 291 lapos katalógust írt és adott ki a tanszergyűjteményről.)

Az 1878–79. tanévről megjelent évi jelentés bevezetőjében ismerteti Csöndes „Unsere Grundsätze und deren Resultate” címen az intézet nevelőmunkájának lényegét és alapvető elveit. Többek között ezt írja: „Tanulóink bizalmát élvezzük és ez a legfontosabb”. A nevelés nem támaszkodik csupán szabályokra, azok betartására, hanem egyénenként legjobban megfelelő módszerrel kíván hatni, figyelembe véve a tanuló szellemi képességeit és egyéniségét. Szívvelyes bánásmód, a bizalom és felelősségérzet felébresztése mellett. Egészen korszerű elvek, melyekkel kapcsolatban azonban azt is megállapítja, hogy ez a nevelési mód fárasztó, sok kitartást és türelmet igényel, de biztos.

A neveléssel kapcsolatban említést tesz – egy látszólag mellékes, de pedagógiai szempontból mégis fontos kérdéssel – a zsebpénzről. Megállapítja: az nem baj, hogy a tanulók zsebpénzt kapnak, hanem az, hogyan kapják? A napokban olvastuk – írja Csöndes – egy pedagógus panaszkodik arról, hogy tanulóinak szülei, a tilalom ellenére gyermekeiknek levélben, fehérnemű között, lábbeliben és még kivájt kenyérben is titokban pénzt küldenek. Ezt azért teszik, mert azt hiszik, hogy a gyermek valamiben mégis csak hiányt szenved. Ez szomorú tény, s örülünk – írja –, hogy a mi intézetünkben ilyenek nem fordulnak elő, mivel mi megengedjük, hogy a szülők zsebpénzt küldjenek, azzal a kikötéssel, hogy ezt bejelentsék az igazgatónak. Az igazgató 149 személy szerint dönti el, hogy a tanuló megtarthatja-e a pénzt, vagy át kell azt adnia megőrzés céljából. A tanuló pénzével egyébként szabadon rendelkezhet. Vásárlásoknál a nevelők elkísérik a gyermekeket. Így tanulnak meg a pénzzel bánni, naplót vezetnek a felhasználásáról, és év végén a maradék pénzt újra visszakapják.

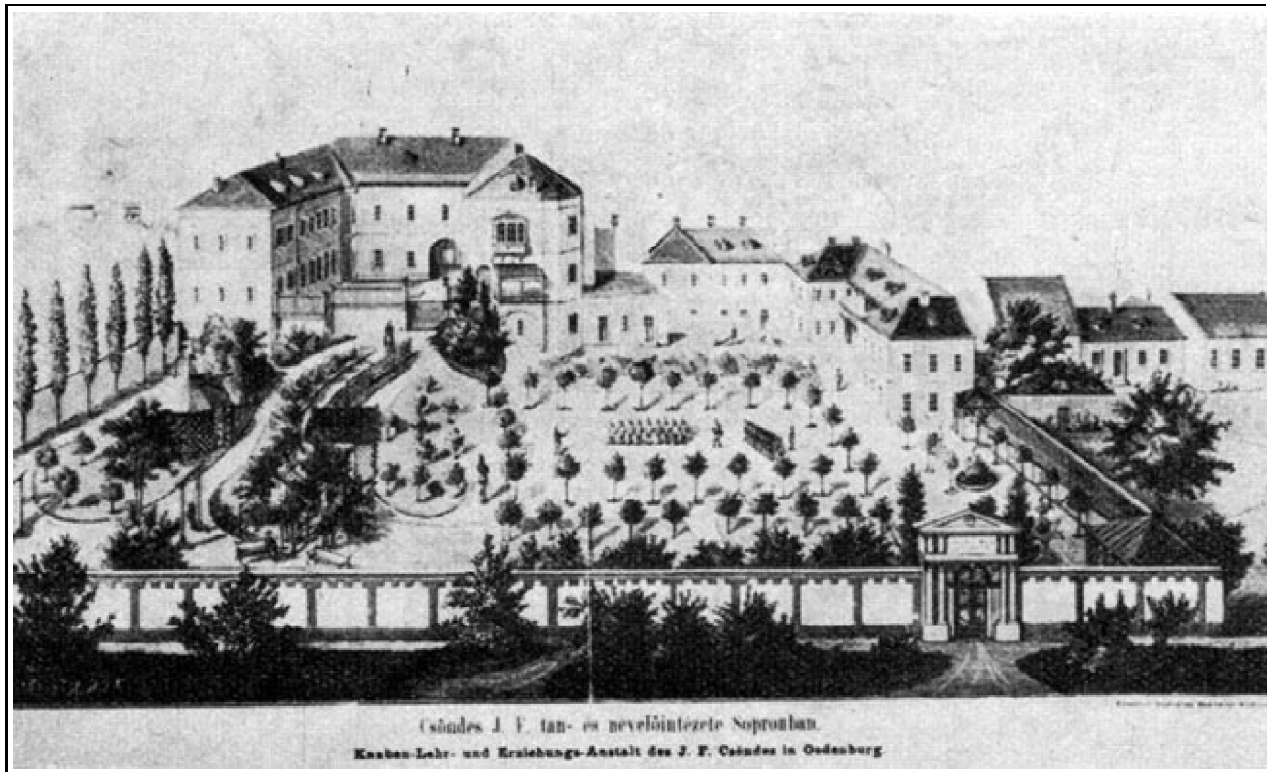
Idegenektől pénzt elfogadni azonban tilos. Ismert dolog – írja továbbá Csöndes –, hogy a gyermeknek az a legkedvesebb, amit maga vásárolhat meg. Ne szenvedjenek tehát ilyen örömben hiányt. Ezért az igazgató minden uzsonnakor – a neveltek kora és nagysága szerint – egynéhány krajcárt oszt ki a gyermekek között. Az igazgató által odarendelt gyümölcsáros asszonytól a gyermekek maguk vásárolhatják el ezeket a krajcárokat. Sokan a neveltek közül még ezekkel a fillérekkel is takarékoskodtak és átadták megőrzésre az igazgatónak.

Egy másik kérdést is megemlít Csöndes, amivel a gyermekek bizalmát erősíti. Több más intézetben a keletkezett apró károk, pl. ablaktörés, pohár és egyéb edényeit megrongálódását a tanulók zsebpénzéből fedezik, ill. fizetik meg. Ez Csöndes szerint nem vezet jóra, ui. egyik vagy másik tanuló ezáltal titkos tettessé nevelődik. Az ilyen növendékek tagadják a kártevést, eltitkolják zsebpénzüket és hazudozók lesznek. A kártevést az intézetben jelenteni kell, és az intézet a károkat helyreállíttatja. Így elkerülük a titkolódzást, az okozott károk nem is jelentősek – a szándékos károkozást nem ismerik az intézetben – a pedagógiai eljárás viszont gyümölcsöző.

Az intézet évkönyvét 1884-ben Matavovszky B. Antal adja ki, miután a tulajdonos az előző évben meghalt (1882. szept. 6.). A növendékek száma ebben az évben jelentősen csökkent. Több oka lehetett ennek, részben a tulajdonos halála, részben egy megemlített olyan hír, hogy az intézet az anyagi megsemmisülés határán áll, s hogy anyagi tönkrementése elkerülhetetlen. Az új igazgató vezetésével viaskodik az intézet

„szellemi és anyagi meghalátása” ellen.

Megállapítja, hogy a tanulmányi munka, a fegyelmi helyzet és erkölcsi helyzet az intézetben határozottan jó.

A Csöndes-intézet látképe a Paprét felől

A tanári karban is történtek változások. Ebben a tanévben tettek a tanulók látogatást Bécsben a nemzetközi villamoskiállításra. Ez az értesítő közli az „Általános fegyelmi és rendszabályok”-at is.

150A szabályzat minden területre kiterjedő rendszabályokat tartalmaz; viselkedés az intézetben, tanórákon, hiányzások és azok igazolása, tisztaság, öltözködés, a szünetekben való magatartás, távollét, dohányzás, vendéglők és kávéházak meglátogatásának eltiltása, színházak látogatásának szabályozása. „Botot, pálcát s bármilyen jelvényt a tanuló ifjúságnak hordani nem szabad. A tanulók az intézetet elhagyva kötelesek hazamenni, az utcán való bigézés, csigázás, egyáltalában mindennemű játék szigorúan tiltatik.”

Az 1885–86 tanévet nem a legbiztosabb reménységgel kezdte az intézet. Még a barátok is kételkedtek, hogy átéli-e az intézet a nehéz körülményeket, melyek anyagi vonatkozásban neheztedek rá. „Csak nagy áldozat árán élte át a sanyarú évet, s életképességét újra bebizonyította ill. egy évvel öregbítette... ennél rosszabb nem jöhet, ennél alább nem szállhatunk” – állapította meg az igazgató.

Max Vilmos, majd Kajaba Lajos az új igazgató. Matavovszkyt, a történetírót a minisztérium a soproni kereskedelmi akadémiára nevezi ki tanárnak. Az intézet újra vesztett egy jó munkaerőt.

A névsorban már csak 21 tanuló szerepel, ezek közül is eltávozott tanév közben egy. Sajnos, az intézet

további életének alakulásáról nincsenek adataink.

Összefoglalva ki kell emelni, hogy Csöndes törekvései az első magyar nyelvű soproni iskola felállítására érdekében, érdemes és nemes törekvések voltak. Csöndes alapította az első soproni magyar nyelvű hírlapot *Sopron* címmel. Tanárai részben csak nála, részben más iskolában is tanítottak. Az elsők többnyire tanárjelöltek voltak, és hamar tovább is álltak. Nagy volt a tanárvándorlás.

Neves emberek is tanítottak az intézetben. Az 1875–76-ban működő *Fittler Octav* esztétikai író volt, később *Józsa Menyhért* a soproni felsőbb leányiskola tanára, *Strompf László* egyháztörténész, *Farkas Emőd* ifjúsági regényíró, *Király Béla* zeneszerző, rövid ideig működött *Hauser Károly* soproni festő és *Kerner József* dómkarnagy, zeneszerző is.

Csőndes intézete az 1892–93-as tanév elején szűnt meg, a telepet Schwarz Antaltól az állam kereskedelmi iskola számára megvette. A tanárok közül Matavovszkyn kívül Szentiványi János is korábban átjött ehhez az intézethez (A soproni Áll. Kereskedelmi Akadémia IX. évi jelentése).

Az intézet épülete ma is áll, korábban kereskedelmi középiskola, ma a Fáy András Közgazdasági Technikum mezőgazdasági tagozata.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Az évszázados soproni tűzoltás

151 Csatkai Endre: Az évszázados soproni tűzoltás

„*A leghűségesebb város*” címere felett a nem nagyon rokonszenves kétfejű sas terjeszti ki szárnyait, annak emlékére, hogy 1622-ben II. Ferdinánd és neje több hétig élvezték Sopron vendégszeretétét. De egy másik madár is gyakran meglebegtette szárnyait a város felett: a *vörös kakas*. Rettenetes tűzvészekről tudósítanak a soproni történelem lapjai a múltból, de biztos, hogy a vörös kakas röpdősése ma már mind ritkább, szerepét felváltotta az ember-konstruálta gépmadár, a tűzcsóva helyett a bomba vette át a gyújtogató szerepét.

Hajdanában a régimódi építkezés volt az óriási tűzvészek oka. Lackner Kristóf ügyes kézzel készített rézkarcán megjelenik a város 1610 tájáról való látképe, ahogy Sopron a középkorból belenőtt a barokkba. Úgy látjuk, sok apró, de magas ház zsúfolódott össze. Szalma, nád és ritkán zsindelel járta a tetőfedésnél,

mindegyik jó falat a vörös kakasnak. Csak 1745-ben tiltja meg hivatalosan a város a nád- és szalmatetőt. Csakhogy ennek az üdvös rendelkezésnek útját állta a szegénység: a külváros nem tudott egyszerűen áttérni az új fedési módra. Gamauf történetírónk feljegyzései szerint a belvárosban is csak 1830-ban kaptak rá általánosabban a cseréptetőre. Olyan gazdag háziurakat, mint Esterházy herceg, Erdődy gróf, Festetics gróf, Szentgyörgyi Horváth 1838-ban hivatalosan szólította fel a város, hogy palotájukat cseréppel fedessék, ekkor csak Erdődy gróf válaszolt, hogy eleget tesz a felhívásnak; a mai geofizikai intézet volt az övé a Szent György utcában; úgy látszik később megújították a felhívást, 1844-ben legalábbis a herceg azzal felelt, hogy palotája teteje jókarban van és a cserépfedést nem végezteti el. Mit tehetett mást a tehetetlen városi tanács ily nagyúrral szemben? Odajegyezték a levél alá a mai ad acta elődjét: „Tudományul szolgál”.¹⁽⁸⁾

Persze jóval korábban is nem egy kísérlet jelzi, hogy a tetőben látják a veszedelem egyik fő forrását. 1772-ben Sopronban jelenik meg bizonyos Landgraf könyvecskéje, amely 88 lapon ismertet egy megelőző módszert: „Habánfedél, avagy egy igen használatos, szalma és agyagból öszveszörkesztett héjazat nemének leírása”. Ez a könyv lelkesíthette föl a nagynevű Zoller Ferenc soproni órát, hogy az Újteleki kapu és a mai MÁV pályaudvar közt egy házikót építsen és azt efféle földelével lássa el, mikor pedig elkészült, gyújtsa is fel. Teljes a siker: a kunyhó nem égett le. A dolognak nagy híre lett. A város értesítette róla a helytartótanácsot, közölte róla tudósítást a Magyar Hírmondó, az első magyar nyelvű hírlap.²⁽⁹⁾ Említi 1786-ban Korabinszky Mátyás kitűnő földrajzi lexikonja a 468. lapon, Schwartner Márton neves statisztikus is 1800 körül. Akkoriban még a kunyhó környékén nem voltak házak, és a városi tanácsban szóba került, nem volna-e jó csőszkunyhónak a házikó. Hanem Zoller kérte, hogy hagyják még meg, mert sokan jönnek megtekinteni; ebbe belement a tanács, csak azt kötötte ki, hogy le kell zárni, hogy gonosztevőknek búvóhelyévé ne váljon. 1781-ben a város 200 forintot megvette Zellertől, attól fogva nem hallunk róla. 1834-ben egy bécsi utazó az említett lexikon alapján kereste, de senki sem tudott felőle.³⁽¹⁰⁾

Könnyen kirepült a vörös kakas a nyitott tűzhelyről is. A mai városi nemzedék csak a múzeumban vél láthatni nyitott konyhát, amelynek tűzhelyéről szabadon szállt a hatalmas kürtön át a füst kifelé, maga a kémény is agyaggal tapasztott volt, sőt még egyes helyeken fából készült és belülről tapasztották ki sárral.⁴⁽¹¹⁾ De po. Kópházán is megvan még több helyen a nyitott kürtös konyha, de csikótűzhelyet állítottak beléje. A szalonna olvasztása gyakran okozott bajt; szülőfalum, Darufalva, 1840 körül egy asszonynak ilyen tevékenysége folytán égett le. És a soproni kórház 1825-ben ¹⁵²farsang idején szintén kigyulladt, mert fánkot sütöttek, és a szétfröccsenő forró zsírtól lángra kapott az épület. Ha a szél más irányú, leég a fél város. Éppen ezért a város vezetősége évente megvizsgáltatta a kéményeket és tűzhelyeket. Ez időtlen idők óta, ahogy az 1768-as tanácsjegyzőkönyvben olvasható (299. lap), karácsony első napján történt, az ún. 24-esek és a fürmenderek (Vormunde) végezték el.

A középkorban még nem ismerték az ablaküveget, helyette zsírospapírt, fatáblát, vásznat használtak, ezek révén a tűz becsapott a lakásba is, alapos dűlást végezhetett a vörös kakas.

Nagyon ügyeltek arra, hogy a városban ne halmozódjék fel gyúlékony anyag, például tüzelőfa; a 18. században a puskaport boltokban árulták, többször esett kifogás alá egyik másik kereskedő, hogy nem tárolja gondosan a puskaport, végre is a Szent Mihály temető mögött építettek egy tornyot és ott kevésbé rejtegetett veszélyt az áru. 1840-ben felesben javították ezt az építményt a város és a kereskedők. 1859-ben azután lerombolták.⁵⁽¹²⁾

Elképzelhető, hogyha csírájában nem sikerült elfojtani a tűzvést, akkor nagy volt a veszedelem. Éppen ezért volt nagy szerepe a megelőzésnek. A város jellegzetes épületének, a Tűztoronynak jutott e téren a

korai időben jelentős szerep. Méltán nevezték arany őrségnek (goldene Wacht). A középkorban alacsonyabb volt, mint ma, de akkor is gyűrűként nyitott erkély fogta át a derekát; 1676-ban leégett és 1681-re magasabbra építették fel, a közepe táján szép loggiás erkélyéről be lehetett látni az egész várost és környékét. A tűzország tehát itt tanyázott, mert a loggia felett még szobát is rendeztek be. A mohácsi vész után következő évtizedekből ismeretes a toronyőrnek adott utasítás. Tűz esetén húzza meg a torony harangját és a tűzi zászlót arrafelé tűzze ki, amerről a tűz látszik; este a zászlót lámpás pótolta. Óráként köteles volt kürtjével jelezni, hogy helyén van.⁶⁽¹³⁾ Így mivel értenie kellett a zenéhez, a város muzsikális szükségletét is ő látta el szegődött embereivel, azaz kimuzsikálta a lakodalmakat és más családi ünnepeket, szolgáltatotta a tánczenét, és a templomban is emelte az istentisztelet fényét zenéjével. Sajnos, egyaránt állandó volt a panasz a muzsika és az örökös ellen. A toronyzene műsorszámai rövidkeek voltak, viszont a toronyba mindenféle feslett nőszemélyt és megbízhatatlan elemet vittek fel. 1728-ban leégett a Szent Mihály templom teteje, a toronyőr később jelezte a tüzet. 1734-ben meg az a panasz, hogy a negyedórákat rendetlenül fújja; erre azt válaszolta a toronyőr, hogy nincs fiatal segédje.⁷⁽¹⁴⁾

Megvan a Liszt Ferenc Múzeum adattárában a toronyőr működésének szabályzata 1866-ból. Ketten látták el a szolgálatot, egymást felváltva három-három óránként. A főszolgálaton azt értették, hogy három óráig nemcsak folyton vigyázni kellett, nincs-e valahol tűz, hanem negyedóránként kürtszóval kellett ébrenlétét is jelezni, mégpedig a torony két oldaláról. Éjjel 11 és 12 óra közt pedig kiáltással jelzett. Ha gyanús füstöt észlelt, jelentenie kellett a szomszédos városháza őrségének, melynek két vezetője odasietett a kérdéses helyre. Ha ott tényleg tűz volt, dobszóval jelzik, mire a toronyőr harangozni kezd, és az őrség dobszóval riaszt. Ha a toronyőr tüzet észlel, azonnal kongatja a harangot, segédje pedig szócsövel értesíti az őrséget, hogy dobszóval riassza a lakosságot. Kettős kongatás egy negyedóra hosszát megszakításokkal azt jelenti, hogy a tűz a belvárosban vagy a mai Lenin körúton ütött ki. A hármaskongatás a külső várfalak övezte részre vonatkozott. Négy, egymás után történő kongatás szól a külső résznek, az Erzsébet-kertben levő sörház, a MÁV pályaudvar, a faraktár, a gázgyár és a kapukon kívül eső egyéb rész tartozik ide. A negyedóra elteltével állandó kongatás jelzi, hogy tart a tűz; ha gyorsított a hangzás, a veszély nő, ha enyhül a tűz, lassabban szól a harang. Ezenkívül még különböző színű zászlóval is jelez a toronyőr; a belvárosra fehér, a külvárosra piros zászló mutat, ¹⁵³ugyanilyen színű éjjel a kiakasztott lámpás, mindig a tűz irányában. A külső, említett részek számára a zászló és lámpa színe zöld. Ha netán másik helyen is tűz ütne ki, a másodór kötelessége zászló vagy lámpa kitűzése a megfelelő színekben és a tűz irányában.⁸⁽¹⁵⁾

Addig, amíg Sopron lakossága nem frissült fel, a régi ősi szokásokat senki nem akarta megbolygatni, de 1867 után megindult a hivatalnokoknak, tanároknak ideözönlése; és a jövevények világosan látták, hogy sok minden elavult a régi dolgokból. Éppen ezért a Sopron c. lap napi hírei közt 1873. május 24-én ez a kis közlemény jelent meg: „Meddig ülsz még földi kin homálya a soproni toronyőr arcán? Mikor fog ő az ő negyed óránként való trombitás szerepe megszűnni? Azt kell hinnünk, hogy e trombitálás büntetés, de mire való is ez, kivált nappal?” Csak hónapok után, augusztus 23-án kapunk feleletet a lap hasábjain Gróf János cikkében, aki először ugyan megmagyarázza a fenti szabályzat alapján, mire való a trombitálás, majd átcsap ellenzéki hangba: „Azonban hogy ily ellenőrzés a füleket kevésbé sértő módon is elérhető ne volna, nem merem állítani. Csakhogy tekintve a toronyőr azon udvariasságát, melynél fogva csak nappal trombitál, éjjel pedig „Gelobt sei Jesus Christus”-t kiált – mely kiáltása éppoly kevésbé „vallásfelekezetenélküliséget” mint „magyarajkuságot” árul el – a trombitálás, bár nem épen óhajtható, de mégis célszerűnek tűnik fel.” Később a telefon bevezetésével nyugalomba, illetőleg a múzeumba kerültek a szócsövek és 1900 körül már alig emlékezett valaki a toronyra erre az egykor annyira hangos szerepére.

Már most ha a toronyból jelt adtak, hogy tűz van, mindenki a tűzhez sietett. Fecskendő a régi időkben nem

szerepelt, lajtokban vizet szállítottak az égő házhoz és vödörben is; minden háznak 1602 óta vödört, létrát, póznára szerelt csákányt kellett tartania, hogy azzal felszerelve siessenek a lakók a tűzhöz, a szomszédos házak tetejét azonnal lebontották, hogy ne terjedhessen tovább a tűz. 1681-ben a céheknek külön is meghagyták, hogy a tagok számához képest szerezzenek vödört; így a patkoló kovácsok, mivel műhelyük a környéket állandó tűzveszélyben tartotta, úgy döntöttek, hogy nem elégszenek meg a rájuk kirótt hét vödörrel, hanem minden új mester is köteles egy vödört venni és ez alól nem lesz kivétel. A Storno-házban régente egész sor szalmafonatú vödör volt látható a kapualjban, ahogy régente kötelességszerűen függesztették fel; sokra nem mentek velük, de legalább könnyűek voltak. A városnak a bőrvödrei a múzeumba kerültek.

Rösch Frigyes

„Mennyi minden függ a jó tűzrendésztől” – sóhajt fel 1680-ban a soproni tűzrendészet írója. A füzetet az 1676-os nagy tűz után nyomatták ki Bécsben. Elmélet és gyakorlat eléggé távol estek egymástól és bizony a barokk körmondatok csavaros ösvényén szinte elszedül az olvasó, anélkül, hogy rátapintana a 154. dolog velejére. A 22. pontban így is jócskán akad jó tanács és előírás. A megelőzés nagy szerepet játszik: a tűzhelyek megvizsgálását negyedévenként kell elvégezni (ezt, mint láttuk egyszere évi vizsgálatra

csökkentették). Éjnek évadján a tűzzel óvatosan kell bánni: tilos éjszaka a mosás vagy sütés végett befűteni, istállóban, csűrben, padláson nyílt égőtesttel járkálni, az utcán fáklyával és gyertyával hadonászni. Érdekes pont a dohányzás: olyan helyen tilalmas, ahol könnyen tűz támadhatna. (Meg kell jegyeznünk, hogy még 1840 körül is megmegújuló tanácshatározat, hogy nyílt utcán nem szabad pipázni, és a hatóság a katonaságot is felkérte, hogy tiltsák meg ezt; eléggé hasztalan, mert még a színházban is dohányoztak katonáék.) Nyáron vizet kell a házaknál készenlében tartani. Éjjel őrök virrasszanak és vigyázzanak. Ekkoriban már volt fecskendő is. A belvárosban és a négy külvárosban állandó helyet jelöltek ki a szerelvényeknek. A kutakat is állandóan karban kellett tartani.

A füzet az egyes céheknek és szabad mesterségeknek is kiosztja szerepét tűz esetére. A legnehezebb feladat a kőműveseknek, ácsoknak, kovácsoknak, kéményseprőknek jutott, mert nekik kellett a veszélyeztetett helyen a tüzet megközelíteni. A szabályzat szerint a polgármester a hat idősebb tanácsossal a városházán marad, míg a városbíró a hat ifjabb tanácsossal a tűz színhelyére siet. Ezt a soproni szabályzatot, német nevén Feuerordnung-ot, 1700-ban, 1748-ban és utoljára 1811-ben, ismét egy nagy tűz után újra kiadták a kor követelményeihez idomítva. Félő, hogy a sok kiadás ellenére sem vált a lakosoknak vérévé a sok szabály, mert sok vád hangzik el egyesek ellen. A kovácsoknál ki is mondják, hogy ha valaki nem jelenik meg oltásra és nem tudja kellő okát adni, egy tallért tartozik fizetni. A kapások pedig rendszerint látványosságnak fogták fel a tüzesetet és tétlenül szemlélték.

Az előírások szerint a céhmesternél jelentkeztek az egyes iparosok, azután együttesen siettek a tűzhöz. Ott ki-ki a nyomtatott szöveg szerint végezte a dolgát. A vendéglősöknek, testes emberek lévén, könnyű szerep jutott, a megmentett holmit őrizték. Dicstelen volt az üvegesekre és könyvkötőkre bízott kötelesség, a hiányzó mestereket kellett felírniok; később a kártyafestők kapták az iskolai vigyázóknak eme szerepét. Az 1811-es tűzrendészet szerint már sok helyen volt szertár, a városházán, a mai Templom utca Széchenyi tér felé eső végén, a Hátsó kapunál, a Pejachevich-házban és még vagy 10 egyéb helyen.

Vödör és fecskendő persze mit sem jelentett vízhiány esetén. Sopron vízben nem éppen gazdag, hajdanában a Széchenyi tér helyén két, a színház helyén egy tóban gyűjtötték a vizet. Próbáltak oltószert is alkalmazni. 1793-ban Anterich Mihály patikus jelentkezett egy Nyström nevű északi feltaláló szerével, amely egy perc alatt eloltotta a hírek szerint a tüzet, de csak a hírek szerint, a tanács megengedte a szer bemutatását, de nincs róla adat, hogy sikere lett volna.⁹⁽¹⁶⁾ Szívesen vette a város, ha olyan iparos telepedett le, aki értett a szivattyúhoz. 1733-ban egy Schneider Ferenc József nevű mesterről van szó.¹⁰⁽¹⁷⁾

Gyújtogatás és gondatlanság egyaránt okozott tüzet Sopron múltjában. A legborzalmasabb tűzvészt 1676-ban, amelynek a belváros a Tűztoronnyal, templomokkal, továbbá majdnem az egész külváros áldozatul esett, gesztenyét sütő gyermekek okozták. Az 1808-as tüzet, amely egy hét alatt három ízben tört ki és megemésztette a külváros nagy részét, viszont gyújtogatás. A közhit szerint a tettesek a franciák megbízottai (A napóleoni háborúk dúltak akkoriban éppen). Kisebb tűznél persze jó volt tudni, kinek a házában ütött ki a tűz; ilyen szerencsétlennek azután kártérítést lehetett a nyakába varrni, 1577-ben a Balfi utca kárvallottal gyanakodtak egy asszonyra, mert így sóhajtott fel: „Ki hozta vajon a tüzet a házamba?” Ez elég volt arra, hogy bebörtönözzék. A gondatlanságnak szinte nevetető példáját adta 1596-ban Kály Benedek. Sokszor intették: tartson rendet a házában, hasztalan. Mikor háza égett, alig lehetett felébreszteni, tele hassal aludt.¹¹⁽¹⁸⁾

155 Tűzoltófecskendő kipróbálása 1869-ben. Hauser Károly festménye a Liszt Ferenc Múzeumban. Adorján Attila felvétele

156 1834-ben még egy nagy tűz maradt emlékezetes: a mai belvárosi elemi s környéke égett le. De általában enyhült a vörös kakas állandó támadása. Mind többen térnek át a cserépfedélre és egyre több téglavető létesül. 1836-ban a tanácsban szóba kerül, hogy a vastűzhelyek száma megszorodott, ezzel is csökkent a tűzveszély.¹²⁽¹⁹⁾ 1844-ben a Seltenhofer harangöntőműhely fiatal vezető kezébe jut, megkezdí a

tűzoltófecskendők gyártását, nem véletlen, hogy ugyanakkor javasolják a városházán, hogy hivatásos tűzoltóságot kellene szervezni, azonban ekkor csak addig jutott a dolog, hogy egyetlen tűzoltót alkalmaznak, aki a szivattyúhoz is ért. Seltenhofer „Fridrik”-et ez nem búsította, az 1847-es soproni iparkiállításán a katalógus szerint „egy tűz fecskendő, önszivattyu művel 12 akót foglalván” érmet szerez neki. De újít lankadatlanul és 1868 júniusában egy új szivattyújával a Tűztorony loggiájáig fellövi a vizet, miről is Hauser Károly soproni festővel képet is készített.

1863-ban a haladó polgárság fiai vették kezükbe a tűzoltás ügyét. Önkéntes tűzoltó-egyesületet alakítottak, amely testgyakorlattal is párosult. Az akkori bürokratikus rendszerből kifolyólag az alapszabályokat csak 1866-ban kapták meg, ettől az évtől számítják hivatalosan az egyesület életét. Kezdetben 60 önkéntes tűzoltóval rendelkezett az egyesület, a tornászok 1921-ben váltak csak ki. Így az Ifjúság terén a tornacsarnok 1867-ben még közös létesítmény. 1868–75 közt még zenekart is alakítottak. Az alapító és évtizedekig parancsnok Rösch Frigyes tanár (†1923) volt, majd szintén évtizedekig parancsnok Zügn Nándor erdőmester. Több mint ezer soproni tett az évek folyamán tűzoltó esküt. A városmajori szertár mindig jobban bővült, 1913-ban felépült ugyanott az új kaszárnya. A város mind több hivatásos tűzoltót alkalmazott, még állandó éjjeli őrésre is telt.¹³⁽²⁰⁾

1891-ben a vízvezeték megalkotása újból enyhítette a tűzveszélyt. A hivatásos tűzoltók az utcák öntözését is vállalták.¹⁴⁽²¹⁾ Sőt a mentőszolgálatot is végezték 1894 óta, megelőzően a kórházi alkalmazottak gondoskodtak a betegek szállításáról, 1865-ben panasz is van rájuk. Három közöttük kapatos, egy meg holtrészeg volt egy alkalommal, és a hordágy szétesett szállítás közben.¹⁵⁽²²⁾ A tűzoltók első évben 9, 1925-ben már 59 esetben voltak szolgálatban, túlnyomóan balesetekhez hívták őket, betegszállításra igen ritkán került sor.¹⁶⁽²³⁾

Amióta az önkéntes tűzoltók a hivatásosakkal áldozatos munkájukat megkezdték, nagyobb tüzeset kevés fordult elő Sopronban, egy-egy gyári tűz, po. a Jakobi szivarkagyár égése 1904 körül, érdemel kiemelés.¹⁷⁽²⁴⁾ Viszont 1944–1945-ben ismét nagy szerep jutott a tűzoltásnak. A „Napi működési napló” (jelenleg a városi levéltárban) lakonikus bejegyzései ellenére is hátborzongató képet ad a december 6-i hírheft bombázásról. „Bombázás volt, az egész őrseg tűzoltással, romeltakarítással, műszaki szereléssel elfoglalva, ill. foglalkoztatva.” Így kezdődik a jelentés. A munka éjjel-nappal folyt. Nagy tűz támadt a GYSEV igazgatóság épületén, a Molnár szállóban (a mai Lenin körúton), a Marlovits-telepen a Széna téren. Három ízben szállítottak hullát a derék mentők a temetőbe. A Gazda utcában bombatölcser támadt, abból kellett egy szekeret lovastól kimenteni. Hetedikén oltás mellett főleg hullaszállítás. Nyolcadikán romeltakarítás. Oltás az egyre égő vasúti palotán és a Molnár szállón, mindkettő még 12-én is munkát adott. 10-én bútorszállítás kibombázott lakásokból, 13-án hullaszállítás. 13-án és 14-én még egyre a Molnár szálló oltása, valószínűleg a hozzácsatlakozó 157kis vegyipari üzem folytán újra és újra feléledt a tűz. Egy kis szünet után 18-án bomba hullott a Lőver szálló környékére, másnap Kőhida és a téglagyárak körül. 1944 decemberében 19 légiriadó tartotta félelemben az első kóstoló után a várost és készítette vigyázatra a tűzoltókat.

1948-ban nagy változás állott be a soproni tűzoltás terén. Az ország berendezkedésének nagy fordulata e téren is megmutatkozott: a hivatalos tűzoltás állami kezelésbe ment át és ennek megfelelően kiteljesedett. A Tűztoronyban még 1955-ig volt aratáskor őrszolgálat, de a telefon elterjedése folytán rá továbbra nem volt szükség. Úgyszintén teljesen elvált a mentőszolgálat, amely az utolsó időkben névleg tartozott csak össze a tűzoltósággal. Az önkéntes tűzoltók egyesületének szerepe is lejárt, bár az idősebb önkéntesek még ma is meleg barátsággal viseltetnek most már állami szolgálatban álló egykori bajtársaik iránt. Nagyobb tüzeset 1945 óta a városban magában nem volt, kisebb tüzet számtalanszor elfojtottak tűzoltóink, sőt többször,

leginkább 1965-ben a víz támadása ellen is felsorakoztak az Ikva meglepő áradásai idején. Az országhatáron túl is volt alkalmuk segítségre lenni, és ezzel a maguk részéről is előbbre vitték a két szomszédos ország közeledését...

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Molnár József: A soproni Ady Endre Kör rövid életéről

Molnár József: A soproni Ady Endre Kör rövid életéről

A húszas évek vége táján a Stúdium Könyvkiadó kiadásában megjelent Magyar Irodalmi Lexikonban a következő lakonikus rövidegű adat található: „Ady Endre Kör, Sopron. Alakult 1926. február végén. Első elnöke Parraghy György hírlapíró.”

E kör megalakulásáról hivatalos feljegyzés, iktatmány nem maradt az utókorra. Ma már alig akad soproni, aki emlékezne, hogy ilyen kör is létezett Sopronban. A tiszavirág-életű egyesülés „működésére” tényleg kár lenne egy nyúlfarknyi mondatot is pazarolni. Inkább a megalakulás rugói érdemlik meg a visszaemlékezést, mert ízelítőt adnak az első világháború utáni város ifjúságának beállítottságáról, készülődéseikről, tépelődéseikről – és tündéri naivságukról.

A generációs vita – mint minden háborúvesztes országban – nálunk is fellángolt. A fiatalok értékelési rendjében az apák nemzedéke megbukott, de ennek nem volt semmiféle gyakorlati következménye. A hatalom, a közélet irányítása változatlanul a rosszul vizsgázottak kezében maradt. Az apák nemzedéke semmit sem tanult a monarchia széthullásából. Világnézetükben, társadalomszemléletükben a századforduló Ferenc József-szagú ideáljait őrizgették. Velük szemben álltak a tanulságok levonására fogékonyabb fiatalok, akiket Ady Endre holtan is bujtogatott új magyarságért vívandó harc vállalására. Ezt a harcot – akkori beállítottságunk folytán – csak irodalmi síkon tudtuk elképzelni.

A Frankenburg Irodalmi Kör (a továbbiakban FIK) a népszavazás táján élte ki mindkét generációt is összefogó fénykorát; a bethleni konszolidáció idején már szürkült az öregek mellé a konzervatizmusba. Mi gyökerében új életformának szerettünk volna medret készíteni – ez pedig nem szerepelt a FIK programjában. Négy alapszabályszerű estjükön a soproni közönség különböző irányzatokat képviselő országos hírű művészekkel ismerkedhetett meg. Nem is ezt az elismerhető ekletikus gyakorlatot kárhoztattuk. A helyi tollforgatók matinékon s kamara-esteken mutatkozhattak be a közönségnek és ezeknek programja vörös posztó volt szemünkben. 1926 első két hónapjában például ilyen tárgyú dolgozatokkal léphettek helyi szerzők a közönség elé: megemlékezés Laky Döméről; méltatás a Zalán futásáról, tanulmány Herczeg Ferenc Híd című drámájáról, egy másik tanulmány az Ellák tragikumáról. A fiatalok pedig a földkérdésről, a hitbizományrendszerről, a tüdőbaj és angolkór veszedelmes terjedéséről, a frankhamisítás politikai s erkölcsi hátteréről szerettek volna nyílt vitákat tartani. Bennünket mélyen megrendített a frank-ügy. Nádossy Imre országos főkapitányt – külföldi felháborodás nyomására – kénytelenek voltak a magyar hatóságok 1926 január első hetében letartóztatni. Az apák generációja 158a frankhamisítást hazafias felbuzdulással igyekezett mentetni. Az ocsmány, rothadó magyar közélet erkölcsi háttere főképp a gondolkodó fiatalokat fojtogatta. Akkori szemléletünkben – ennek bevallása becsület dolga – még nem kapott szerepet az osztályharc vagy a termelőviszony kérdése. Alighanem csak ketten voltunk Parragival a fiatalok között, akik sejtettünk valamit e két fogalom tartamáról. Az összeverődött fiatalok – mint később a harmincas években a népi írók – az egész magyarság, az egész

magyar nép sorsában gondolkoztak.

Ilyen beállítottsággal jutottunk el első cselekvő vállalkozásunkig. Ez év február 28-án egy fagyos vasárnapi délelőtt az Evangélikus Ifjúsági Kör Szentgyörgy utcai fűtetlen helyiségében jöttünk össze. Az új irodalmi csoportosulás szükségességét, célját, programját az akkor már a Sopronvármegyénél (a továbbiakban: SV) újságíróskodó Parragi ismertette. Mint kuriózumot érdemes ismertetni: a Soproni Hírlap (a továbbiakban SH) későbbi főszerkesztője: Horváth Miklós akkor még mint kezdő újságíró volt jelen és hozzászólásában rámutatott arra, hogy a Parragi által ismertetett célkitűzések a FIK keretén belül nem valósíthatók meg. Abban az időben a SH-ot a hadimilliomos Benkő Géza pénzelte. A lapnak még 1926-ban is volt Ébredő rovata, de irodalompartolásra nem szánt egy sort se. Ezzel magyarázható, hogy Horváth Miklós akkor a lázadó fiatalokkal tartott.

Az egybegyűltek – nem lehetünk húsz főnél többen – télikabátban megválasztották a kör ideiglenes vezetőségét. A SV márc. 2-i számában Parragi számolt be a kör megalakulásáról. (A beszámoló ismerteti a vezetőség teljes névsorát.) A lap akkori főszerkesztője, Sümeghy Zoltán vitatkozást kedvelő újságíró-természet volt, nagy helyet engedélyezett Parragi színes beszámolójának. De engedélyezte a lap márc. 6-i számában Szentimrey Lajosnak: „Adassék e levél az új soproni Ady Endre Társaságnak” című csúfolódó hangnemben megírt megjegyzéseinek megjelenését is. Szentimrey még akkor alacsony funkcióban buzgólkodott a FIK-ben és komolyan vette az új konkurens csoportosulás lehetőségét. Cikkéből kihangzik, hogy körünknek 30 éven felüli tagja nem lehet. Erről a megalakulásról szó sem volt, és hamis beállításából csak annyi volt az igaz, hogy még véletlenül se keveredett közénk harminc éven felüli. Parragi a SV márc. 7-i számában még visszalőtt Szentimreynek, de ő a márc. 9-i számban pontot tett a vitára. Gyakorlati térére terelte a szót. Őszintén feltárta, hogy milyen anyagi gondjai vannak a FIK-nek, ha estélyt rendez. Bizony, az anyagiakra a fiatalok nem gondoltak. A FIK hatszáz tagjától szedhetett tagdíjat és ezenkívül kapott segílyt a várostól is. Mi arról ábrándoztunk, hogy az induláshoz ötven lelkes tagot tudunk majd verbuválni. Ebben az időben a Kaszinóegyesület nagytermének használati díja esténként 2 millió, a kisterem díja egymillió korona volt fűtés és világítás nélkül. Egy korabeli elszámolásban a kisterem világítási költsége egy estére 400 000 koronával szerepel. 1926-ban a FIK személyenként évi 40 000 korona tagdíjat szedett. – Az Ady Endre Kör megválasztott pénztárosa, Preiszner Árpád alias Bütyök a Népkonyhán szolgált fel és e munkájáért ebédet és vacsorát kapott. Ő igen elégedett volt, ha alkalmi megbízásokból és különböző segélyalapokból havonta 40 000 koronát össze tudott kaparni. – Így éltek akkoriban egyetemi hallgatók és más hasonló célszerű fiatalok Sopronban.

Nem is adtunk be alapszabálytervezetet. Emlékezetem szerint a vezetőség hivatalos ülést nem tartott. Baráti beszélgetéseinkben egyre kevesebb szó esett a körrel; két hét múlva már kerültük a témát. Szégyelltük egymás előtt „pillanatnyi” fellángolásunkat, gyerekes naivságunkat, éretlenségünket eláruló nagydobos porondralépésünket. Az a valószínű, hogy valamelyik ügybuzgó teológus – aki az elnök nevét se tudta helyesen közölni – adta le a megalakulás után azon melegében a hírt az irodalmi lexikon szerkesztőségének.

A lecke, amit kaptunk, mégse volt minden haszon nélkül való. Tapasztalatot szereztünk arról, hogy szándékaink, törekvéseink megvalósítására nem alkalmas a hivatalos egyesületi forma. Lejjebb kell csavarnunk a lámpás égőjét, szűkebb körre kell visszahúzódnunk. – Abban az időben nem volt más járható út még a haladni kívánó értelmiségi vagy polgár részére sem.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Karner Károly: Két soproni vonatkozású nyomtatvány 1681-ből II. rész

159 Karner Károly: Két soproni vonatkozású nyomtatvány 1681-ből II. rész

Lochner János Andrásnak I. Lipót 1681-i soproni bevonulása alkalmából készült iratával szoros kapcsolatban van az unokaöccse, *Pamer Lipót* születését ünneplő 1 lapos nyomtatvány.

A soproni evangélikus gyülekezet történetét tárgyaló terjedelmes, kéziratban maradt művében *Gamauf Teofil* megőrizte számunkra az 1681-i soproni országgyűlés eseményeinek egyik kedves epizódját. Amikor I. Lipót feleségével együtt 1681. május 22-én, pünkösöd előtt csütörtökön megérkezett Sopronba és a Hátsó kapun belépve a Szent György utcán át ünnepélyesen bevonult, Pamer tekintélyes soproni polgár felesége – aki az Előkapu közvetlen közelében fekvő házának ablakából nézte az ünnepi menetet –, fiúgyermeknek adott életet, szinte abban a percben, amikor az uralkodópár a ház közelében vonult. Ismerősei tanácsára Pamer György azzal a kéréssel fordult az uralkodóhoz, hogy vállalja az újszülött gyermek keresztapaságát. A kérést I. Lipót teljesítette, és amikor másnap a gyermeket *Lipót* névre keresztelték, az uralkodót mint keresztapát a keresztelésen *Serpilius János*, a belső tanács tagja és a város egyik országgyűlési követe képviselte. Gamauf megemlíti, hogy ebből az alkalomból „egy kis költemény jelent”: ezt a latin költeményt kéziratának okmánytárába fel is vette.²⁹⁽²⁵⁾

A költemény nyomtatott eredeti példányát nemrégiben sikerült megtalálni a soproni evangélikus gyülekezet keresztelési anyakönyvében, ahova azt a Pamer Lipót keresztelését bevezető lelkész mellékletként beragasztotta³⁰⁽²⁶⁾. Egy lapos, 37,6×25 cm nagyságú, Bécsben, Van Ghelen egyetemi tipográfusnál készült aprónyomtatványról van szó, mely rövid címszerű bevezetésben utal az eseményre, majd a „pünkösdi háromszög”-nek mondott közbeiktatás után közli a költeményt. A költemény alatt a J. C. B. betűk nyilván a költemény, ill. a nyomtatvány szerzőjét rejtik. E betűk könnyű szerrel feloldhatók: *Johannes Conradus Barthius* akkori evangélikus lelkész rejtőzik mögöttük.

A nyomtatvány magyar fordításban következőképpen hangzik:

Pamer Lipót születése:

Lipót őfelségének és [feleségének] *Magdolna Terézia Eleonóra* őfelségének szerencsés megérkezésekor – május 22-én, éppen Szent Ilonának, az első keresztyén császárnénak napján, amikor már közel volt május 25-e, a Szentlélek ünnepe, érkeztek a Pannóniában fekvő Sopronba –, és majdnem abban a pillanatban, amikor a császár őfelsége felséges feleségével elhaladt a ház mellett, az édesanya pedig a felséges uralkodópárt nézte, akkor hagyta el szerencsésen a fiúgyermek anyja méhét.

A Szentlélek

Őfelsége

A Felséges asszony

Ez a pünkösdi háromszög!

Őfelségének és felséges feleségének megérkezését vágyódva szemléli a pannon fiúval terhes anya! A látnivaló után való vágyódás akadályozhatta ugyan a szülési fájdalmakat, de a kisfiú nem tűrhetett már semmilyen haladékot: „Nincs oly csillagzat, melynek fényénél jobbkor születhetnék meg!”, mondja. S az élet küszöbét a csillagzattól megörvendeztetve lépi át. A magas égnél magasabb láng ragyog majd fel és az

egész országnak szent szózat jövendöli meg sorsát: Ha az anyaméh sötét fekvőhelyéről előjött szent zálogaid sietnek találkozni a királlyal, 160úzd el félelmedet, újra éledő Pannónia! Hiszen neked ragyog a háromszög; tiszteld a jóindulattal közlő felséges világosságot! Ha mindjárt meg is oszlanak a nyelvek, árássa el Isten lángsugaraival az istenfélő kebleket és tegye azokat erőssé!³¹⁽²⁷⁾

A hét disztichonból álló ünnepi költeményt a szerző humanista műveltségében rejlő rutinnal szerkesztette meg. Ezért viseli magán a barokk kor dagályos stílusának jellegzetes bélyegeit. Néhány részletet azonban érdemes belőle külön is megfigyelni.

Az egyenlőszárú háromszög az egyházi szimbolikában a teljesség és tökéletesség jelképe. Pünkösöd pedig mint a Szentlélek kitöltésének ünnepe egyúttal emléke annak, hogy a legkülönbözőbb népek különféle nyelveken beszélő tagjai értették, amit az apostolok az isteni lélektől ihletve szóltak. Így értjük meg a „pünkösdi háromszög” jelentőségét: a szerző azt várja, hogy az uralkodópár is eltelve „pünkösdi lélekkel”, annak bölcsességre, jóindulatú belátásra és megértésre indító erejével renanzi majd a sok háborútól megpróbált ország vitás kérdéseit.

Ugyanezt fejezi ki a következő költemény is. Aki járatos az ókori irodalomban, amelyet a 17. században az iskoláztak mind jól ismertek, az a vers olvasásakor azonnal gondol az egyik leghíresebb ókori íróra, *Vergiliusra* és sokat olvasott IV. eclogájára. Ebben Vergilius egy gyermek születésével kapcsolatban prófétai ihlettel hirdeti meg a sok polgárháborúban elgyötört rómaiaknak a várva várt jobb időknek, az új „aranykornak” az elérkezését. Ezt a motívumot vette át Barth ebben a költeményben. A Wesselényi-féle összeesküvést követő évtized uralkodói abszolutizmusa, a protestánsokra lesújtó üldözés, az idegen katonaság garázdálkodása és a kiszarolt szegény lakosság elviselhetetlen nyomora után a soproni országgyűlés összehívása, majd megnyitása kedvező előjelnek számított. A kedvező hangulatot és nagy várakozást elindító uralkodói intézkedést pedig még aláhúzta a költő számára az uralkodópár pünkösöd előtti bevonulásakor bekövetkezett epizód, a kis Pamer Lipót születése, főként pedig, hogy a jezsuita befolyás alatt álló, vakbuzgó katolikusnak ismert I. Lipót elvállalta az evangélikus újszülött keresztapaságát. Barth úgy vélte, hogy az újszülöttben, a király által vállalt keresztapaságban és a gyermek szülein keresztül a polgársághoz lehajló uralkodóban találkozhatik jobb jövő előjeleként a király és az ország. Könnyen lehet, hogy ezt a véleményt nemcsak a soproni polgárság, de az országgyűlésre érkezett rendek is vallották. Erre a „találkozásra”, a népéhez 161jóindulattal lehajló uralkodó tiszteletére hív fel a vers. Pünkösdre, ill. a pünkösdi történetre utalva szól a „nyelvek megoszlásáról”, s ezzel a nézetek megoszlására, ellentéteire is céloz. De ezt most nem kell hogy „bábéli nyelvzavar” kövesse, hanem inkább a „pünkösdi háromszögre” utalva hívja fel „az újra éledő Pannóniát”, azaz Magyarországot, hogy tegye félre félelmét. Ilyen értelemben könyörög a záró disztichonban, hogy Isten árássa el sugaraival és erősítse meg, tegye szilárdá és állhatatossá „az istenfélő kebleket”, tehát mindazokat, akik az országgyűlés felelős tanácskozásait vezetik és azokban részt vesznek, hogy tárgyalásaikkal kimunkálják az ország népének jobb jövendőjét.

Befejezésül röviden egy pillantást kell még vetnünk *Pamer Lipót* családjára.

Pamer Lipót atyja, *Pamer György* 1664 táján költözött Kőszegről Sopronba, ahol 1666-ban tette le a polgáreskü. Atyja *Pamer Mihály* kőszegi városbíró és Vas megye iuratus assessora volt és jelentős szerepet játszott Kőszegen a 17. század második felében. 1664. május 6-án Pamer György feleségül vette *Schwarz Pál* soproni polgár, külső tanácsstag és „aulae familiaris” *Anna Zsuzsanna* nevű lányát³²⁽²⁸⁾. Első felesége révén Pamer György Sopron vezető családaival került rokonságba. Első feleségének halála után, 1674. január 9-én vezette oltárhoz *Lochner János Bernát* leányát, *Anna Rosinát*, *Dr. Lochner János András* hűgát³³⁽²⁹⁾. Pamer és Lochner tehát sógorok voltak. Pamer György e második házasságából

született Pamer Lipót, akit I. Lipót keresztfiának fogadott. A keresztelési anyakönyv szerint Pamer György a neki adott tanács alapján fordult kérésével I. Lipóthoz. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy ez a biztatás és közvetítő lépés a királyi udvarban Pamer György első feleségének családjából indulhatott ki. A fent említett Schwarz Pál ugyan nem élt már, amikor leányát Pamer György feleségül vette, de mivel „aulae familiaris” volt, családjának könnyen lehettek kapcsolatai a királyi udvarban.

Pamer György nagycsaládú ember volt. Amikor második feleségével együtt 1700. április 29-én végrendeletet készített,³⁴⁽³⁰⁾ nyolc gyermekét sorolta fel, pedig addigra már első házasságából két, a másodikból pedig egy gyermeke fiatalon elhunyt. Pamer György 1706-ban, felesége pedig 1723-ban halt meg³⁵⁽³¹⁾.

Pamer Lipót jogot tanult, 1699-ben a jénai egyetemet látogatta és mint *iuris utriusque candidatus* 1705-ben kötött házasságot *Hackstock Mária Rosinával*. Elszegényedve 1731-ben halt meg. – Pamer György fiai közül leg többre *Pamer György Ferdinánd* vitte, aki ugyancsak Jénában tanult jogot, utóbb Sopronban ügyvédi gyakorlatot folytatott és a belső tanácsnak is tagja volt. 1762-ben halt meg. Fia volt az a *Pamer György Ferdinánd*, aki *Gottscheddel* volt kapcsolatban, német nyelven írt költeményeket és a 18. századi soproni művelődés egyik érdekes alakja³⁶⁽³²⁾.

Lochner üdvözlő irata, doktori értekezése és Barth köszöntő verse tanulságos bepillantást engednek az 1681-i országgyűlés kiírását követő felcsillanó várakozásokba és reménységekbe. Az említett nyomtatványokon keresztül élénk tárul az akkori Sopron polgárságának gondolkodásmódja is. Az akkori Sopron evangélikus polgáraitól van szó: ezt világosan kell látnunk. Ez a polgárság erős magyarságtudatról tanúskodik, noha nyelvében német volt. De a magyar gimnáziumot 1657-ben is azért alapította meg, hogy fiai ott magyarul tanuljanak.³⁷⁽³³⁾ Valószínűleg ennek a gimnáziumnak a neveltje volt Dömötöri is meg Lochner is. Ez a polgárság hazájának és szülővárosának igyekezett szolgálni külföldön is³⁸⁽³⁴⁾. 162A külföldön tanuló diákok pedig olyan szellemi képzettségre tettek szert, amely a kor színvonalán állott, amellyel hazájuk ügyét tudták védeni³⁹⁽³⁵⁾.

Azok a reménységek, amelyekkel Lochner, valamint vele együtt valószínűleg általában a soproni evangélikus polgárság, de ugyanígy az országgyűlésre érkezett rendek és követek is I. Lipótra tekintettek, nem teljesültek. Naiv volt a reménykedésük? Ha a következő évtizedek eseményeinek szemszögéből nézzük ezt a várakozást, akkor azt nyilván naivnak kell mondanunk, főként, ha azokat a társadalmi és gazdasági erőteényezőket vesszük szemügyre, amelyek az események folyását meghatározták. *Thököly Imre* mindenesetre világosabban ismerte fel a körülményeket, amikor nem ment el az országgyűlésre. Viszont *Thököly* olyan hatalomhoz kötötte az általa képviselt magyarság ügyét, amely akkoriban már erősen meggyengült, és ezért sem hozhatta meg a magyarság sorsában az annyira áhított jobb fordulatot. Azt viszont Lochner és társai jól látták, hogy adott földrajzi, társadalmi és gazdasági helyzetében Sopron csak akkor boldogulhat, ha kiegyezik az uralkodóval és megnyeri jóindulatát. De sem az országhoz, sem a vallásügyhöz, sem a néphez való viszonyában Lipótnál és tanácsosainál nem a jóindulat, nem is a nép akarata és törvényei, hanem a hatalmi érdek döntött. Ezért az országgyűlés sem hozhatott sem társadalmi, sem vallási, sem pedig gazdasági téren olyan törvényeket, amelyek jövőbe mutató megoldásokat létesítettek volna. Ez a körülmény azonban semmit sem kisebbíti az ismertett nyomtatványok tanulságos voltát.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Káldy Miklós: Frankenburg Adolf gyermekkori lakóhelyei Sopronban

Káldy Miklós: Frankenburg Adolf gyermekkori lakóhelyei Sopronban

Frankenburg Adolf az 1860-as évek végén tért vissza diákkori városába, Sopronba és itt élt 1881-ig, akkor a fővárosba költözött, ott van végső nyugóhelye a Kerepesi temetőben. Ismerjük ekkori első lakóházát a Szent György utcában, emléktábla jelzi; ismerjük a lövert, amelyben mint újíto lakott, ti. elsőnek költözött ki egész évre a ma Lándzséri út 1. szám alá. Őszinte vallomások című önéletrajzában viszont gyermekkori lakóhelyeiről tájékoztat. Ez a két kötetes munka 1861-ben jelent meg Pesten és főleg a 17. és 52. lap fontos az első kötetben.

Jóllehet szülei falujában, Sopronhorpácson volt iskola, ott a gyermek csupán egy évet diákoskodott. „Hét éves voltam, midőn Sopronba vittek iskolába... Nagymamához adtak... szerettem nála lenni s örömet jártam iskolába.” Valószínűleg anyai nagyanyja lehetett Grillné. Azonban Thirring Gusztáv háztulajdonos-jegyzékében (1941) ez a név nem fordul elő annak a jelölésére, hogy a külső falakon belül a Grill családnak nem volt tulajdon lakóháza. A nagyanya 1823 májusában meghalt, ideiglenesen elég rossz helyre került a fiú, a gazdát Fülöpnek nevezi, de azzal, hogy ez költött név. Most Kár tanítóhoz került. Ez a derek nevelő tanított először magyarul a katolikus iskolákban. Valószínűleg szolgálati lakása volt, tán a Szent Mihály utcában. „Később apám egyik régi ismerőséhez, egy hercegi erdőmester özvegyéhez kerültem.” Ezt a házat másik megjegyzés révén ismerjük jól: „Egy óras házában laktunk az úgynevezett vigyázó torony szomszédságában.” A Tűztorony mellett valóban a 7-es számú kétemeletes ház Spurzheim Vilmos óras tulajdona volt. Azt hisszük, hogy az ott nyert benyomások az íróra is hatottak. ¹⁶³Frankenburg ugyanis igen szerette a jellegzetes alakokat, helyzeteket szerepeltetni és főleg a romantikus szerelem érdekelt. Az özvegy háziasszony po. sohasem engedett a három tál ételből, soha nem volt több, soha nem kevesebb. Fanny nevű leánya reménytelen szerelmes volt, bele is halt a reménytelen szerelembe, Frankenburg megkoszorúzta a sírját, mielőtt végleg elkerült a soproni iskolából.

A háziúr egy emelettel Frankenburgék felett lakott; az is furcsa egyéniség lehetett a maga módján. A ház ormába egy hatalmas óralapot illesztett haranggal és a negyedórákat oldalt két angyalfigura verte ki. Hangulatos terecske lehetett az valaha a Tűztorony tövében; még a mai idősebb nemzedék láthatta az elrozsdásodott óralapot és a töredékes, elmoskolódott angyalokat; hanem a második háború viharaiban ezek eltűntek, az óramű rég elromlott, hangjára élő ember nem emlékezett már, hát a legutóbbi helyreállításakor a nyomai is eltűntek. Maga az óras, Spurzheim nagyon sokra tartotta ezt az alkotását, 1842-ben kelt végrendeletében tőkét hagyott hátra, hogy annak kamataiból az órát rendbetartsák, meghagyta az örökösöknek, hogy halála után legalább 20 évig el ne adják a házat, az afféle hitbizományi épület legyen.

A jó öreg nem számított arra, ami történt. Volt neki egy Anna nevű leánya. „Szép és csinos kis teremtés volt ez az óráslány” – írja róla Frankenburg. Mikor mint iskolás fiú az emeletről lefelé haladva elment az órasék lakása mellett, a lányka mindig megsimogatta. De feltűnt másoknak is, a városban csak „a szép óras Nettinek hívták” – írja róla 30 évvel később a már élemedett Frankenburg. Búcsúzkodásakor a temetői jelenet után Nettivel búcsúcsókot váltottak. Nettit valami Kobler Antal vette nőül. Mikor az óras 1843-ban meghalt, lánya már nem élt és két lányunokára maradt a ház. Ezek pár év híján megtartották a nagyapai rendelkezést és csak 1860-ban adták el a házat. Azzal meg is szürkült a ház története.

Sopronban élénk a kegyelet, számos írónk egykori tartózkodási helyét nemcsak felkutatták, de emléktáblával is megjelölték. Legyen legalábbis ismert Frankenburg gyermekkori lakóhelyei közül az

egyetlen, amelyet az önéletrajz adataival alá lehet támasztani.

Az Előkapu 1910 körül. Balról az „órás” ház, előtte a Roth cukrászda ún. szaletlije

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Oromszegi Ottó: CK Mester soproni basszus-pommerének leírása és története

164 Oromszegi Ottó: CK Mester soproni basszus-pommerének leírása és története

A soproni „Liszt Ferenc” múzeum értékes zenei ritkaságot őriz, egy ún. pommert (bomhartot), amely minden jel szerint a 17. sz. közepe táján készült. A város művelt és kultúra ápoló polgárainak igényét tükrözi, hogy ez a hangszer „nyugatról” (a németes zenekultúrából) Sopronba kerülhetett.

A pommer történetéhez tartozik az a tény, hogy a helyi evangélikus egyházközség tulajdonát képezte. A templomok I. Lipót császár rendeletére történő rekatolizálása miatt 1674-ben épült szegényes faimaházuk¹⁽³⁶⁾ az 1676-os óriási tűzvészben teljesen elhamvadt²⁽³⁷⁾. Az ezt követő nemzetközi pénzgyűjtésből és tárgyi adakozásból – osztrák, német, cseh-morva, svéd, dán és norvég protestánsok, valamint a helyi gyülekezet tagjainak (főnemesek, követek, kereskedők és a nép) áldozatvállalásából³⁽³⁸⁾ –

1677-ben fából és kőből újra felépült a templom⁴⁽³⁹⁾. Ebben az időszakban juthatott a hangszer Sopronba, hisz a 18. sz.-ban már alig alkalmazták ezt a típust. A fagottok teljes mértékben kiszorították a használatból.

A második fatemplomban – 1677-től – csak egy Waidhofenből (Bajorország) származó kisebb orgona, ún. „positiv” hangszer volt fuvolaváltozatokkal, pedál és nyelvsípok nélkül, s így nagyon rászorult más hangszerek támogatására;⁵⁽⁴⁰⁾ konkrétan a hiányzó basszus nyelvsípra, melynek szerepét kizárólag a pommer és a fagott tölthette be. Új, nagy orgonát csak 1752-ben vett a konvent⁶⁽⁴¹⁾, tehát feltételezhető, hogy ilyen körülmények között (az egyre tökéletesedő fagott mellett) az elavuló pommert is használták még.

Már 1674-től kezdve találunk olyan felsorolásokat az egyházi számadásokban, melyek szerint hegedűsök, brácsás, fagottisták, nagybőgős („Violinisten, Violist, Fagotisten, Passgeigenspieler stb.”) és a toronyór trombitásai tartoztak a zenekarhoz;⁷⁽⁴²⁾ valamint „1699 aug. 28-án a soproni imaházban a vesperán Richter Nándor császári (bécsi) organista négy más császári zenésszel közreműködött (in choro musico), úgymint Sturm fagottistával, Abend és N. János hegedűsökkel és Angermayr tenoristával.”⁸⁽⁴³⁾ Ekkoriban (1686-tól) működött itt mint kiváló organista és karmester Wohlmuth János (1643–1724), akinek „nehéz volt a zenészeket összetoborozni.”⁹⁽⁴⁴⁾ A 17. sz.-i leírások még síposokat, tárogatófúvókat, schallmey (oboa) játékosokat emlegetnek¹⁰⁽⁴⁵⁾, melyek között érthetjük a basszusfúvókat is. Nyilván nemcsak sípoltak és trombitát, kürtöt, harsonát harsogtattak, hanem a nélkülözhetetlen faalaphangszer családtagokkal finomították, egészítették ki hangzataikat. A legvalószínűbb, hogy basszuspommereket már jóval előbb – 1600 körül – kezdtek itt használni, s a játékoskereslet és kínálat szabályozta működtetését a teljes elavulásáig. A mélyebb hangolású pommerek eredete még a 14. századba nyúlik vissza. Ugyanis „1376-ban Jean Lefevre de Resson a nagy pommereket újdonságnak nevezte.”¹¹⁽⁴⁶⁾

A soproni protestáns egyházi zene valóságos virágkorát élte a 17. sz. elejétől kezdve (persze, már jóval azelőtt, a 15. sz.-ban is kimutatható), s ezt nem vetette **165**vissza a rekatolizáció kényszerítő ténye sem.¹²⁽⁴⁷⁾ A katolikus egyház pompás templomdíszei és ceremóniái helyett kárpótolta az evangélikusokat a gazdagon szervezett, kiváló és jól fizetett zenekar és énekkar alkalmazása az újonnan komponált egyházi énekeik díszesebb használatához.

Szóban forgó hangszerünk végre csak lomtárba kerülhetett, s vagy egy évszázadnyi hanyódás után – mint kallódó régiséget – beadták az evangélikusok az 1867-ben szervezkedő soproni városi múzeumba, ahol 1913-tól kezdve már örök letétként kezelik. Jelenlegi leltári száma: 61.11.1.¹³⁽⁴⁸⁾

A pommert – a fagott 16. sz.-beli megjelenésétől kezdve – egyaránt fagottista is megszólaltathatta, de első látásra szinte tanácstalan egy mai fúvószenész, hogy miképpen bírja szólásra, vagy egyáltalán, hogyan vegye kézbe ezt az idétlen, nagy fadarabot. Csak sok türelemmel és áldozatokat vállaló szakmaszeretettel lehet fokról fokra meghódítani, „kivallatni” a régi zene világának e hírmondóját. Az alábbiakban térjünk rá leírására.

Az embermagasságnál nagyobb instrumentum testének anyaga: sárgás-barnára pácolt és lakkozott ún. habos juharfa (Acer fajta). Szerkezetét három fődarab alkotja:

1. A négy billentyűt és a takaró hordót tartó tölcserés alsó csőrész;
2. A hat hanglyukkal rendelkező felső csőrész; a belőle kiálló 10 cm hosszú csappal érintkeznek és kapcsolódnak egymással e részek;
3. A felső részbe ízesülő, sárgarézből készült „S”-cső. Ennek magasan ívelt formája az eredetiségét,

illetve ősiségét jelenti (akárcsak a régi fagottoknál). Az „S”-cső teljes hossza kb. 32,5 cm, belső kónikus kalibere 4–11 mm-ig szélesedik.

A felső csőrész hossza 75 cm, általában 4,5 cm átmérővel, de 6,1 cm-re szélesedik az a vége, ahol az „S”-cső beletorkollik. Ezen a darabon van a kétszer hármas csoportban lévő hat hanglyuk, melyek általában ferdén befűrtak, s egyenként 8, – 9,6 – 10,4 mm szélesek. A lyukszélek nem kopottak; épek. Kímélve kezeltek, vagy inkább keveset használnak látszanak. (Ez a tény a korabeli primitív basszusjátékot is tükrözheti.)

A basszus-pommer a cikk szerzőjével

Az alsó csőrész hossza 109,5 cm. Ezen egy rézpántokkal összefogott és kissé hordószerű (fél méter hosszú), díszesen lukasztgatott hengeres faköpeny takarja és védi három további hangnyílását, valamint négy billentyűkarjának legnagyobb részét. (A legmélyebb, negyedik hanglyuk már kívül esik a védőhenger takarásán.) Kerek és ovális billentyűi fejlapjának a széle körös-körül átluggatott, mely lyukakon keresztül van felfűzve a takaró felületre egy néhányréteges [166](#)bőrféle anyag. Ez takarja be alkalomadtán a hangnyílást. Két billentyűkarjának a lenyomó része – melyet, a kisujj kezel – fecskefarokszerűen villás. Leghosszabb billentyűkarja 85 cm hosszú! E csőrésznek az átmérője a vele egybeépült hangtölcsérig

fokozatosan, majd innen hirtelen kiszélesedve eléri a 16,5 cm-t, és ezáltal idézi elő a hang végső megformálásához szükséges öblösödést.

Játék közben falhoz, illetve sarokba támaszthaták, vagy megfelelően magas, álló játékosnál e hangszer a tölcsérének egy pontján nyugodott, és ily módon tartotta a saját teljes súlyát.¹⁴⁽⁴⁹⁾ Ezért nem csoda, ha a szakirodalom néha csorba tölcsérű hangszerek képeit közli.¹⁵⁽⁵⁰⁾ E sérülések elkerülése végett vették körül a tölcsért egyszerűbb vagy díszesebb fémpánttal, mely egyben esztétikai célt is szolgált. A mi pommerünk tölcsérének peremét is körülöleli egy szép, sárgarézből formázott levélfüzér díszítés.

A csatlakozó részeket leszámítva, a hangszer teljes hossza „S”-csővel és náddal együtt kb. 220 cm. Kónikus furata a fatestben 5,5 mm széles a kezdeténél az „S”-cső folytatásaként s egyenletesen bővül a hangtölcsér hirtelen kiszélesedéséig. Szerkezeti tartozékait réz rugólapok, billentyűkar-vezető sínek, rézszögek teszik teljessé. Összes fémalkatrészeit feltehetően – az akkori szokások szerint – más-más iparágak készíthették.¹⁶⁽⁵¹⁾

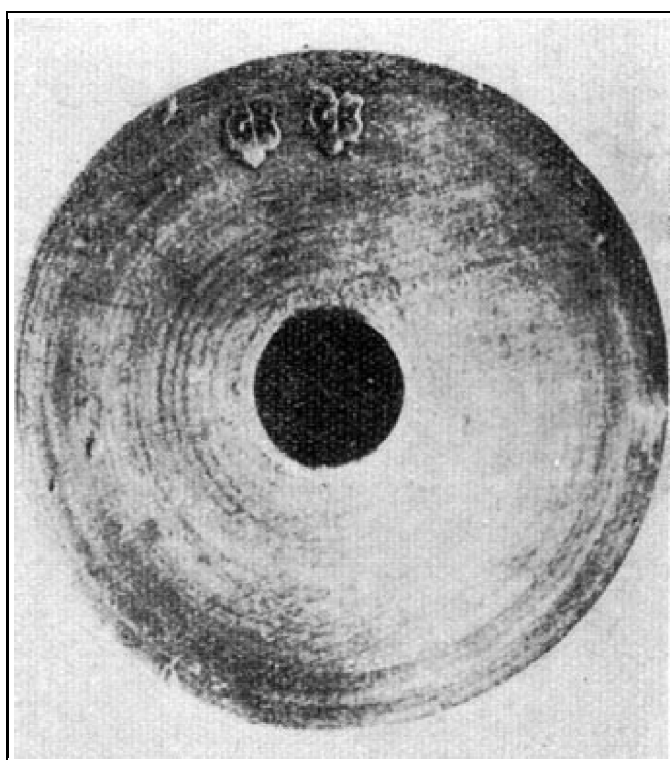
A felső csőrész kiszélesedő peremén – az „S”-cső torkolata mellett – örökítette meg kétszeresen is a gyártó mester CK jelű monogramját kézi faragású, domború, csinos kis pajzsokban, melyek tulajdonképpen stilizált barokkos, 6 mm átmérőjű levélalakok. (Milyen kár, hogy személyét és az évszámot teljes homály fűdi!)

Nagy várakozással tekintetem e hangszer megszólaltatása elé, melyet növekvő izgalommal személyesen kíséreltem meg. Az „S”-cső keskenyebbik végének átmérője (kb. 4,5 mm) és a légoszlop hosszának és szélességének ismerete (menzurális viszonyok) meggyőztek arról, hogyha fagottnáddal fúvom meg, akkor nagyjából valószínű és az eredetihez hasonló hangzást fogok kapni. A billentyűk által képezhető legalsó hangok megismeréséről azonban már eleve le kellett mondanom, mivel a billentyűkar-vezető sínek leváltak, a billentyűkarok részben töröttek, a párnák nem takarnak és hiányosak.¹⁷⁽⁵²⁾ Azonban a hanglyukak által vallomásra tudtam bírni ezt az öreg jószágot. Teljesen befogva és megfújva, majd az elzárt hat nyílás egyenkénti kinyitogatásával megszólalt az Asz,–B,–cesz,–desz,–esz,–f,– majd teljesen nyitva a gesz. Tehát egy dor hangsor (la-ti-do-re-mi-fi-szo), avagy egy megtört lyd hangsor (do-re-mi-fi-szo-la-ti). De ami az abszolút hangolását illeti, lehetetlen elképzelni, hogy az alapfogások pl. a Deszmixolid hat „b” szükségletét követnék (desz-esz-f-gesz-asz-b-cesz). Inkább a normál „a” évszázadok alatti lefelé módosuló változása az oka ennek a jelenségnek, s ez alapján egy kisszekund-kisterccsel való lefelé módosulást számíthatunk az eredeti hangzáshoz. Persze a hangszer-anyag teljes kiszáradása miatti elváltozások és a kellenél valamivel kisebb nád (fagottnád) kényszerű alkalmazása is okozhatják e problémát, de tény, ¹⁶⁷hogy a legalsó hangja a C körül szól. S ha csak egy fél hang lefelé való eltérés áll fenn az akkori és a mai hangolás között, akkor a fogásrendje és a hangolása majdnem teljesen megegyezik a fagottéval (tehát felfelé G-A-B-c-d-e-f, és lefelé a négy billentyűvel F-E-D-C). Egy kissé hosszabb és szélesebb náddal is mélyebb lenne az intonáció, s teljesen megfelelhetne a fagott hangfekvésének. Michael Praetorius, Curt Sachs és Alexander Buchner is C-ben adja meg a basszus-pommer legmélyebb hangját,¹⁸⁽⁵³⁾ de ahány gyártó mester, annyiféle méretű kúpos furat, menzura, hangminőség adódott. Még eddig akárhány basszus és kontrabasszus-pommer leírás, mind eltért egymástól, menzurában és hangterjedelemben egyaránt.¹⁹⁽⁵⁴⁾ Csak a lényegük közös: az alsó regiszterben való alkalmazhatóságuk.

A basszus-pommer rövid kétoktávós hangterjedelme nem jelenthetett végső határt felfelé, hiszen M. Praetorius a 17. sz. elején azt állítja a korabeli fafúvós hangszerekről, hogy azok egy ügyes játékos kezében az átlagosnál több felső hangot is képesek voltak kiadni magukból.²⁰⁽⁵⁵⁾ Ennek mai magyarázata: erősebb ansatz; ismeretlen fogásmódok kikeresgelése, felfedezése; a hangszer egyedek különböző képességei. Így a

mi pommerüinkből is ki lehet „préselni” gesz fölött még 3–4–5 hangot.

A várakozáson felül kiábrándított a kapott hangok minősége! A hangnyílások – ferde befúrtságuk ellenére is – nagyon távol esnek egymástól és hamis, rekedtes, éles, egyenlőtlen minőségű kemény hangot adnak; valami olyasfélét, mint amelyet elhasznált náddal egy értéktelen fagott képes. A saját, ezüstözött Mollenhauer 1-es fagott „S”-csöveimmel próbálkozva ugyan valamit javult az intonálás tisztasága és minősége, sőt a hangerő is nőtt, de ezekkel együtt sem elégíthet ki mai zenei igényeket. A pommer feltalálói és készítői a tudományos és áldozatos megtervezés lehetősége híján, évszázadok alatt sem találták meg a hangszerrest és az „S”-cső méreteinek helyes akusztikai egységét. Így elég vékony, kifejezéstelen, ványadt hangja volt, illetve van ma is. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy az idők folyamán a muzsikusok és zeneértők egyre kifinomultabbá váló hallása és ízlése mindig jobban és jobban felnagyította e típus konstrukciós hibáit, fogyatékoságait. Minden rokonszenvünket ez a tény homályosítja el kissé, pedig az akkori technikai és akusztikai ismeretek színvonalán nem is lehetett tökéletesebb fúvószerkezeteket előállítani.

A basszus-pommer készítőjének monogramja

A följegyzések, rajzok és festmények szerint állva játszottak rajta. Alacsonyabb játékos csak falhoz vagy valamihez támasztva tudta kezelni (akárcsak én magam is). Ezenkívül a hangja terem vagy templomsarokba, kövezetre vagy kórista és zenésztömegekbe ütközött, eldurvítva és lefojtva még azt a szerény hangzását is, amije volt. Rezonálását, a 168hang kicsengését nagyban gátolta, deformálta tölcsérének a talajjal való érintkezése. S képzelhetjük, hogy milyen nehézségei lehettek egy kontrabasszus-pommer játékosnak, kinek hangszere kb. 320 cm hosszú volt, és másfél méter magas pódiumra kellett felállnia, hogy elérje az „S”-csövet! A korlátozott nagyságú területen elhelyezkedő

orkeszterekbe már be sem férhettek ezek az óriások. Ezenkívül kifogásolható hangminőségük, jellegtelen egyediségük és hamisságuk miatt (szerencsére, személyes tapasztalataimból állíthatom) a barokk kor már be sem fogadta hangszerei közé, zenekaraiba. Jövőjüket megpecsételte a természetes szelekció könyörtelensége.

Mialatt skálákat és egyszerű dallamokat játszottam a soproni pommeren, önkéntelenül is eszembe jutott D. Scarlatti (1685–1757) lesújtó véleménye korának fúvóhangszereiről. Ő azt vallotta, hogy csúnya hangzásuk és hamisságuk miatt egész életművében szinte meg sem próbálkozott fúvósokra komponálni, még zenekari összetételben sem. (Kortársának, Vivaldinak viszont volt hite több tucat concertot írni 3–4 billentyűs fagottra!) Persze nekünk, kései utódoknak ettől függetlenül igen kedvesek a régi fúvós szerkezetek (így a pommerek is), melyek mindmégannyi fontos állomást jelentenek a fejlődéstörténetben.

Feltételezésem, hogy címadó hangszerünkön a tartósinór és kéztartó hiánya, valamint óriási billentyűkarjainak primitív, tökéletlen csatlakozásai nagy manuális technikát nem tettek lehetővé, és zajosan záródtak, működtek, mint manapság az elhanyagolt, kikopott hangszer-billentyűk. Normálkezü játékos izomgörcs veszélye nélkül nemigen játszhatott rajta, mert a szokásosnál távolabb esnek egymástól a hangnyílásai, melyek nagyon szélesek is. E kényelmetlen lehetőségek anatómiai szempontból valósággal kisselektálták leendő játékosait.

Nem felelhet meg a valóságnak az a több helyen közölt elbeszélés, hogy templomi körmeneteken vagy egyéb felvonulásokon a basszus és kontrabasszus-pommert tölcserés végénél – a játékos előtt menve – egy másik személy tartotta a vállán.²¹⁽⁵⁶⁾ Mégpedig azért nem, mert a hagyományos „S”-csőre húzott nád kb. merőlegesen áll a hangszer tengelyére, s ilyen helyzetben sem előre menni, sem a hanglyukakat elérni nem lehet. Tehát a fúvó játékos nem követhette a tartó személyt, és lépegetés közben egyébként is igen eredménytelen munka egy duplanádas, nagy hangszeren játszani.

Számomra ritka élmény volt, amikor a soproni pommer alaposabb megismerése céljából leszereltem a billentyűit védő és takaró, díszesen lyukasztgatott, ún. „hordót” róla. Több évszázados érintetlenségben – pác és máz nélkül – találtam ott a kalapács, véső és fúró elnagyolt, szálkásan maradt produktumát: a nyers felületeket, a hangszer kidolgozatlan középtestére épített billentyűmechanizmust, egy régi műhely kulisszatitkait. Elém tárult magának CK Mesternek a keze nyoma úgy, ahogy még ő hagyta ott vagy három évszázaddal ezelőtt²²⁽⁵⁷⁾. Legérdekesebb és legizgalmasabb pillanataimat e „találkozás” okozta a régmúlttal.

Sajnálatos, hogy e fahangszerek törekeny és hosszúságuknál fogva nem nagyon elrejtethető teste (másokkal egyetemben) nem állhatott ellent ostromoknak, rablóláborúknak, tűzvészeknek, s így majdnem teljesen nyomtalanul elpusztultak (pedig a régi szakirodalom és más források nagy példányszámra engednek következtetni). Mint fennmaradt példányokról: a két berlini, két prágai, egy-egy salzburgi, poznani, lübecki, sondershauseni, middelbourgi és a soproni mélyhangolású pommerről van tudomásom. Ez a ritkaság csak növeli az értéküket, valamint az a tény is, hogy éppen **169**az egyenes hosszban (nem hajlítgatva) való építésükből: alaki, kezelési és minőségi problémáikból kifolyólag jöttek létre már a 16. sz.-ban azok a csavarással, hajlítgatásokkal (de a szükséges csőhossz megtartásával) kisebb helyet foglaló testben elhelyezett „rövidített” hangszerek = Kort Instrumentek,²³⁽⁵⁸⁾ mint a sordun, racket, phagotus és a tartólt. Ezek között jelent meg Kortholt néven (kortholt=kurzholz=rövid fa) a még egy fatömbbe U-alakúan kivájt ősfagott is, amelyből mai zenekaraink rendkívül sokoldalú és népszerű hangszere, a fagott fejlődött ki.²⁴⁽⁵⁹⁾

Tagadhatatlan tény, hogy a fagott ma ugyanúgy basszusa az oboacsaládnak, mint annak idején a

basszus-pommer volt.²⁵⁽⁶⁰⁾ S hogy végleg szerepet cseréltek, örökre lezárult a fafúvóhangszerek primitív készítésének hosszú korszaka is, melyet a tudományos kísérletezés, megtervezés és az emancipált zenészhivatás lehetősége által az egyre kiválóbb hangszerek tömeggyártása váltott fel.

A történetírásból és e tanulmányból ugyan nem annyira az derül ki, hogy utolérhetetlen művészi események tanúi voltak a soproniak az evangélikus konvent – akkori igények és lehetőségek szerint egyébként kiváló – zenekarának hallgatása révén, de mivel e helységet elkerülte a török megszállás és pusztítás, így Sopron talán az egyetlen városunk, ahol a kedvező viszonyok folytán sokáig lépést tudtak tartani a külföld hangszerei és hangszeres zenéje fejlődésével. Ennek alapján hazai tekintetben is rendelkezünk – noha elszigetelten – több évszázados, tradicionális zenekultúrával.

Ezért volt érdeme bővebben is megemlékezni CK Mester soproni basszus-pommeréről.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Jeney Ferenc: Wittnyédy István ismeretlen levelei I. rész

Jeney Ferenc: Wittnyédy István ismeretlen levelei I. rész

A régi Sopron sok, városának kereteiből országos szerepre nőtt polgára között az elsők között áll *Wittnyédy István*.¹⁽⁶¹⁾ Három és fél évtizeden keresztül játszott szerepet Sopron város és a megye közéletében. Sopron város magyar jegyzője, országgyűlési követe két ízben is, Sopron megyének pedig főpénztárosa és országgyűlési követe volt. Igaz, volt időszak, mikor a várossal megromlott a viszonya, és azon gondolkodott, hogy Sopronból elköltözik, de végül is maradt, Nezsiderben halt meg, azonban Sopronban temették el.

Ügyvéd volt, aki több főúri család ügyeit intézte. 1649-ben mint özv. Erdődy Bálintné képviselője vett részt az országgyűlésen. Mint a Nádasdyak, Batthyányak, Erdődyek ügyvédje kapcsolatba került Zrínyi Miklóssal, a költővel és hadvezérrel, e korszak legnagyobb magyarjával is. Zrínyivel való kapcsolata emelte a XVII. század második felének magyar politikája vezető emberei közé. Zrínyi bizalmasává avatta és Wittnyédy teljesen magáévá tette politikai eszméit. Mint az országgyűlések köznemesei ellenzékének egyik legnagyobb hatású vezére ¹⁷⁰és hitének, az ellenreformáció támadásaitól akkor leginkább fenyegetett evangélikus vallásnak is egyik legbuzgóbb védője, mindig nagy szerepet vitt a közéletben. Az 1655-ös országgyűlésen Zrínyi nádorságáért agitál és Zrínyi halála után a Wesselényi-féle főúri összeesküvés mozgalmainak is részese.

Történelmi szerepéhez méltó életrajzát még nem írták meg. Payr Sándor és Hörk József életrajza csak vázlatát adja ennek a színes, mozgalmas életpályának, és a rendelkezésre álló forrásokat korántsem merítették ki.²⁽⁶²⁾ Munkáik megjelenésekor a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött Wittnyédy-levelezés két vaskos kézirat kötetnek csak töredékét adhatta ki Fabó András.³⁽⁶³⁾ Nem ismerjük azokat a leveleket sem, melyeket a bécsi levéltárak őriznek. A Wesselényi-összeesküvés szereplőinek levelezését a vizsgálat során Bécsbe vitték és csak kis részük, a jelentéktelenek kerültek haza. Ezek leginkább az Országos Levéltár Kamarai Levéltárában találhatóak. Tehát a bécsi anyag megismerése Wittnyédy élete szempontjából (és az összeesküvés történetének részletes megismerése szempontjából is)

nagyon fontos lenne. Hiszen a Kamarai Levéltárba csak a vizsgálat és a vád megalkotása szempontjából érdektelen, használhatatlan okmányok, levelek kerültek. Bizonyítja ezt az egyik levélre írt megjegyzés: Inutilia – használhatatlan.

Régi családi levelezések között kutatva egy csomó Wittnyédy-levél akadt a kezembe. Egy részük tartalmuk szerint érdektelen, csupán Wittnyédy széleskörű ügyvédi és közéleti összeköttetései vet világot. Hiszen ő a Nádasdyak, Batthyányiak ügyeit intézi. Összeköttetésben áll Pálffy Pál, Wesselényi Ferenc nádorokkal, Batthyány Ádám főkapitánnyal, Thököly Istvánnal, Petróczy Istvánnal, Zichy Istvánnal, Rottal Jánossal és bizalmasa Zrínyi Miklósnak. Peres ügyek, különböző megbízások intézése töltik meg leveleinek tartalmát. Akad azonban közöttük személyes jellegű írás is. Az alábbiakban s gyűjtésemben levő leveleket ismertetem, de szó szerint csak a fontosabb részeket közölve, bár az egész nyomdafestéket kívánna.⁴⁽⁶⁴⁾

Időrendbe szedve a leveleket, néhány Batthyányék ügyeivel foglalkozó levél van az élen. Az ügyvéd írta előkelő klienseinek. Ezek között van egy érdekes soproni vonatkozású magánlevél is.

Batthyány Ádámhoz írja 1648. július 24-én a következő levelet: „Hogy az io keresztiensegbül szarmazott könyörgő irasomal Nagyságodat sok dolgay közt mereszlem busitanom, arrul Nagyságodtul mint Kegyelmes Uramtul bocsanatot varok. Nemis let az magamtul csak, hanem Kupsiczicz Markó Uram hozta elől es ugyis mondotta, nem bannia ha ő kegyelmet ezarant megh nevezukis, miuel tudgya ő Kegyelme, Nagyságod ily állapotban könyörületessgre könnyen indul. Ez levelem megh ado io akaro Urarn Zakariás Troisel it valo Tanaczbeli iambor emberseges embernek egy fia vagyon, kit az nehezseg avagy korsagh bant, minden orvossagokat megh probalt az kiknek vegere mehetet, nem szanvan semmy költseget, de iobbulusa nem lehetet, az mint föllülis irtam. Kupsiczicz uram mondotta, Nagyságodnak volna azon nyavalia ellen oly orvossagha, az mellyeknek eckoraig Nagysagos kegelmes gratiaiabul meltoztatott adni es eltenek vele, bizonossan Isten utan megh szabadultanak. Nagyságodnak ő Kegyelmevel egyut alazatosan mint Kegyelmes Uramnak könyörgök, kerven az Istenert, könyörgök, kerven az Istenert, könyörülljön ő Kegyelmén, es fian, s közöllie az orvossagot szegeny gyermekkel, had giogullion megh szegeny”.

Az 1650-es évek áldatlan hadi helyzetével függ össze 1650. szeptember 22-én Nádasdy Ferenc megbízásából írott levele, melyben a katonaság zsoldfizetését sürgeti Batthyány Ádám dunántúli főkapitánynál. „az én Kegyelmes Uram ő Nagysága, ugy parancsolta vala... nagy 171 szeretettel keriem Nagyságodat, Nagyságod az Vegbeliek fizeteset, ugy mint az öt hot, vetetne fel velek, mert ő Nagysága ugy lattya, hogy az Varmegyek restantiajok (hátralékuk) be szolgáltatatasat csak halogattják egy naprol masra.” A behajtás nehezen megy, ezért „Nagyságodtul választ is vár, mivel eő Fölsége kevannia tudny s. akaria is ha az öt ho fizetessel ne kessenek az fizető Mesterek, egy kicsin haladokkal leszen, de bizonios abban Nagysagod, hogy ő Nagysága mentül hamareb megh adathassa. Maga ment volna Batthyányhoz,” – írja még, de feleségét „Holt – elevenen”, súlyos betegen találta.

A következő 1650. október 22-én Batthyány Ádámhoz írott levél az 1650-es évek gazdasági helyzetével függ össze. A magyar gazdasági élet kizsákmányolása, Bécstől való függővé tétele mind jobban érvényesült. Így a magyar bor kivitelét Bécsbe megtiltották, holott a bécsi kereskedők szívesen vásárolták volna a nyugat-magyarországi jó minőségű borokat. Nádasdy levelét kézbesíti levelében Batthyánynak és ahhoz fűz megjegyzéseket: „Az Nemetek csak nem levonnyak az Urunkat az borok föl szabadetasa vegett, ő Nagyságoknak sok levelet iratot mar Battyhyány, Nádasdy s Eszterhas Laszlo Uramek ő Nagyságoknak, de csak propter forman (csak forma szerint) mivel futtyak, de efficiallya (hajtsa végre) hogy constansok (elégedettek) legyünk s. ne engedgyek,... az Istenert kerem Nagyságodat, senkinek ezarant ne kedvezzen, mert most kezünkön vagyon, es ha most nem tollallyak el az edictumot (nem kérik el a parancsot) an bizony

nem tudom, mikor leszen az, es Urnak ő Nagyságanak valaszul azt adhaty, hogy az Dunan innend valo statusok vegezeset Nagyságod föl nem bonhattia, hanem mivel ő Fölsege azt akaria, ne uigyenek Austriaban magyar bort, ezel csak az ő Fölsege akarattiat effectualliak (teljesítik) ha ő nekik szabad legyen nekünk is szabad.”⁵⁽⁶⁵⁾

Érdekes az 1656. április 9-ről kelt levele; Thököly Istvánnak írta. Az árvavári nagyúr különböző gazdasági természetű megbízásokat adott Wittnyédynek. Figyelemre méltó ezek egyike, mert Zrínyi Miklós közvetítésével, itáliai kárpitok szerzéséről ír. „Az karpitok allapattyarul irtam Posonbul Nagyságodnak, hogy Zrinyi Uram ő Nagysága öszue uezet az olaszal és uele megh nem hozathatia, hanem iria megh Nagyságod mennye vegh, és minemő szineő materialak kivantatnak, s ha lehet külgyön egy kis darabot mustranak, hat het alat meg hozzak. Az kevant skarlat mas Pololyban vagyon, három szaz tallier az arra, minden oraban erette küldhet. Nagyságod a karpitok is megh lesznek, csak vegyem első valaszat Nagyságodnak,” A továbbiakban ügyvédi dolgairól számol be Thökölynek.⁶⁽⁶⁶⁾

Ugyancsak Thököly Istvánhoz szól a következő levél; 1658. március 10-én írta. Az akkori viszonyokra jellemzően mentegeti magát, mert nem írt. Személyesen akart beszélni, de nem mehetett. „most sok beszédünk volna, sok dolgokrul, s hasznosakrul, de ha nem lehet patientia (türelem), az fáratságot nem szannam, de az mostany uilag az io cselekedetis criminalisra magyarázza ackora kel haladni, midőn Isten egy mással szemben iutat.” Ezután Zrínyiről ír. „Az en Uram betegeskedik, adgia Isten, halal ne legien uege, azt az my szerencsetlenségünk emeszty, latuan előttunk leuő veszedelmunket, s nem lattia az orvoslasra valo igyekezetet az embereknek.” Azután az erdélyi helyzetre fordítja a szót: „Az Feiedelem dolgay nekem kevesebbe teczenek, most, mint mikor Lengyel Országban indult, bizony el veszty magat, es minket, mert nincsen embere.”⁷⁽⁶⁷⁾

A következő levelet teljes szövegében ideiktatjuk. 1664 gondoktól terhes tavaszán írta ákosházi Sárkány Jánosnak.⁸⁽⁶⁸⁾ A tartalma szokatlan, az országos híru politikustól váratlan. Úgy látszik Sopronban élt még a középkori bolond ünnep valamiféle maradványa. Wittnyédy levelének diákosan pajkos hangja erről vall: „Szolgálók Kegyelmednek édes öcsém Sárkány János Uram. És kérem Kegyelmedet szeretettel Pethő György ¹⁷²Bátyánk Ununkat en szommal igen szepen meg üdvözülven, kövesse meg ő Kegyelmet, hogy az ő Kegyelmenek máy bolond levelere nem adhattam hasomlo választ, mert nem akartam olyan számár lenny, mint az ky engem megrugott. Hogy mindazonaltal ezen ő Kegyelméhez valo Attyafisagomnak meg felellyek, imé ő Kegyelmének az Sz. György napi ligát meg küldöttem kesödeden egy kevésbé, mert az Mester emberek kesön készítettek el, maskent az Soprony Pürger Leitok czerrnoniays nem engedtek hogy ki küldhettem volna, Ugy tanultam regen Sat cito sit bene, kerem Kegyelmedet, amugy kottyavettyes formara ad exaggerationem (öregbitésére) mindeneket rendesen praesentallya (mutassa) bé, az ajandekok pedig így következnek. Elsőben mivel ő Kegyelme az kanisai obsidiora ostroma igyekezik egy vitéz embernek valo igen szep aranyos kard, azon igen igen szep bagariabul chinalt szi. Masodik egy vitéz embernek valo igen igen szep chákány zomanczos uy forma. Harmadik egy igen igen szep dama kivel szerelmeskedgyek az meddig alattomban valo mátkájának, vagy jövendőbély feleségének meg hal az Ura. Negyedik egy molins az mely jelentő az Kegyelme nyalakodo természetét. Ötödik az ő Kegyelme Gral Szoszt maysztersegere es auffsneidersegere ugy chachogóságárais egy szép stiglicz madarat es két kis harangot. Ezeknél töbnek mostan szerit nem tehetem az edes Battyank qualitasira (tulajdonságára) neszve, ha mit elfelejtettem és ő Kegyelme eszemben juttattya szuplealom (kiegészítem), az egész Companianak pedig köteles szolgálatomat ajánlván, kerem meg ne itillyenek, mert megtalalta sák fotytyát. Ezek Kegyelmedet megismert szolgáló igaz io akaroja Wittnyedy Istvan. Soprony in et profesto beatorum stultorum, quando nimis suo exercent bachanalia (a szent bolondok ünnepén, amikor módfelett ünneplik a

farsangot) ugmint Sz. György napján 1664.”

E derűs epizód után a következő levél már a kor nehéz, válságos idejét idézi. 1664 gondokkal terhes őszi idején kelt.

Wittnyédy Wesselényi Ferenc nádornak írta szeptember 1-én. A sajnos nagyon rongáltan reánk maradt levélben a Szentgotthárd mellett lezajlott emlékezetes ütközetről ír: „Megh verekedenek az ellenséggel az minket pusztító hadak, de magok akarattia ellen, mivel az ellensegh reaiok iouen kenszeretette őket vagy oltalomra vagy gyalazatos feladásra, nagy barom módon oltek vagtak minden Kemelles nélkül. Ugy vagyon el veszet az Töröknek az szine, de ha victoriaiakat, az bokrokban lappango commendansok prosequálni (követni) merészlettek volna, minden ellenséget megh futamtattak, derekassan megh rontottak, es egész tabora lövő szerszama es minden kencse predank es nyeresegunk let, de Hanibalkent vincere potuimus, sed victoria uti non voluimus, vei uti non sumus (győzni tudtunk, de a győzelmet nem is akartuk és nem is voltunk győztesek) Hordoznak ezen victoriarul nyomtatot nemet relatiot (jelentést), de az kinek attribualiak, minden rendek, megh az alatta ualok is azt beszellik, hogy se pisztolyat, se spadeiat (kardját) kivonniis senky nem latta ./ . igen observalta azt a prudens dictumot (vizsgálta azt a bölés mondást) procul a Jove, procul a fulmine (távol Jupitertől, távol a villámoktól) és azért is vérontás nélkül maradt és ha a vitéz Francusok megh nem segítik vala az szalado egy része hadakat, az egész Nemet hadak gyalazatosan el vesznek uala.”

Az ütközet keserű tapasztalatai után az ország keserves helyzetére fordítja a szót: „Az my vilagunk hasonlo faciessel (ábrázattal) vagyon, az több országunk részeihez, az hol ez oltalom szine alatt országunkat pusztító nemzet megh fordult, azoknak fizetesek nem leven, az artatlanokat kínozzak, hogy elhessenek, az ellensegrül csak nem is gondolkodnak. It Soprony tajan két hetig heverték, nagy pusztaságokat tettek es el menenek, hogy már valamit cselekedgyenek, igen felek szokasok szerent ez esztendő is ugy mulattyak mint elobbenieket, El vesztenek vegh hazaink az orszagh megh romlot, es ez iden ehen hal az szegenisegh. Ugy vagyon alkalmatlansagh nélkül nem lehetnek az hadakozások de megis nem kellene az szeginiseget ugy megh rontani, hogy se morhaia, se elesege ne maradgyon, es ezert my tölünk el veszettekül senky semmit ne uarion, se ne remelleyen.”

Sajnos, a levél legromlottabb része az, [173](#) ahol Zrínyi Miklósról ír. Ez az év, az 1664-es esztendő Zrínyi tragikus életsorsának betetőzése. Amikor a diadalmas téli hadjárat után egész Európa ünnepli, az udvar gáncsot vet neki; a kanizsai ostrom kudarca, Zrínyi–Újvár pusztulása, a szentgotthárdi csata után az udvar megalázó magatartása, egy-egy állomás a tragikus vég felé. Lássuk, mit ír ezekről a napokról Wittnyédy!

„Az en uramnak, iria Nagyságod, vadnak izetlenségei, de biztattia magát Nagyságod az ő magnamításával (nagy lelkiességével), Hidgye Nagyságod, hidgye, hogy nemcsak izetlenségei, de valoban nagy mortificatioy (halálos sérelmei) vadnak..... Varat el vesztette, vagy gyalazatosan az Nemetek vesztettek.... minden ioszagat föl predaltak, Vitézit el kergettek, s utollia igr ködottek el becsbül, érzette, de Kegyelmes Koronas Király Urunk tekintetuel, igen engedelmesen es bekeuel szenvedett mindeneket azzal a reméniséggel, megh valaha emlekezik eő Felsege az ő Nagysága minden hüségérül, és ha megh uolna az mit ő Nagysága szerencsélthetne Fölsegenek, azt is cselekedne, Nincsen módunk, derekast cselekedhessünk”.[9\(69\)](#)

A szentgotthárdi csatát követő vasvári béke országos felzúdulást keltett, felkorbácsolódtak a szenvedélyek, a magyar politikai élet elégedetlenségtől volt hangos. Wittnyédy sem titkolta elégedetlenségét. Ő is azok közé tartozott, akik francia segítséggel akartak a bajokon segíteni. Még Zrínyi életében összeköttetésbe

lépett, a török elleni hadjáratra hazánkba érkezett francia segélyhadak vezetőivel, amivel már akkor felkeltette a bécsi udvar rosszallását. Zrínyi Peter Gremontille francia altábornaggyal folytatott tárgyalásainak mindvégig részese volt. Az udvar gyanakodva figyelte. De ő továbbra is részt vesz a magyar politika – a részesek által még titkosnak hitt – mozgalmában. Erre utal a következő levelének utolsó mondata is. E levélnek címzettje Petróczy kaszavári főkapitány, Thököly István sógora, Petróczy Kata Szidoniának édesapja. Egyike a felvidéki ellenzék vezéregyéniségeinek, Wittnyédy nagyon szoros barátságban volt vele. Együtt kovácsolták a tervet Lipót császár elrablására.¹⁰⁽⁷⁰⁾ E levelében Bethlen Miklós házassági szándékának megakadásáról ír. Bethlen ugyanis Zrínyi Miklóshoz utaztában betért Illavára, Osztrozich Mátyáshoz. Itt megismerte és meg is szerette Osztrozich Pál leányát, Erzsébetet. Hazatérve édesapjával megkérte a leányt, de kosarat kaptak, illetve kitérő választ, amiben az apátlan-anyátlan, árva lány még gyermek voltára hivatkoznak.¹¹⁽⁷¹⁾

Wittnyédy, a felvidéki fáma szerint, egy másik változatát írja meg a meghíúsult leánykérés okának: „Az my Miklósunk Illavay szandekának akadallyat, ky tanultam az el mult napokban Posonban az en Brunoy Eva aszoniomtul, ky azt monda minden bizonial, hogy az ot levő Nyary urficska szamara tartiak, ugy vagyone nem tudom, de bizoni nem lehet comparatioja (összehasonlítása) annak Miklóssal, ok tudgyak mit, my veghre cselekesznek, de azert nem kellene Miklóst megh vetni, noha megh az dologh változhatik.” És ezek után a levél utolsó mondata: „Nádasdy barátkozik velem, de miért mysteriomiat nem tudom magamban föltalalnom.”¹²⁽⁷²⁾

Nádasdy közeledése Wittnyédyhez, akinek ellenszenve különben az országbíró iránt köztudott volt, a kor politikai mozgalmaira utal. Nádasdy Ferenc országbíró közeledése Wittnyédyhez, a befolyásos politikushoz, ebben leli magyarázatát. Ez időtől fogva megszaporodnak a levelekben az olyan utalások, melyek Petróczy bízott embereinek adott szóbeli bizalmas üzenetekre vonatkoznak. „Faygel uram vissza menvén, nem bocsáthattam levelem nélkül Nagyságodhoz, keueset viszen igen levelemben. de többet szoval való üzenetemmél, csiodalkozhatik nemely reszen, hogy emberekbul is Istenek lesznek.”¹³⁽⁷³⁾ Világos célzás ez Nádasdy öntelt, gögös egyéniségére.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Boronkai Pál: A soproni Petőfi Színház építésének története

174 Boronkai Pál: A soproni Petőfi Színház építésének története

Az 1840–41-ben Lössl Ferenc bécsi építész tervei alapján klasszicizáló stílusban épített és a századforduló igényeinek már egyébként sem megfelelő színházat 1909 elején tűzveszélyesnek nyilvánították, és ezért a városi tanács átépítését határozta el. A tanács utasítására az átalakítás tervét és költségvetését Wälder József városi főmérnök készítette el, 50 000 K-ás végösszeggel. A törvényhatósági bizottság 1909. március 31-i ülésén Hering Zsigmond a színház teljes alakításának szükségességét hangoztatta, és ezért azt javasolta, hogy a tervezéssel Medgyaszay István építőművészt bízzák meg, aki a veszprémi színházat tervezte. A közgyűlés a javaslatot el is fogadta és 200 000 K-t szavazott meg a színház átépítésére azzal, hogy az átalakítási munkákat a legsürgősebben meg kell kezdeni és 1909. december 20-ig be kell fejezni.

Medgyaszay április 7-én szemlélte meg a színházat és ekkor kijelentette, hogy a terveket és költségvetéseket egy hónapon belül elkészíti. Május 4-én már közölte is, hogy a versenytárgyalást június 4-ére meg lehet hirdetni és az építkezés befejezési határidejét ugyanaz év december 20-ra vállalja. A régi épületet 10 m-rel

kívánta a Petőfi tér felé meghosszabbítani, de mivel ehhez a megszavazott 200 000 K-ás hitel nem volt elégséges, a toldalékot – a mellékhelyiségek rovására – 5,60 m-rel megkurtította. Ez lett a későbbi és ma is fennálló hiányosságok forrása. Május 27-én Schärmár János építőmester törvényhatósági bizottsági tag beadványt intézett a városi tanácshoz. Ebben kifogásolta, hogy a terveket nem mutatták be a középítési bizottságnak és azt írta, hogy a kevés magyar motívummal kevert secessió homlokzat és a hajlott, majdnem lapos tető a polgárság körében általános visszatetszést keltett. Megemlítette még, hogy meg kellene tartani a színházon levő hármasszoborcsoportozatot és a monolit oszlopokat. Szerinte jobb volna, ha a tervező az év még hátralevő részét inkább a részletes tervek készítésére fordítaná és az építkezés csak 1910 tavaszán indulna meg, hiszen az előirányzott határidők betartása szinte lehetetlen. Rábel László a Soproni Naplóban szembeszállt Schärmár véleményével és azt vitatta, felesleges időpazarlás lett volna a terveket még a középítési bizottság elé vinni, azokat két minisztérium szakközegei már jóváhagyták, és a stílusban éppen a magyaros motívumok használata és a sablontól való elütő jelleg a szép.

A kiviteli munkákat a megtartott versenytárgyalás eredménye alapján július 2-án adták ki, mégpedig a bontási és kőművesmunkákat Boór Nándor, a vasbeton- és szobrászmunkákat b. Fittel Adolf budapesti cég, az ácsmunkákat Boór Gusztáv, a szakipari munkákat zömmel soproni iparosok, míg a gépészeti és a különleges munkákat többnyire budapesti vállalatok kapták meg. A versenytárgyalás elfogadott ajánlatainak végösszege 208 000 K-ra rúgott.

Az építési munkák gyors ütemben haladtak előre. A régi falakból csak a szélső főfalakat hagyták meg. A középítési bizottság július 23-i ülésén szóba került, hogy Boór Nándor új homok helyett a bontási törmelékből kirostált port használja fel a falazáshoz. Medgyaszay viszont erre azt válaszolta, ez a durván rostált törmelék jobb a soproni homoknál. Amikor a színház tetejéről lehozták az Apollóból és a két múzsából álló szoborcsoportozatot, kiderült, hogy az kezdetleges, művészietlen alkotás, amelyet sem az új épületen, sem előtte felállítani nem lehet. Utóbb Dr. Wosinszky ajánlott fel értük 100 K-t.

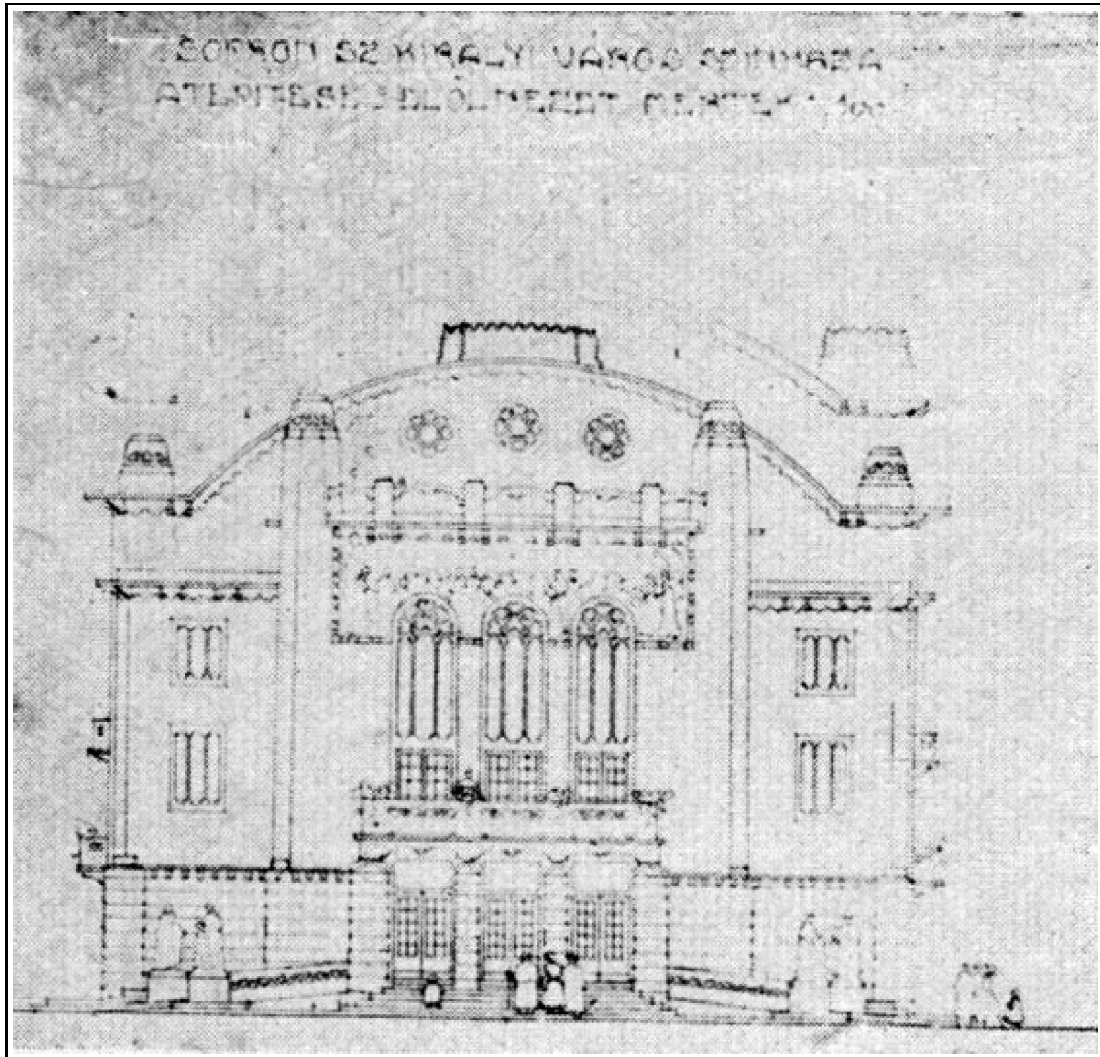
Az építkezés ügyében gyanúsítások érték Medgyaszayt, aki ezekre a Soproni Napló 1909. augusztus 10-i számában válaszolt. Nyilatkozatát azzal fejezte be, reméli, hogy a befejezéskor valamennyien ki fognak vele békülni, talán még akkor is ha Sopront részben szülővárosának vallja (Kolbenheyer rokonsága révén). Medgyaszay 1909. október 29-én Sopronban a Magyar Mérnök- és Építész Egylet rendezésében előadást tartott az új színházról és azt mondta, manapság jó érzésű magyar ember csak magyar stílusban építhet. Ha soproni művével ebben az új irányban csak kis eredményt ér el, ez lesz neki a legnagyobb jutalom.

A főhomlokzat nagy sgraffitó képét Storno Ferenc tervezete alapján Beszédes ¹⁷⁵és Zsille budapesti vállalkozók sokszínű vakolattal rakták össze. A baloldali csoport a magyar kultúrát, a jobboldali a képzőművészetet, míg a középső csoport a vígjátékot és a tragédiát jelképezi.

Az építkezés tervezett ütemének alig volt akadálya, csak a hitetlenkedők és a rosszindulatúak nem hallgattak el. Sok zavart okoztak a hiteltúllépések. A tanács november 20-i ülésén bejelentették, hogy a kiadások az előirányzott 200 000 K-val szemben már 238 845 K-ra növekedtek. A túllépések részben abból eredtek, hogy az építési költségek terhére számolták el a tervező tiszteletdíját, a berendezési tárgyakat, sőt még a díszletek festését is.

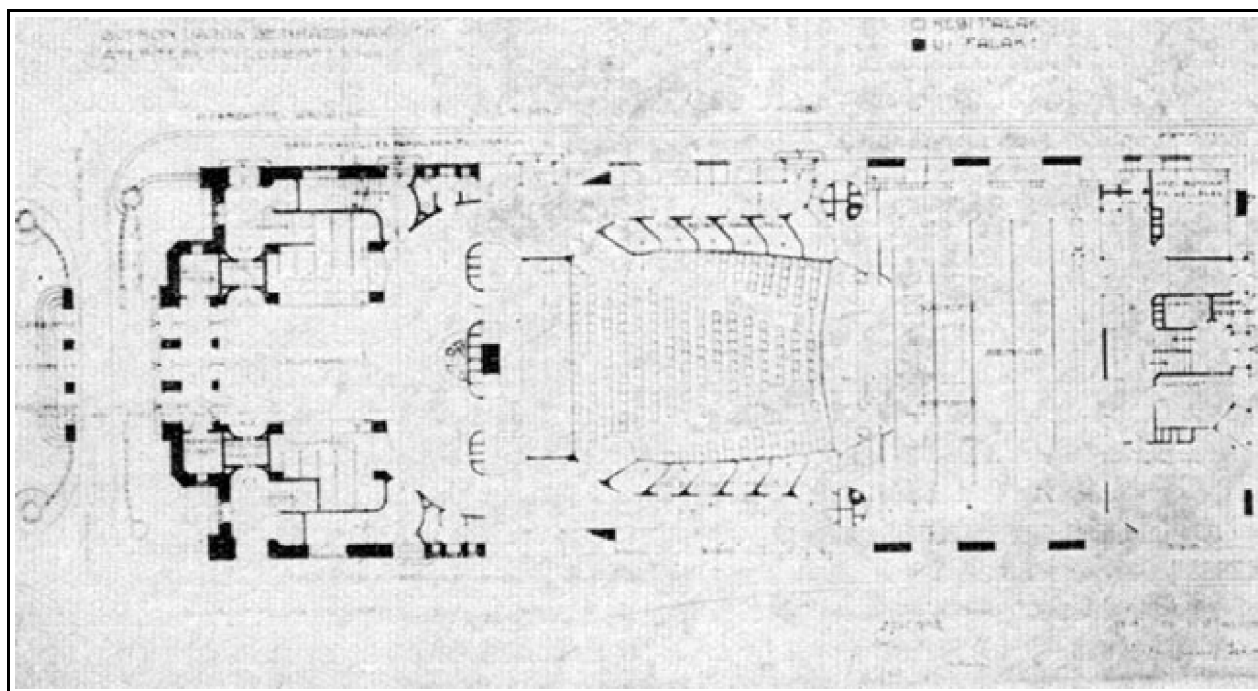
A színház a kijelölt határidőre elkészült, csupán kisebb befejező munkák, amelyek nem zavarták az előadások megkezdését, maradtak a következő nyárra. Az új színház ünnepélyes megnyitása december 25-én volt. Rábel László a Soproni Napló december 25-i számában azt írja, amikor tavasszal megindult a mozgalom, csak a tűzbiztonság követelményeinek megfelelő átalakítás volt a cél, és most szemünk előtt

játszódott le a Főnix madár legendája, és a közönség elragadtatással beszél a színház külső és belső szépségéről.

A főhomlokzat eredeti terve

1910. március 31-én a mérnöki hivatal jelentette a tanácsnak, hogy a február elején a II. emeleti előcsarnok vasbeton-mestergerendáján észlelt repedések nagyobbodtak, és ezért ezt a gerendát faszerkezetű feszítőművel támasztották alá. A vasbetonmunkák kivitelezője, a Pittel-cég írásban közölte, hogy a megrepedt gerendát a színi évad befejezése után kicserélteti.

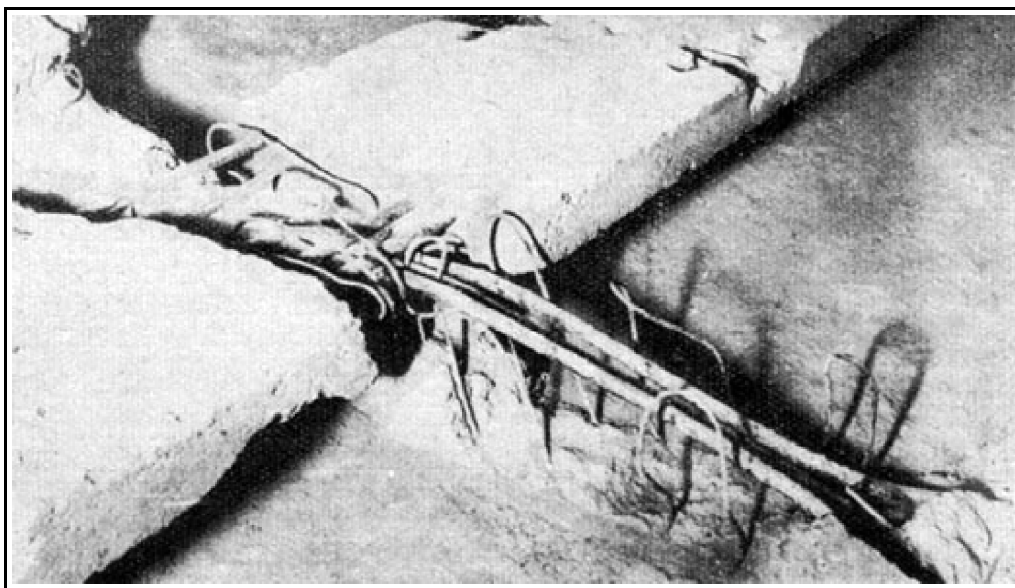

A színház tervének földszinti alaprajza

Június 8-án rendkívüli közgyűlés foglalkozott az időközben 80 000 K-ra növekedett hiteltúllépés ügyével és a kereskedelmi minisztériumtól műszaki és számvevőségi szakértő kiküldését kérte annak megállapítása végett, történt-e mulasztás az építkezésnél, és kit terhel ezért a felelősség. A minisztérium Huszár József 176 műszaki főtanácsost és Frank Dezső számvizsgálót bízta meg a felülvizsgálattal.

A középítési bizottság augusztus 19-én helyszíni szemlét tartott a színházban. A Pittel-cég munkásai előző nap felbontották a II. em. erkély alatti vasbetonfödémét. A födém szerkezet felső felületén, sőt néhány vasbetontartón erőszakos bevágásokat lehetett látni. Lichtenstein Gusztáv főmérnök, a Pittel-cég képviselője a repedésekért Boór Gusztáv ács mestert kívánta felelőssé tenni, ezért a polgármester a kereskedelmi minisztériumtól távirati úton szakértő kiküldését kérte. A minisztérium Vasváry Géza kir. mérnököt rendelte ki, aki augusztus 20-án már Sopronba is érkezett. A bizottság azután felkérte a mérnöki hivatalt, hogy az összes repedéseket mérje fel. A mérnöki hivatal a felmérést el is végezte, és erről 8 db rajzot készített.

A középítési bizottság folytatólagosan augusztus 25-én Töpler Kálmán polgármester elnökletével, Huszár, Vasváry, Lichtenstein és Boór Gusztáv részvételével tartott helyszíni szemlén a cég képviselője a zsaluzás teljes eltávolítását kérte és ekkor kitűnt, hogy függőleges repedések keletkeztek a főtartón és vízszintes repedések a konzolokon és a lemezekben. A bizottság felhívta a mérnöki hivatalt, hogy a feltárás után a vasbetétek számáról, átmérőjéről és elhelyezéséről pontos felvételt készítsen és azt hasonlítsa össze a Lichtenstein által beszolgáltatandó tervekkel, a Pittel-céget pedig kötelezték, hogy a helyreállítás tervét és statikai számítását készítse el és adja át felülvizsgálatra Vasvárynak, aki vállalta a szakvélemény sürgős elkészítését.

A vasbeton erkélyszerkezet szabaddá vált vasbetétei

Szeptember 14-én azt írja a Soproni Napló, most a legnagyobb eréllyel hozzá kell fogni a karzat újjáépítéséhez és sürgetni kell a felsőbb hatóságokat, döntsék el, ki volt a hiba okozója.

A sajtó arról is panaszkodott, hogy Nádasy színingazgató nem tudja október 1-én előadásait megkezdeni és ezért kártérítési igényel lépett fel.

A cég szeptember 24-én megküldte a helyreállítás terveit Vasvárynak, aki azokat egyes módosításaikkal a kivitelre alkalmasnak találta. A hivatal a munkák állandó helyszíni ellenőrzésére Heinrich Román városi útmestert rendelte ki. Heinrich október 5-én kelt jelentése szerint a Pittel-cég szeptember 26- és 27-én szabaddá tette és letisztította az erkélyszerkezet vasbetéteit. 28-án Medgyaszay megtekintette a munkát, 29-én beillesztették a tervek szerinti 22 mm átmérőjű vasbetéteket és 8 mm átmérőjű kengyeleket 177 és október 1-én végezték el a betonozást 1:2 1/2 keverésarányú betonnal, amelyből próbakockákat is készítettek.

Az II. em. erkély vasbeton-szerkezetein keletkezett repedések okául Vasváry 15-én kelt műszaki véleményében egyrészt a korai kiszaluzást, másrészt a vasbetéteknek a tervtől eltérő elhelyezését jelölte meg. A konzolos tartókat a késő őszi időben már 3 héttel a betonozás befejezése után zsálozták ki. E tartók felső vasbetétei pedig nem a tervezett magasságban voltak, hanem mélyebbre kerültek, és ezért nagy húzófeszültségek keletkeztek a betonban, ami a repedéseket okozta. A többi repedés okát Vasváry szintén a korai kiszaluzásban látta. A szakvélemény leszögezi még, hogy a repedések nincsenek semmiféle összefüggésben a Boór Gusztáv ácszester által végrehajtott vésésekkel, a hibákat a Pittel-cég követte el.

Pittel október 28-án közölte, hogy a kijavított szerkezetet november 5-én fogja kiszaluztatni, a próbaterhelés pedig november 11-én fog megkezdődni. Vasváry a próbaterhelésül m²-ként 450 kg terhelő súlyt írt elő. A próbaterhelést Huszár József, Wälder József, Kovács Sándor és Mátrai István jelenlétében november 11-, 12- és 14-én ejtették meg és a jegyzőkönyv szerint az kedvező eredménnyel zárult.

A végelszámolást Huszár József és Frank Dezső minisztériumi kiküldöttek végezték el. Végeredményben az

átalakítás 277 000 K-ba került. A vizsgálat megállapítása szerint a túllépést a munkák sürgőssége és az átépítési munkák természete miatt elkerülni nem lehetett, de vétkes mulasztás nem történt – írja e jelentés.

A Petőfi Színház 1944-ben

A helyreállított színházban Nádasy társulata november 25-én kezdte meg előadásait. A viták azonban a színházépítés körül nem szüntek meg. Az 1910. november 31-i közgyűlésről a Soproni Napló azt írja, hogy a színház ügyében a pártszenvédelek tetőpontra hágtak. Zsombor Géza a Radikális Párt vezére hosszú német nyelvű beszédben a pénzek elpocsékolásával illetve a város vezetőségét. Medgyaszait pedig azzal vádolta, hogy elpackázta a színházat és javasolta, adják ki a színház ügyét a jogügyi bizottságnak, állapítsa meg, kit terhel a felelősség a 77 000 K-ás túllépésért.

A közgyűlés ezt az indítványt nagy többséggel el is fogadta.

Nádasy 22 300 K kártérítést kért, mert ennyit fizetett rá a budai várszínházban tartott előadásokra. A közgyűlés [178](#) azonban a kérést elutasította.

1911 elején a Pittel-cég kérte a még hátralevő 25 000 K-ás keresetének kiutalását. A város az összeget nem utalta ki, hanem megküldte a cégnek Vasváry szakvéleményét a II. emü karzat vasbeton-szerkezetéről. Fittel május 25-én kelt válaszlevelében szembeszállt Vasváry véleményével, amely szerint *nem* az ácsvállalkozó vésései okozták a repedéseket. Ezzel ellentétben Fittel azt állította, hogy a kizsaluzás (ideiglenes alátámasztás) után repedések és lehajlások mindaddig nem mutatkoztak, amíg a szerkezet sértetlen maradt. Szerinte, ha tényleg a vasbetéteknek a betonozás alatti elmozdulása lett volna a repedések oka, akkor azoknak a kizsaluzás után mindjárt kellett volna jelentkezniük. Mivel csak később repedtek meg a gerendák, így az ács munkák vállalkozóját okolja értük.

Június 17-én Pittel egyezségi ajánlatot tett a városnak. Kötelezettséget vállalt, hogy a kereskedelmi minisztérium szakvéleményében kifogásolt vasbeton-szerkezeteket és oszlopokat saját költségén

teherpróbának veti alá, és ha ez kedvezőtlen eredménnyel járna, a szükséges megerősítéseket kártérítés nélkül ő végzi el, de ha az eredmény jó akkor a város köteles 18 000 K járandóságát kifizetni. Megjegyezte azonban, hogy a város a kivitel előtt lett volna köteles a szilárdsági számításokat felülvizsgálni és nem utána. A próbaterhelést szeptember 14- és 15-én végezték el. Az esetleges terhelés m²-ként 250 kg volt. A vasbetongerendák legnagyobb lehajlása 1,50 mm, a legnagyobb maradó lehajlás 0,50 mm volt. A jegyzőkönyv az eredményt kedvezőnek mondta.

A törvényhatósági bizottság 1911. december 23-án megtartott ülésén elfogadta Fittel egyezségi ajánlatát és kifizette a neki járó 18 000 K követelést azzal, hogy a várossal szemben támasztott igényei ezzel teljes kielégítést nyertek.

A város vezetősége azt remélte, hogy a régi épület átalakításával és 4,40 m-rel való meghosszabbításával hosszú időre elvetette a színházépítés gondját. Ma tudjuk, hogy ez a remény szertefoszlott, a város újból a színházbővítés megoldatlan kérdése előtt áll, és ismét beigazolódott, hogy a túlzott takarékoskodás több kárt okoz, mint hasznot.

Irodalom:

Kugler Alajos: A soproni színesztet története. Petőfi ny. 1909.

Csatkai Endre: A soproni színesztet története. 1841–1952.

Winkler Oszkár: Sopron művelődési középületeiről. (SSz. XII. 1.)

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: Húsz esztendő faipari szakirodalma Sopronban

Hiller István: Húsz esztendő faipari szakirodalma Sopronban

A faipari szakirodalom – mint általában – minden tudományág szakirodalma – közel egyidős magával a faiparral. A faipar fejlődésével természetesen együtt járt a szakirodalom fejlődése is. Nem köztudott, hogy az Erdészeti és Faipari Egyetem elődjén, az egykori Erdőmérnöki Főiskolán a gyakorlat nem követte az általánost, azaz itt nem a Faipari Mérnöki Szak (1957), illetve később a Faipari Mérnöki Kar megalapítása után (1961) fejlődött ki a faipari szakirodalmi tevékenység, hanem jóval előbb íródtak faipari vonatkozású vagy tisztán faipari jegyzetek, tanulmányok, cikkek, értekezések stb. Ez érthető is, hiszen az Erdőmérnöki Főiskolán már Sopronban költözése idején is, tehát közel fél évszázada folyik megszakítás nélkül a fa technológiájának oktatása. Ez az oktatás és a vele járó elmaradhatatlan kutatói tevékenység igen hamar megteremtette a maga szakirodalmát az egykori Erdőmérnöki Főiskolán.

Vizsgálódásunk nem terjedhet ki az említett fél évszázadra, a fél évszázad oktatóinak ilyen vonatkozású szakirodalmi tevékenységére, mert ez meghaladná ennek az ismertetésnek kereteit. Inkább az a törekvésünk, hogy összefoglaló jelleggel bemutassuk és végigkísérjük az egyetemi oktatók faipari szakirodalmi tevékenységét az elmúlt húsz esztendőben. Pontosabban, hogy beszámoljunk a Faipari Mérnöki Kar alapítása előtti szakirodalmi munkásságról és bemutassuk a szakirodalom művelésén keresztül azt az óriási fejlődést, ami az elmúlt esztendőkből 179 ment végbe az Erdészeti és Faipari Egyetem Faipari Mérnöki Karán. Azért is szükséges ez, mert még mindig kevesen tudják, hogy ennek az új soproni egyetemi karnak milyen nagy jelentősége van népgazdasági szempontból is. Tudományt, tudományt leginkább irodalmán

keresztül ismerhetünk meg és mérhetünk le. Kétségtelenül sokat mondana a Faipari Mérnöki Kar által oktatott tantárgyak, a tanrend, az oktatási terv ismertetése is, mindezt azonban egyértelműen tartalmazza a bemutatásra kerülő szakirodalmi tevékenység.

Szakirodalmi feltárásunk nem terjed ki a faipar rokonterületeire. Csak a kimondott faipari vonatkozású szakirodalmi munkásságot célunk bemutatni. Hogy könnyebben követhető és áttekinthető legyen húsz esztendő szakirodalmi termése, az első tíz évnek irodalmát – tehát az 1945–1955-ös időszaknak irodalmát – csak azoknál a főiskolai oktatóknál és dolgozóknál követjük, akik a tárgyidőszakban ténylegesen a főiskola, illetve az Erdőmérnöki Kar állományába tartoztak. A második tíz esztendőnek, tehát az 1955–1965-ös időszak szakirodalmi tevékenységének vizsgálatánál a Faipari Mérnöki Kar minden oktatójának és dolgozójának irodalmi munkásságát figyelembe vesszük tíz évre visszamenőleg. Az egyetem húsz esztendei faipari szakirodalmáról és annak fejlődéséről így nyerhetjük a legrealisabb képet.

1945-től 1950-ig egyáltalán nem találkozunk faipari vonatkozású irodalmi termékkel. Ennek az a magyarázata, hogy a soproni egyetemi oktatók a felszabadulás után, illetve ebben a időszakban, segítettek a háború nyomainak felszámolásában, részt vettek a jövő terveinek, célkitűzéseinek megfogalmazásában és magukra vállaltak minden olyan műszaki, elméleti és gyakorlati feladatot, amelyre az országnak szüksége volt a mérnökképzéssel járó oktató-nevelőmunkán felül is. Egyszóval azt tették, amit minden más egyetem oktatója is lelkiismereti kötelességének tartott abban az időszakban.

Az 1945–1955-ig terjedő időszakban, helyesebben 1950-től kezdődően öt oktatónak 32 faipari vonatkozású publikációja, illetve jegyzete, könyve, cikke, tanulmánya stb. jelent meg.

Az első jegyzet 1950-ben jelent meg Faipari technológia címen, 151 oldal terjedelemben az Agrártudományi Egyetem Tanulmányi Osztályának kiadásában. Ezt követte 1951-ben a 239 oldalas Mechanikai technológia I. Faanyagismerettan c. jegyzet. Az első speciálisabb mű ugyancsak 1951-ben jelent meg. Ezt követően 1952-ben már tanulmányok és könyvek jelentek meg, amelyek a keretfűrészek teljesítményének emelésével, a minőségi kihozatal biztosításával, a helyes előtolás szabályozásával foglalkoztak, vagy használati utasítást tartalmaztak a „Tegofilm”, a „Melocol”, a „Kaurit” és a „Melaminhazz” műgyantaenyvekhez. Ugyancsak 1952-ben jelent meg cikk formájában összefoglalás az 1949/50 és 1950/51. évi súlypadási vizsgálatok eredményeiről, a fa korróziós tulajdonságairól és mechanikai tartósságáról, valamint a Faipari gépek című és a Mechanikai technológia II. Faipari technológia jegyzet. 1953-ban a soproni oktatók a minőségi bútortalapgyártással, a keretfűrészek teljesítményét befolyásoló tényezőkkel, a keretfűrészek teljesítményének gazdaságos fokozásával, a fa fizikai és mechanikai tulajdonságaival, a dunántúli vörösfenyők térfogatsúly- és összeaszás-vizsgálatával, az óriási thuja (*Thuja gigantea*) műszaki használhatóságával és a faanyagvizsgálat szabványosításának faipari jelentőségével foglalkoztak.

Ebben az időszakban, 1954-ben jelent meg a legtöbb és legváltozatosabb szakirodalmi munka az egyetemi oktatók tollából. A témák a következők voltak: gőzfűtéses szárítóberendezések alkalmazása magas hőfokú faanyag szárításához, mikor és hol kell a fát szárítani, a fa műszaki tulajdonságainak javítása lemeztechnikai eljárásokkal, rostszerkezetileg lezárt, többretű lemezek, a fák műszaki tulajdonságainak javítása rostlemezekre való bontással és nyomás alatt való újraegyesítéssel, a fa műszaki jellemzésével, rétegelt táblák és szelvényáruk kérgezéséről.

Külön kell megemlíteniünk, hogy ugyancsak 1954-ben jelent meg a Faipari alapismeretek című első jegyzet a levelező akadémiai hallgatók részére, 127 oldalon, az Erdőmérnöki Főiskola Tanulmányi Osztályának

kiadásában. A tárgyalt tíz esztendő szakirodalmi termése összesen 1217 oldalt tett ki. ¹⁸⁰Az előző évtizeddel szemben, az 1955-től 1965-ig terjedő időszakban a fejlődés óriási ütemét az alábbiak igazolják. Tizenhét egyetemi oktatónak 82 publikációja jelent meg, közöttük számos nagyjelentőségű szakkönyv is. A feldolgozott témák a faipar minden ágára kiterjednek, az általános faipari vonatkozásoktól a legspeciálisabb kérdésekig.

Mindenekelőtt a szakkönyvekkel kell foglalkoznunk. Soproni szerző szerkesztésében jelent meg a Faipari kézikönyv, amely 1564 oldalon foglalkozik a faipar általános és speciális kérdéseivel. A kézikönyvben a szerkesztő mint szerző részletesen foglalkozik a faipari szállítóberendezésekkel, a por és forgács elszívásával és szállításával. Soproni oktató foglalkozik a kézikönyvben a faipari szakemberek részére nélkülözhetetlen erdőgazdasági ismeretekkel, valamint a furnér, rétegeltlemez és bútortlap gyártásával. Ismét más oktató a famegmunkáló szerszámokról és gépekről írt külön fejezetet. A könyvek között kell megemlítenünk „A furnér és rétegelt lemez gyártástechnológiája” c. 344 oldalas, a „Fűrészipari technológia” c. 452 oldalas könyvet és a „Faipari gyalugépek működése, kezelése és karbantartása” c. 80 oldalas munkát, amely a Mérnöki Továbbképző Intézet kiadványaként jelent meg. Ugyancsak soproni szerzők írták a következő műveket is: Faanyagvédelem 345 oldal, Előregyártott elemekből készült bútorok folyamatos szalagon történő gyártásának szervezése 41 oldal, Bútorszerkezetek 160 oldal, Épületasztalosipari szerkezetek 459 oldal, Fa- és fahelyettesítő anyagok 298 oldal.

Ebben az évtizedben – és természetesen főleg a faipari mérnökképzés megindulása után – gyors ütemben fejlődött a jegyzetek írása is.

Még 1955-ben Fatechnológia címmel (233 oldal), majd Fatechnológia II. Mechanikai technológia címmel, (248 oldal), Faipari üzemek épületei címmel (230 oldal), Faipari géptan I címmel (349 oldal), Faipari anyagszállítástan I. Faipari üzemek por, forgács elszívása és szellőzése címmel (188 oldal) és Faipari anyagszállítástan II. Faipari emelő- és szállítóberendezések címmel (282 oldal) jelent meg jegyzet.

Meg kell jegyeznünk, hogy a fenti és a következőkben felsorolásra kerülő munkák csak az 1965. október 6-ig megjelent szakirodalmi munkásságot tartalmazzák, az azóta megjelenteket vagy sajtó alatt álló munkákat nem. Ugyancsak nem tartalmazzák azokat a munkákat sem, amelyekben a faipari oktatók nem a szorosán vett faipari kérdésekkel foglalkoznak, hanem p. o. az egyetemi faipari oktatás kérdéseivel, jövőjével stb. Nem tartalmazza természetesen a felmérés a doktori, kandidátusi értekezések egyébként igen értékes anyagát és a hivatalos, tehát nem nyomdai úton készült útibeszámolókat sem.

Az Erdőgazdaság, a Faipar, Az Erdő, az Erdészettudományi Közlemények, Az Erdőmérnöki Főiskola közleményei, Az Erdészeti és Faipari Egyetem tudományos közleményei, a Faipari kutatások, az Ipari Építészeti Szemle és a Természettudományi Közöny című folyóiratokban, illetve időszakos kiadványokban cikkek, beszámolók és tanulmányok formájában a következő témakörökkel foglalkoztak a soproni egyetemi oktatók: felsőoktatási ankét a FATE soproni csoportjában, a gépesítésről általában, a faipar területén alkalmazott műszaki-gazdasági mutatószámokkal kapcsolatos észrevételek, a faipari üzemek épületei, a termelési érték emelésének egyes kérdései, adatok a rönkjellegű faválasztékok zsugorodásáról, faiparunk nyersanyagellátása és az erdőgazdasági termelés, tervszerű megelőző karbantartás a faiparban, összefüggés a térfogatsúly, fakeménység és a kopási ellenállás között, a technológia és építészet kérdéseinek összefüggése a faipari üzemek tervezésében stb.

Számos témával foglalkoztak a famegmunkálási eljárások elnevezésű szakcsoporton belül is. A faipari gépek és szerszámok szakcsoport a legszerteágazóbb és legjobban feldolgozott szakterület.

Szakembereknek érdemes volna alaposabban vizsgálni ezt a területet, mert ez is mutatja, hogy a Faipari Mérnöki Kar oktatói a legspeciálisabb kérdések szakirodalmi feldolgozását, tanulmányozását és szükségesnek tartják. A vizsgálódó megtalálja a faipari gépek pontossági mérésére szolgáló műszerekről és módszerekről szóló irodalmat, megismerkedhet a faipari gépek fejlődésének és tervezésének [181](#)irányelveivel, a faipari gépgyártás világszínvonalával stb.

Sopronban külön érdekes lehet azoknak a témáknak tanulmányozása, melyek az asztalosárugyarak és fűrészcsarnokok építészeti vonatkozásaival, így p. o. az asztalosárugyarak korszerű tervezésével, a hazai fűrészcsarnokok építészeti vonatkozásaival és azok korszerűsítésének néhány kérdésével foglalkoznak.

A vizsgált húsz esztendő faipari szakirodalmi munkásságának mérlege a következőket mutatja. A húsz év alatt összesen 7074 oldalnyi (!) szakirodalmi alkotás született Sopronban, illetve soproni szakemberek tollából. Ebből az első tíz évre, tehát az 1945–1955-ös időszakra 1217 oldal jut, az elmúlt évtizedre pedig 5857 oldal. Ez 4640 oldallal több mint az előző évtizedben. Mindez azt mutatja, hogy Sopronban lendületes fejlődésben van az országban egyedül működő Faipari Mérnöki Kar által oktatott tudomány és annak irodalma. Ennek jelentőségét és a fejlődés ütemét lemérni elsősorban azok tudják igazán, akik ezt az irodalmat kézbe adják, illetve akik hasznosan forgatják és mindennapi munkájukban eredményesen felhasználják.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / L. E.: Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén

L. E.: Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén

A Bach-korszak után 1861-ben gyűlt össze először az országgyűlés. Két pártra szakadt: a Deák vezérelte ún. felirati pártra, amely az uralkodót maga felett levőnek tartva, feliratban kívánta közölni a nemzet sérelmeit, és a határozati pártra, amelynek az volt a nézete, hogy az 1849-ben detronizált Ferenc Józseffel szemben csak határozatnak lehet helye. Az országgyűlés eredménytelenül ért véget. Néhány évi fokozott elnyomatás után 1865 koratéli hónapjaiban ismét választás volt.

Elmondhatni, hogy az ország nagy része az 1848-as törvények helyreállítását kívánta; ebben egyek voltak a fenti pártok; mindketten Deákra esküdtek. Így külszínre a követválasztás is csendesnek ígérkezett. Nem így történt. A felszín alatt mégis volt egy elég erős ellenzéke Deákéknak, és a választásokon súlyos kilengések estek, po. Zalaszentgróton, Galántán, Mezőkövesden.¹⁽⁷⁴⁾ A képviselők részéről a vesztegetések, a választók révén a verekedések kerültek napirendre, néha valóságos vérengzéssé fajulva. Hasztalan emelte fel szavát Kemény Zsigmond 1844-ben Korteskedés és ellenszerei című röpiratában. „Nem csudálkozom, hogy a nyers erő végtére elv-kérdéseket támadt meg, sőt azon sem, hogy a korteskedésből bunkokrácia vált” – írja benne. Az irodalom is nekiszegte a gúny fegyverét a választások elfajult módjainak: Arany Az elveszett alkotmányban, Eötvös József A falu jegyzőjében, Nagy Ignác a Tisztujítás című vígjátékban. Gaál József az Ólmosbotok című versében száll szembe a verekedésekkel, és ezt Petőfi 1846-ban Nagykárolyban éppen választások idején szavalta el nyilvánosan. Miért is, egy évvel később Úti naplójában megjegyzi: „Kietlen, prózai város, azonfelül még itt tavaly a nemeskeblű conservatív-párti kortesek által agyon is akart veretni.”

Hiába. Még 1865-ben is mik voltak egy megválasztott képviselő névtelenül megjelent könyvében kifejtett nézetei? „Ha a választások ellen beadott petitiókból²⁽⁷⁵⁾ csupán a sebészi látleteket s halottvizsgálói kémeleteket kivennők és egy csomóban kiadnók, aligha nagyobb füzetecske nem lenne belőlük, mint ez, mely most a nyájas olvasó kezében van... S szeretnél-e polgári vér árán vagy magad is vérző orral lépni be a törvényhozás szent templomába?... A verekedések természetöknél fogva köztudomásúak és eltagadhatatlanok; minden választó látja, sok hátán és fején is érzi, hogy volt verekedés, a hírlapok a ház összeülése előtt már egész csataképeket adnak a megtörtént összecsapásokról. De még nehezebb.... kipuhatolni: melyik fél kezdte a verekedést? melyik vitte azt **182**annyira, hogy az az egész választást lehetetlenné tegye, vagy annak eredményét viciálja?”³⁽⁷⁶⁾

A december 10-én megnyílt országgyűlés még január 24-én is a választások ellen beadott panaszokkal foglalkozott, és ezen a napon került sor egy megyénkbeli esetre. Széchenyi Béla ellen, akit a kismartoni kerület választott meg, ellenfelének párthívei panasszal éltek.

Ez a választás is, mint a megye többi kerületében, nagy mozgalmakkal járt. Csak Sopron maradt csendben, itt egyhangúan, ellenjelölt nélkül, a város derék főjegyzőjét, Ihász Rezsőt választották meg, aki már 1861-ben is képviselte a várost. De már a korteskedés idejére Csornára és Kapuvárra, majd Kismartonba és Nagymartonba is csendőrséget kellett küldeni.⁴⁽⁷⁷⁾ A kismartoni kerület három jelöltet is állított, egyikük azonban reménytelennek látta a dolgot és visszalépett. Széchenyi ellenjelöltjét, dr. Kollweint, főleg a horvátok támogatták, Széchenyit pedig Esterházy herceg tisztjei; a járás majd minden faluja Esterházy birtok volt. A választási helyiség a ma is Húsvéti rétnek nevezett, de már beépített területen egy nagyobb házban folyt le. Egy ideig rendben ment a dolog, de azután a horvát falvak választói óriási lármával és zeneszóval odavonultak az épülethez, ott olyan zajt csaptak, hogy a választás menetét sikerült megzavarniok. Mire a házból kirohantak Széchenyi kortesei, és hatalmas verekedés támadt, a tömeget nem a kapuhoz, hanem a kerítéshez szorították, ott igyekeztek kifelé a csávából a veszélyeztetett horvátok, különösen mulatságosak voltak a dobosok, amint hatalmas hangszereikkel igyekeztek túlkerülni a falon. A petitio szerint nem kerültek az ellenpárt választói a szavazáshoz, ekképpen nyert Széchenyi 270 főnyi szótöbbséget.⁵⁽⁷⁸⁾

A képviselő névtelenül kiadott könyve leírja a petitio tárgyalását. Vagy igazolták a képviselőt, vagy vizsgálatot rendeltek el, vagy egyszerűen megsemmisítették a mandátumát. Nos, halljuk az egykorú írást: „Széchenyi Béla választásánál tetemes verekedés történt s az osztály vizsgálatot indítványozott. Tolnay Károly (egy derék, jellemes ember, egyébiránt 61-ben is feliratos) igazolást indítványozott. Rendén s a valóban gyenge ügyhöz képest elég ügyesen is fejtegette, hogy az eset kevésbé terhelő Széchenyi Béla pártjára nézve, mint inkább az ellenpártra s hogy a közbejött, de lecsillapult verekedés a szavazás bevezetését és a többség érvényesítését nem tette lehetetlenné. De az már nincs rendén, hogy Széchenyi Béla igazolására a legerősebb érvet Széchenyi István halhatatlan érdemeiben kereste. S ülne, nem a még igen kevés érdemet szerzett fiu, ülne bár a nagy gróf maga egy törvénytelen választás által megnyert helyen: nem volna-e kötelességünk ellene mondani? De ő nem ülne ott, sőt ha fiát törvénytelenül látná belépni akarni a törvény szent csarnokába: nem lenne gyöngébb az első Brutusnál.⁶⁽⁷⁹⁾ A dolog szavazás által döntetett el. A többség igazolta Széchenyi Bélát. Ő felállt akkor s ép azon okból, mert atyja érdemei hozattak fel érvül mellette, melyekre neki nem szabad támaszkodnia ily módon, maga kért vizsgálatot. Nemes nyilatkozat volt, csakhogy elkésett. A ház, hozott határozatát meg nem másithatta semmi tekintetért. Ha a szavazás előtt mondja ezt s nem kér, hanem követel vizsgálatot, még nemesebb lett volna.”⁷⁽⁸⁰⁾

Széchenyi Béla 1837-ben született, tehát még 30 éves sem volt, amikor a politikai pályára lépett; ezen a téren valóban nem voltak sikerei, de már megjelent amerikai tanulmányútján szerzett tapasztalatait

összefoglaló értékes könyve. Később sem volt aktív politikus; a régészet és az exotikus népek érdekelték, számos expedíciót is szervezett. Az 1865-ös epizód méltán elvehette a kedvét.

A soproni német újság nyomán említettük, hogy a kapuvári választáson is voltak zavargások. Mi volt ott lényegében, arról forrásunk nem szól,⁸⁽⁸¹⁾ de az említett képviselő könyvében részletesen ¹⁸³beszámol róla, hogy a petíció tárgyalása 1866. január 24-én az egész ülést igénybe vette. A képviselő, Lukynich Mihály a szélsőbalhoz tartozott, mindamellett magát a Deák köré csoportosultak közé számította, üléseikre eljárt. Ellenjelöltje Ürményi Miksa röjtöki földesúr volt, erősen dinasztikus érzésű ember. A két szélsőség között azt lehetett volna várni, hogy a közép pártatlanul fog dönteni. Az író szerint Lukynich ügye „desperátus” volt, igazolásra nemigen volt kilátás; párthívei, a baloldaliak és a középpártiak közül is többen nagy erővel vitatták, hogy vizsgálat szükséges, míg a jobb oldal a mandátum megsemmisítését szorgalmazta. Szónokaik arisztokraták voltak, és az író szerint többen használtak Lukynichnek, mint ártottak, aki mellett az akkor még balpárti Tisza Kálmán szólalt fel. A jobb oldalon nem segített a mandátum megsemmisítését sürgető Eötvös József felszólalása sem, ahogy a baloldali Ghiczy Kálmánra sem volt szükség. Tisza beszédének hatására nem a megsemmisítés, hanem a vizsgálat elrendelése következett be.⁹⁽⁸²⁾

A Széchenyi családnak még egy tagja lépett fel képviselőnek, István unokaöccse, Lajos fia, Dénes, a lövői kerületben. A vele kapcsolatos eset valódi korkép. A Fővárosi Lapok 1865-ös évfolyamának 625. lapján olvashatjuk a híradást „Halál egy szóért” címmel. Az Erzsébet-napi vásárról másnap (XI. 20) hazafelé bandukolt néhány kövesdi zsellér és egy juhászlegény. Politikával már azért sem foglalkoztak, mert nem volt választójoguk. Betértek a nagyecenki kocsmába. Egy messzely bort rendeltek. A kocsmában cenkiek vigadoztak, Thalabér Lajos képviselőjelölt pénzén. Megszólították a kövesdieket, ki éljen, Thalabér-e vagy Széchenyi Dénes. Az utóbbinak lévén a zsellére, persze hogy őt éltették. A cenkieknek sem kellett több, elfűjták a gyertyát, és ámbár a falusi bíró is jelen volt, megkezdődött a verekedés. A bíró egy darabig szabad folyást engedett a hősi harcnak, de azután felülkerekedett benne, a sportbíró a törvénybíró, hanem akkor már késő volt, Petőfivel szólva: „csak holttestet láthat.” Az egyik kövesdi zsellér, nyolc gyermek apja ott feküdt, agyonverve, és a juhászlegényben is csak pislákol már az élet.

Érdekes módon a soproni német újság, amely a kismartoni verekedésről több pro és contra tudósítást hoz, a cenki esetről hallgat. Viszont Széchenyi Dénes a soproni Reichardttnál plakátot nyomtatott a következő szöveggel:

„Kedves Polgártársak!

Elszomorodik minden hazafinak lelke, ha látja, hogy mik történnek ezen kerületnek választói között. – Nagy-Czenken véres összeütközés történt, melynek ember élet lett áldozatja, és miért? – mert véleménykülömbösgben voltak az iránt: ki legyen a választandó képviselő?

Szerencsétlen emberek azok, kik a szabadságot úgy értelmezik, mintha ez őket minden bűnnek korlátlan elkövetésére felhatalmazná, kik a helyett, hogy szabadságukat illően élveznék, másokat attól megakarnak (!) fosztani az által, hogy saját véleményüket azokra erőltetni törekednek. Szerencsétlenek azok is, kik több tapasztalással bírván, a tudatlanokat a helyett, hogy felvilágosítanák, bennök a legféltelenebb érzelmeket ébreszteni igyekeztek.

Kötelessége minden becsületes embernek és jó hazafinak össze csoportosulni és egyelőre ily eseteknek ismétlését lehetetlenné tenni – először: mert keresztények vagyunk és a művelt nemzetek közé kívánunk soroztatni, nem pedig a pogányok, vad emberek és gyilkosok közé, másodszer: mert az egész világ reánk

tekint, valjon tudjuk e becsületesen élvezni szabadságunkat.

A szabadságra csak akkor vagyunk érettek, s csak úgy érdemeljük meg annak áldását, ha azt másoknál is becsületben tartani képesek vagyunk.

Thalabér ur meg én, kik e kerületben fellépünk mint követjelöltek, egymást nem gyűlöljük, nem üldözzük, és jó szomszédságban élünk, minek gyűlölnék és üldöznék egymást azok, kik az egyik vagy másikkhoz több bizodalmat éreznek?

Kérem önöket mind: de kivált azokat, kik engem megtisztelnek bizodalmukkal, és az én szavamnak hisznek, hogy tegyenek félre minden gyűlölséget azok irányában, kik ez ügyben véleményükkel kegyetektől eltérnek. – Mindenek felett [184](#)pedig azért esedezem, hogy ezen botrányos eset által boszura ne ingereltessek szívüket. – Gondolják meg hogy a törvény már reá tette nehéz kezét azokra, kik é(!) borzasztó tettet elkövettek, és hogy megboszulja a Halottakat, inkább tekintsék ezen dolgot, mint vissza ijesztő példát, mely mutatja, hogy az ember, ki másnak jogait tisztelni nem tudja, vad állattá aljasodik.

Kelt Horpácson, November 23-án 1865-ik évben.

Gróf Széchenyi Dénes.”

Thalabér már 1861-ben képviselője volt a lövői kerületnek, a határozati párthoz tartozott, 1865-ben hasonló elveket vallott. A kerület ismét megválasztotta. A következő választáson azonban elbukott a Kapuvárott szerepelt Ürményi Miksa ellenében, aki két cikluson át képviselte a kerületet. Érdekes, hogy Széchenyi Dénes balsikerű szereplése után kerek tíz évvel, 1875-ben a testvéröccse, Széchenyi Imre is hasztalan próbálkozott ebben a kerületben.[10\(83\)](#)

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / L. E.: Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén / Cs. E.: A ruszti és a soproni bor múltjából

Cs. E.: A ruszti és a soproni bor múltjából

Anakreon még sok alkalmat adott a kései költőnek a bor megéneklésére, már kevésbé Rasch János németországi borszakíró, aki 1582-ben megjelent borkönyvében (Weinbuch) egy hosszú verset is átadott az utókornak, és ennek megírására nem kevesebb, mint 70-féle bort kellett megkóstolnia, mert a költemény kettős sorokban végigmegy a német világ jelentős borain. Jóízű humor tölti meg a majd 400 éves verset, és ha a mai ember a régi nyelv kitételein és gót betűin bukdácsol is, lehetetlen nem mosolyogni az efféle sorokon:

*„Der Heppwein fündert bald ins Bett,
Macht dass er tille-tele redt.”*

Úgy a vers vége táján vidékünk felé fordul Rasch János költői pennája, már eljut Bécs mellé:

*„Wer Gumpholzkirchner Trinkt zwey Mass,
Der kann allein nit gehen sein strass.”*

A könyv megjelenésének idején Nyugat-Magyarország egy része Ausztriához tartozott, így Ruszt, Rohonc és Kőszeg is. Lévén pedig a befejező verspár bizonyos igazolás, olvashatjuk, hogy csak a német föld boráról írt, így kerülte el Rasch lantját Sopron, amely tudvalevőleg csak 1440 és 1463 közt volt elszakítva Magyarországtól. Ruszt azonban alaposan megkapta a dicsőítést, mert Rasch szerint, aki egyet kortyol, két napig gyengén érzi a fejét:

*„Wer an den Ruster zecht ein Schopf,
Empfindt zwei Tag ein schwachen Kopf.”*

A ruszti bor tehát megindult a költői dicsőség lajtorjáján felfelé, mellékesen városának megszerezte 1681-ben a szabad királyi város rangját, és a 19. század első felében ezt a részünkről a királyi kegyneél is magasabb elismerést, hogy a kor két legnagyobb költői lángelméje emlegette meg, elsősorban Goethe. 1811-ben történt, hogy Karlsbad környékén egy paraszt a háborús pénzromlást azzal védte ki, hogy nagy mennyiségben ruszti bort vásárolt. Olyan híre ment a karlsbadi fürdővendégek között, hogy tömegesen rándultak ki hozzá, és ha kétnapi fejbéli bágyadtságot nem is szereztek, de jókedvet bizonyára. Goethe naplójában 1811. május 23-án szerepel ilyen kirándulás a ruszti lerakathoz. Néhány héttel később Goethenél időzik Karlsbadban. A házastársak közt nyilván szóba került a ruszti bor hatása, mert Goethenél a költőnek úgy számol be, hogy ura jóslata majdnem bevált, két üveggel hoztak el ruszti bort, és bár csak néhány kortyot ittak, mégis alapos jókedvük támadt.

A másik költő Petőfi. Írt ugyan bordalokat, de köztudomású, hogy inkább élt aludttejben, mint szeszes italon. Azért a ruszti bort nemhogy megvetette, de még egy verssort is szentelt neki. 1844-ben írta Kerényi Frigyes költőtársának azt a verses levelet, amelyben olvassuk:

*„Már ismeretlen is szerettelek,
Hát még mióta rusztiztam veled!
T'od a Komlóban, persze hogy tudod;
Hogy is feledhetnéd azt a napot?
Én részemről csak el nem feledem,
Legyen bár Matuzsálem életem.”*

185A pesti vendéglő cégére tehát a Komló, amely cégér azonban arra mutat, hogy inkább sörház volt, no de az a fontos, hogy a ruszti bor feledhetetlen maradt Petőfinek, aki ekkoriban, 1844-ben, alig látott még jobb napokat. Pesti vendéglő és ruszti bor! Bizony sok mindenben elütött a soproni Rókalyuk (Maurer) vendéglőtől, ahol nem éppen gazdag diákbarátja vendégelte meg obsitos korában a költőt. [1\(84\)](#)

Sopron azonban a maga borával, ha a tudományos irodalomban sokat szerepelt is századok óta, a Parnasszusról kimaradt. Komiszkodva csörtetett felfelé 1706-ban az első megéneklője görhes Pegazusán, az is indirekte beszél a soproni borról, vagy inkább a fukar soproniakról, akik a védelmükre idevezényelt linzi születésű labanc katonát, meghazudtolva a híres bortermő vidék jónevét, nem traktálták borral, hanem vizet kellett kortyolgatnia, akár a lúdnak. Ritter szabómester jegyezte fel a verset krónikájában:

*„In Linz bin ich geboren,
In Ödenburg bin ich schier verdorben.
Hab alle Tag auf der Schanz*

Wasser sauffen müssen wie ein Ganss.”

Ha nem is költők szárnyalása során, de a soproni bor, a rusztival egyetemben bejutott a magyar főváros üzleti életébe is. A Hazai s külföldi Tudósítások című újság 1837-ben, tehát Petőfi rusztizálása előtt hirdeti a bevonulást a 6. szám hirdetései közt: „Igen jó 1834-ki ruszti és soproni aszuszöllő borok igen illendő árron szerezhetők Prückler Ignác fűszerkereskedésében Pesten Sebestyén piacon a fejr farkasnál”. Prücklert ne vádoljuk azzal, hogy absztrakt festészetet kedvelt, mert a fekete szőrű farkast fehérre festette, ez azért volt, mivel más kereskedő cégén is szerepelt a farkas, nyilván természetes színeiben. Hát hogy össze ne tévesszék, mázoltatta Prückler az erdei vadat fehérre. A Sebestyén-piac a mai Erzsébet-híd közelében volt és a környék rendezésekor 1900 táján eltűnt. A soproni bor propagálója nem is öregedett meg azon a helyen, hanem a máig meglévő Kecskeméti utcába költözött át. A ruszti bor meg a soproni is itt megint beleütközik a költészetbe: Vahot Imre neves író 1864-ben Budapesti kalauz című közhasznú munkája ott emlegeti a régi cégér alatt.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / L. E.: Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén / László Ernő: Nagyváthy János soproni esete

László Ernő: Nagyváthy János soproni esete

Nagyváthy János, a magyar gazdaságtörténet neves alakja, kitűnő szakember és szakíró 1755–1819 közt élt. Festetics Györgynek volt jószágkormányzója. Az ő sugalmazására jött létre a keszthelyi Georgikon is. Minthogy Festeticsnek több háza és majorja volt Sopronban, Nagyváthy is többször megfordult városunkban, s ennek egy érdekes epizódját örökítette meg a Magyar Hírmondó 1797-ben, első kötetének 678. lapján. Ugyanis akkor Sopronban táborozott a magyar nemesi felkelő sereg, hogy Napóleon ellen induljon, azonban nem került harcra a sor, mert a franciák olyan erővel támadták meg dél felől a császári birodalmat, hogy a bécsi udvar sietve békét kötött, és így a nemesi sereg feloszolhatott. Azonban Sopronban mégis ki kellett állniok a „tűzpróbát”, nem az ellenség előtt, hanem szó szerint. A tűz ugyanis a balfi negyedre támadta meg, és sok ház leégett. Valóban nagyobb lett volna a kár, ha nincsenek a városban a felkelő nemesek; nekivetették magukat az oltásnak és megakadályozták, hogy az egész város leégjen, így is nagy volt a kár. A tűz az Ikva-hídnál keletkezett, átterjedt a Balfi, Halász, Hegy és Gazda utcára. Az újsághír szerint éppen Nagyváthynek köszönhető a veszedelem megfékezése. „Festetics György gazdaságbeli Tanácsosa Nagyváthy Ur is, a ki maga ment elő jó példával egy Ház fedelének le-bontásában, mely a tűz sorjába esett, hogy így meg lehessen szakasztani a tüzet, a minthogy meg is lehetett.” A felkelők 1800/1801 telén ismét Sopronban gyülekeztek, majd 1805/1806 telén is, de igazi harcban csak 1809-ben vitték őket Győr mellett; el is vesztették a csatát. Viszont Sopront 1808-ban három tűzvész egyharmadában elhamvasztotta.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / L. E.: Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén / D. A.: Buk Ferenc soproni ötvös végrendelete

186 D. A.: Buk Ferenc soproni ötvös végrendelete

Héjj Miklósné a SSz. 1960. évi kötetének 364. lapján megemlékezett a soproni Buk Ferenc ötvös

mintakönyvről és több munkáját sorolta fel soproni magántulajdonból. A mintakönyv az Iparművészeti Múzeumban van, így ez a mester nem esik kívül a magyar művészettörténet érdeklődésének körein. Nem lesz tehát érdektelen a mester életkörülményeire is rámutatni. Jó anyagi körülmények között élt, szép házat birtokolt, a hajdani Várkerületen a 113-as számú kétemeletes épületet, amelyet a Lenck-átjárótól egy nagyon hasonló kétemeletes ház választott csak el. 1900 körül mindkét ház egy tulajdonba került, és ekkor egybeépítették, de ezt csak a földszinten lehet észrevenni, ahol egy nagy cipőbolt volt, míg a tetők nem emelkedtek egyforma magasra, és az emeletek sem voltak hajszálra egyformák; az 1944-es bombázás azonban a kettős házzal is végzett.

Buk Ferenc 1871-ben halt meg, de végrendeletét gondos ember módjára már 1868. augusztus 27-én elkészítette. Néhai Hantó István városi főmérnök régi írásai közt találtam meg évekkal ezelőtt. Akkor jegyeztem ki belőle az adatokat, amelyekből látszik, hogy Buk mint vérbeli iparművész lakását szép holmikkal ékesítette. Hagyott pedig Márkus nevű ötvös fiára egy házi oltárt, amelyet az írás csak „Altár” néven említ, Teréz leányára egy nagy órát, Ede fiára, aki festő lett, „a” Krisztust, tehát lehet, hogy kép, lehet, hogy szobor volt; bizonyára szembetűnő lehetett, ezért nem nevezte meg közelebbről. Alojzia leányára a „fekete” órát, Kurzweil Amáliára egy arany ismétlő órát (azaz olyan zsebórát, amely kellő gombnyomásra elütötte az éppen elmúlt óranegyedet). Mind az öt örökösre maradt egy-egy ezüst evő- és kávéskanál, azonkívül Edére és Alojziára két-két gyertyatartó, a 20 forint értékben. Házvezetőnőjére egy szobaberendezést hagyományozott, külön még egy ágyat, egy ezüst kanalat neki is, továbbá órát figurákkal és képeket. Testvérei pénzt kaptak, a házat pedig öt unokájára hagyta.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / L. E.: Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén / László Ernő: A „franciás” iskola tagjai és Sopron

László Ernő: A „franciás” iskola tagjai és Sopron

A magyar irodalom megújítását a Bécsben élő magyar testőrök érdemüként emlegeti a tudomány. Érdeklődéssel keressük e költői iskola kapcsolatait városunkkal. Úgy látszik, az egy Barcsay Ábrahámon kívül huzamosabban egyik sem tartózkodott itt, Barcsay is főleg Harkán, tehát azért a közvetlen közelben katonáskodott; de inkább Cenk felé irányzódott, ahol barátja, Széchényi Ferenc élt. Kitűnő lovasként néha egyhuzamban, Sopronon át egészen Nezsiderig vágatott. Mint költőt Sopron csak egy gunyoros versre ihlette, a címe: A soproni hienczekekről. A néprajzos örömét találná benne, mert leírja a 18. század utolsó negyedének soproni ruházatát, de egyébként nagyon leszólja őseinket, nem talált bennük olyan szívességet, mint amihez Erdély, szűkebb hazája szoktatta. Egyébként Ányos költőhöz írt prózai leveleiben elsőnek írja le a soproni erdőséget. Ányos pálosrendi szerzetes volt, és így Barcsay örült volna, ha barátját idehelyezik a bánfalvi kolostorba. (A leveleket Császár Elemér közölte az Irodalomtörténeti Közlemények 1907-es évfolyamában, 359. lap sk.)

Barcsay megszakításokkal az 1780-as éveket töltötte Sopron környékén. Részt vett II. József belgrádi hadjáratában, holmiját pedig Sopronban hagyta. A hadjárat befejeztével írja feleségének Pestről: „Magam innét Sopronba bagagiám és Obersterem látogatására megyek Isten segedelmével; meg indulásom napját még innét megírom. Sopronból, úgy lehet, hogy Bécsbe elrándulok, de e’ még nem bizonyos. Onnét vissza a regiment felé, ha addig Sopron megyébe menni nem parancsolják, mivel a békességes dislocatio szerint oda fognak szállítani.” (Ir. tört. Közlemények. 1893. 348. 351. lap. 1790. X. 19).

Erről az újabb soproni tartózkodásról nincs adatunk, de ennek a levelezésnek 187kapcsán lett tudomásunk róla, hogy a költő-testőrök egyik legkiválóbbja, Báróczy Sándor megfordult városunkban. Barcsay írja ugyanis feleségének Bécsből 1793. szeptember 27-én: „Báróczyt nem találtam itthon, Sopronba ment egynéhány napra, ez is többiti unalmamot.” Báróczy ugyan nem írt eredeti műveket, de fordításaival új korszakot nyit a magyar irodalomban: a hű és fordulatós műfordítás vele kezdődik. De vajon kit latolgatott meg Sopronban?

Az irodalmi mozgalom megindítója, egyúttal egyik legjelesebb tagja, Bessenyei György 1772-ben bizonyára átutazott Sopronon, mikor Eszterházára, a mai Fertődre igyekezett a nagyszabású „vigasságok”-ra. Tapasztalatait versben írta meg az azóta közhasználatú Eszterházi vigasságok címmel. Pár évvel ezelőtt újra kiadták az 1772-es nyomtatványt; ma, hogy a neves kastély Fertőd néven új fénybe öltözött, nagyon időszerű Bessenyei versének ismerete.

Igen kedves és a magyar iskola felé hajló volt Orczy Lőrinc. A Heves megyei Tarnaórsön volt kastélya. Onnan írt költői levelet Egyházásfalun élő barátjának, Pásztory Sándornak. E levélben céloz városunkra, bár nem a leghízelgöbben: „Némuljon sipja a sopronyi postának, mért vitte későbbben leveletem meghitt drága barátunknak, mért tett gáncsot nyájas társalgásunknak; most élnek s vidulnék emlékezetével kedvesen töltött óráinknak.” (Figyelő. 1881. 317. lap)

Végül ez iskola egyik igen szerény tagjának is lehettek vagy tán tényleg voltak soproni kapcsolatai. Ez Harsányi Sámuel, aki magát Sopronban nyomott könyve címlapján „magyar nemes testőrző”-nek mondja. Nem eredeti mű, d’ Arnaud Érzékeny meséinek fordítása 569 lapon. 1794-ben nyomta Siess Klára.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / L. E.: Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén / Csatkai Endre: Unterberger Ignác rézmetszete Sopron megye rendelésére (1790)

Csatkai Endre: Unterberger Ignác rézmetszete Sopron megye rendelésére (1790)

1790 előtt nincs nyoma annak, hogy Sopron megye különösebben áldozatot hozott volna a művészetért. 1790-ben viszont indítatva érezte magát, hogy hálóját fejezze ki Kaunitz Vencel herceg irányában, aki II. Józsefet rábírta, hogy törvényellenes rendeleteit vonja vissza. Megbízták ugyanis Unterberger Ignác, tiroli származású pécsi festőt, hogy a herceg tiszteletére készítsen emléklapot. Ahogy erről a SSz. 1942-es évfolyamában a 94. lapon említés tétetik, a megyei levéltárban semmi nyoma nem akadt a kép megrendelésének, és nem került elő maga a kérdéses emléklap sem. A megyei levéltárat ért számos viszontagság lehetett az oka, hogy az idevonatkozó írásbeli anyag eltűnt.

Mindamellett bizonyosan elég hű másolat lett ismeretes az idők folyamán, amely megjelent a Magyar Hírmondó című Bécsben kiadott újság 1794. évfolyamában; a 761. lapon pedig egy és más magyarító szöveg is hozzá. A képről ezt mondja: „Mi azt azon egy árkus nagyságu kép szerint készítettük, mellyet Unterberger Ignätz idevaló híres képiró, és Mechanikus, egy általa ki gondolt mettsző-eszköz által mettszett réz táblára.” Az eredeti metszet tehát több példányban jelenhetett meg, és az itt közölt kép annak másolata, jelzése szerint Maillard grafikus metszette (sc.). Persze ha megvolna a rendelés, kiderülne belőle, hogy az allegorikus ábrázolás kiagyaloja a festő volt-e, vagy a megyének valamely vezetője, aki jól ismerte a görög-római mitológiát. Mégis valószínűnek tartjuk, hogy a művész elé programot terjesztettek, annyira részletekbe vesző az ábrázolás. A rendelők szoktak megkívánni hetet-havat, a művész mivolta inkább a

sommázásban mutatkozik meg. A Magyar Hírmondó így magyarázza a zsúfolt lapot: „A oszlopokkal fel-ékesített dicsőség-templomának közepén szemléltetik a Római Sz. Birodalombéli Hertzeg Kaunitz-Rietberg Fő Kantzellárius képe, kiről jobb semmit se, mint keveset szólni. Mellette látszik Pallás Isten Asszonyának bagolyja, mely által jelentetnek éjjeli, s nappali munkái a Hertzegnek. Ezen kép négy szegü márvány kőre van helyheztetve. Ezen egyforma oldalu négyszeg már a régieknél is jele volt az erősségnek: mert akár melyik oldalra fordittassék is, erősen megáll az. Erre nézve neveztetett Mercurius 188 is négyszegünek, jeléül a bölts és a meg-ért ész álhatatosságának. Ezen négy szegü kő az oroslán, és a Sphinx (a Görögöktől kigondolt állat) hátain fekszik. Tudva van, hogy amaz az erősséget, ez pedig az éles eszet jelenti. Tovább a Sphinx az oroslánra néz, hogy a jó tanátsot az erőnek mivoltához alkalmaztassa. A kőnek talpán kétoldalról garáditsok látszanak, elő pedig semmi garádits nintsen rajta, annak jeléül, hogy minden közönséges érdemü ember ne merészeljen hozzá fel lépni. Balról áll Sopron Vármegyének, város falakkal koronázott Asszonyi képe, s nagy tisztelettel s háladatossággal pártfogójára néz. Jobb karja a négy szegü köven nyugszik, s az arra mettszett írásra mutat. Bal kezében Nemes Sopron Vármegyének, és a Hertzeg Eszterházy Familiának tziemerét tartja. Hátral áll a Halhatatlanságnak képe, s Kaunitz képét tölgyfa ágból kötött koszorúval koronázza, bal kezében pedig egy kigyót tart, mely farkát szájába fogta, s azzal vége nélkül való kerekéget ábrázol. Jobbra szemléltetik egy szakállos ősz embernek, ez az a bölts tanátsnak képe, jobb kezében a mértéket 189 tartván arra nagy figyelmetességgel vigyáz, mintegy meg fontolja, s jól meg vizsgálja elébb azt, a mit ki akar mondani. A bal kezében lévő páltzára tekergődött a kigyó, az okosságnak példája. A páltza felső végén három fejek látszanak, az egyik öreg, a másik közép koru, a harmadik Iffju. Ez által jelentetik, hogy a bölts embernek a jelen való dolgot, az el multal össze kell vetni, s ezekből a jövendőt előre látni. Bal karjával egy bezárt könyvre könyököl, mellynek felséges foglalatját nem szabad minden embernek érteni, s tudni. A Leita vize, melly Sopron Vármegye széleit mossa, egy Asszonyi kép által ábrázoltatik, melly egy viz okádó edényre dült. Felül a ditsőség templom boltozatján a repülő hir szemléltetik, melly Kaunitzknak sok és nagy tetteit két trombitával trombitálja.”

A barokkot felváltó klasszicizálásnak nagyon korai jelentkezése a metszet és hozzá egy barokknak ismert festő érdekes átváltása az új stílusra, amelyhez íme tehát a megye adott alkalmat. Keletkezése után csak négy évvel tartotta időszerűnek az újság is a közlését. Még megemlítjük, hogy Pulszky Ferenc Martinovics és társai c. tanulmányában (Budapesti Szemle. 1881. XXV. kötet) tévesen a következőket írja: „Sopron városa emléket határozott Kaunitz Herczegnek, ki Józsefnek a visszavonást tanácsolta.” Sopron haladottabb szellemű volt, mint a megye, nagyon is egyetértett II. József számos rendelkezésével. Mikor a császár a házak számozását rendelte el, Széchényi Ferenc példaadásképpen saját kezűleg rakta fel a házszámokat birtokain, a megye viszont II. József halála után letépette, sőt azokat a helységeket, amelyek nem távolították el kellő gyorsasággal, büntetéssel fenyegette meg.

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / L. E.: Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén / László Ernő: Rábaparti élet Soboron 150 évvel ezelőtt

László Ernő: Rábaparti élet Soboron 150 évvel ezelőtt

Sobor kisebb község a csornai járásban, közvetlenül a Rába mellett; a megyei ismertetőkből alig szerepel, eléggé távol esik a vasúttól és a fő közlekedési vonalaktól. A XVIII. században azt írja róla Soós Imre (Ősi nemzetségek Sopron megyében): jó gazdasági körülmények közt élő falu. Az alábbi hirdetés, amely a Magyar Kurir 1816. évi első kötet 13. számában jelent meg, úgy festi a körülményeket, hogy 150 évvel

ezelőtt élénk élet folyt a faluban és a Rába mentén.

„N. Soprony Vármegyében helyeztetett, M. Gróf Festetics urhoz tartozandó Egyedi Uradalom részéről köz hírül tétetik, hogy a folyó Mártzius holnapnak 20-dik napján 9 órakor Soborban, Pápának és Veszprémnek vezető országútján egy Condignatoria (emelet) fel emelt Ser és Pálinka ház, melynek hossza 36 öl és az Ser háznak ellenben ugyan(csak) kőből épült Serfőző lakás, két szobát, konyhát, kamarát szint és istállót foglalván magában, e következő Sz. György Naptul fogva (ki telvén akkor a mostani Serfőzőnek az ideje) ismét hat és több esztendőkre minden hozzá tartozandókkal licitatio képpen árendában, vagy pedig Conventira Cautio mellett ki fog adatni. Fel talátnak Soboron a Rába vizén nagy vidéki Szitás-Korpás-Zuggó és fűrész malmok, ezen okbul mind őrlőkre, mind a számosabb környül lévő helységekre nézve jó keltje vagyon a Sernek és Pálinkának, a mellett kivántató tüzelő fát, ölet a Tölgyfának 18 fl. a Sobri Erdőből megszerezheti magának az Árendás; mind ezek elegendők arra, hogy a bé álló Serfőző első tekintettel a várandó haszon-vételről meggyőttessék. A licitationak foglaltjait pedig előre is naponként a Tisztségnél Egyeden megértheti”.

Ebben az időben már sokszor olvashatni róla, hogy az ország romlásának egyik oka a pálinka élvezetének túlságos elterjedése, és íme az ország nagyjainak egyike nem áallja jövedelmi forrásai közé iktatni a pálinkafőzés bérletét, és a fogyasztásra való kilátás a hírverés egyik eszköze.

Úgy halljuk, Soboron már se híre, se hamva a malmoknak, kihalt a Rába-part. Kérdés, hogy a sörfőző épülete, amely a hirdetmény szerint emeletes volt, tehát jelentősebb épület, megvan-e?

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

190 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1966. XX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Faller Jenő: A Központi Bányászati Múzeum 1965. (nyolcadik) évi beszámolója

Faller Jenő: A Központi Bányászati Múzeum 1965. (nyolcadik) évi beszámolója

Múzeumunk eddigi, s hogy úgy mondjam, bizonyos fokig kissé szabványossá vált évi beszámolójától eltérően előljáróban nem közvetlenül a múzeum 1965. évi központi munkájáról, de azokról a tájjellegű bányaiüzemi vagy bányakerületi műszaki gyűjteményekről, illetve létesítményekről szólok, melyeket egyes bányáknál alakítottunk ki, mint Központi Bányászati Múzeumunk tartozékait.

Ezek közül elsőnek a salgótarjáni *Földalatti Bányászati Múzeumról* szólok melyet a Nógrádi Szénbányászati Tröszt segítségével 1965. máj. elsején adtunk át rendeltetésének.

Első hazai földalatti bányászati múzeumunk gondolatát eredetileg a mondott Tröszt igazgatósága vetette föl, abból a meggondolásból kiindulva – melyet a Salgótarjáni Városi és Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága és Idegenforgalmi Hivatala is szorgalmazott –, hogy a fölszabadulásunk után óriási módon megnőtt szocialista bányaváros valami ízelítőt tudjon adni több mint 100 éves bányászatából a városba vetődő idegeneknek, elsősorban a tanuló ifjúságnak, melyet mind nagyobb tömegben ontanak a buszok, s mely – érthető módon – mind hangosabban követeli, hogy bányát láthasson, ha tanulmányi kirándulásai során Salgótarjába vetődik. Az idegeneknek a várossal szemben támasztott eme jogos és érthető kívánságát a város szívében fekvő József kísérleti táró ily célra történt berendezésével s abban a salgótarjáni bányászat élő és múltbéli emlékeinek bemutatásával oldottuk meg.

A 240 m hosszú bányavágatban a látogató teljes áttekintést nyer a bányáról s annak műszaki berendezéséről. Így a bemutatást szolgáló bányavágatokban és munkahelyen tanulmányozhatja a bányabiztosítás minden fajtáját, fejtő- és jövesztőmódokat, régebbi és újabb bányagépeket, melyek egytől egyig villamos meghajtásúak és működtethetők.

A bánya képét – hogy a bemutatás teljes legyen – a táró nyugati oldalán 30 m hosszban végigfutó, belső fénycsővilágítású vitrinsor egészíti ki, melyben a salgótarjáni, több mint 100 éves bányászokdás tárgyi és írásos emlékei vannak bemutatva.

A város központjában (Bajcsy Zsilinszky utca 1) fekvő múzeumot megnyitása óta – mint a múzeum vendégkönyvében olvassuk – több mint 7000 látogató kereste föl s vitte magával feledhetetlen impresszióként a „bánya” emlékét.

191 Ezt követően 1965. aug. 6-án nyitottuk meg ünnepélyes keretek közt Ajkán – az ajkai szénbányászat megszületésének századik évfordulóján – az Ármin-aknán berendezett hazánk első műszaki „skanzen” múzeumát – az *Ajkai Műszaki Emlék Múzeumot*.

Az ajkai bányászat centenáris fordulójával kapcsolatban határozták el ui. a Középdunántúli Szénbányászati Tröszt és az Ajkai Szénbányák vezetői és dolgozói, hogy bányászatuk megszületését a százéves múlthoz legméltóbb módon egy műszaki emlékmúzeum alapításával s annak a bányászat századik évében való megnyitásával örökítik meg.

Ennek a tiszteletreméltó elhatározásnak jegyében újítottuk föl az ajkai Bakony egyik legszebb harántvölgyében, vadregényes festői környezetben fekvő, 1960-ban leállított Ármin-akna gépházát a hozzátartozó megmaradt aknaházzal, kis kovácsműhellyel és trafóépülettel együtt, hogy biztosítsák helyét a múzeumnak, mely méltóbb helyet alig kaphatott volna.

Ez a bányaműszaki kultúremlékeink ápolásának fejlődéstörténetében messze kimagasló példaadás jelentős azért is, mert az Ármin-aknai műszaki emlékek, épületek s a bennük meghagyott gépberendezések bemutatása az első megjelenése hazánkban egy szabadtéri ún. skanzen műszaki múzeumnak, tekintve, hogy az, ha nem is teljes egészében s abban a kivitelben és megjelenésben, ahogy megszületett mutat be többek közt egy gőzerővel meghajtott aknaszállítógépet, mely bányászatunk fejlődéstörténetének és technológiájának egy kivesző s az ajkai bányászat utolsó és egyedülálló darabja.

Mondott műszaki emlékek mellett a szállítógép és aknaházban 5 vitrinben, 5 tárlóban és számos tabló képében találjuk az ajkai százéves bányászat tárgyi és írásos emlékeit, rövid mondatokban foglalt magyarázó föliatokkal.

A múzeumnak egyébként a megnyitását követő első hónapban 1200 látogatója volt, s azóta is a bányák több ezer dolgozója tekintette meg.

A harmadik múzeumot az Érc- és Ásványbányászati Iparági Múzeumot szept. 25-én nyitottuk meg a Borsod megyei Rudabányán, abból az alkalomból, hogy 600 év előtt 1365-ben Nagy Lajos városi rangra emelte a ma vasércet, a XIV. században azonban még nemesérceket művelő Rudabányát.

Az ősi bányavároska, melynek határában hosszabb-rövidebb megszakításokkal hat évszázad óta folyik bányaművelés, példás külsőségek s egy országos érc- és ásványbányászati konferencia rendezésével ünnepelte meg városi rangra emelésének 600. évfordulóját. Az ünnepségeket rendező Vasércbánya és Előkészítő Mű nagyrészt társadalmi munkával egy előtérből s két nagy, 55 m² alapterületű kiállítóteremből álló múzeumot épített a bányaváros főútján, szemben a szuhegyi útelágazásnál.

A szept. 25-én megnyitott *Érc- és Ásványbányászati Iparági Múzeum* I. sz. termében 7 tárlóban s 2 vitrinben kimondottan a rudabányai sok évszázados bányászkodás írásos és tárgyi emlékei nyertek elhelyezést, számos térkép, metszet, műszaki rajz és fotó kíséretében. E teremben nyert bemutatást többek közt Rudabánya 1365-ből származó SIGILLUM CIVITATIS RUDE föliatú, rendkívül díszes, 76 mm átmérőjű ezüst pecsétlője, melyet a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Múzeuma adott át ideiglenesen, az ünnepségek idejére. A Múzeum II. sz. termében a hazai Országos Érc- és Ásványbányászati Vállalatok, úrkuti, mádi, Tokaj-hegységi, gyöngyöSOROSZI, recski, bányáinak muzeális értékű anyaga nyert elhelyezést.

Mind a salgótarjáni földalatti, mind az ajkai műszaki emlékmúzeum, mind a rudabányai bányászati múzeum szervezetileg Központi Bányászati Múzeumunk tartozéka, irányításukat, leltárnyilvántartásukat stb. Sopronból látjuk el.

192 Múzeumunk 1965. évi munkájából az okt. 26-án megnyitott „*Selmec–Soproni diákemlékek*” című kiállításunk emelkedett fel, melyet abból az alkalomból rendeztünk meg, hogy az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület nov. 5-én Sopronban tartotta meg választmányi ülését.

Kiállításunk keretében az 1770-től 1919-ig Selmecen, majd 1919-től 1959-ig Sopronban működő Bányászati és Erdészeti Akadémia, később Egyetem kultúrtörténeti szempontból becses, jellegzetes és ma is „selmeci”-nek nevezett diákemlékeit, szokásait és hagyományait mutatta be hazánkban most először Központi Bányászati Múzeumunk különkiállítása 7 falitárlóban, egykorú képekben, rajzokban, fotókban s tárgyi emlékekben.

A 14 napig nyitvatartott kiállításnak egyébként 1100 látogatója volt.

Múzeumunk anyagából és múzeumunkból kiindulónan készítettük el „*Küzdelem a sötétség ellen*” című

színes kisfilmünket is a Nehézipari Minisztérium Filmszolgálatának kivitelezésében. A szóban lévő filmet „Adatok a bányavilágítás fejlődéstörténetéhez” című munkám alapján az év januárjában fejeztük be a Budapesti Filmstúdióban, s az a febr. 22–23-án megtartott SZOT Munkavédelmi Filmfesztiválon az első díjat nyerte el. A filmet azóta a Szovjetunióban s több szocialista országban is bemutatták.

Az említetteken kívül – az elmúlt évek munkájához híven 1965-ben is – tovább folytattuk gyűjtő- és rendszerező munkánkat. Gyűjtőterületeink 1965-ben a várpalotai, közép-dunántúli és nógrádi szénbányászati trösztök bányaiüzemei voltak. Szerzeményeink közül kiemeljük Rónai és Fojtik szobrászművészek bronzszobrait, egy intarziás, 1800 évvel datált gömöri bányászládát s egy hronici eredetű, XIX. századi öntöttvas bányászserleget. Nagy jelentőségű, hogy ezeken kívül múzeumunk gyűjteményébe került az 1961-ben elhunyt Papp Károly neves geológus egyetemi tanár hagyatéka, mely mintegy 1300 db pontos megjelöléssel és magyarázattal ellátott bányászati vonatkozású fényképből és geológiai fölvételekből áll.

A múzeum látogatói egyébként – mint eddig – elsősorban érc-, szén- és olajbányáink dolgozói, tudományos intézmények, kutatóintézetek, egyetemek, főiskolák, technikumok és általános iskolák tanulói voltak, nagy számú külföldi látogató mellett.

Tovább mélyítettük szoros kapcsolatainkat a külföldi bányászati múzeumokkal, melyek sorából kiemelhetjük, hogy megkeresésükre új kapcsolatot teremtettünk a kalkuttai (India) „*The Birla Industrial and Technological Muzeum*” bányászati gyűjteményével, valamint a belgrádi „*Tudomány- és Technikatörténeti Múzeum*” bányászati részlegével. A freibergi (NDK) és drezdai bányászati és műszaki múzeumokkal személyesen is fölvettem régi kapcsolatainkat, tekintve, hogy 10 napot tölthettem e városokban a freibergi Bányászati Akadémia alapításának 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepeken, ahol egyébként Európa legnevesebb bányászattörténészeivel találkozhattam.

Befejezésül annyit, hogy múzeumunk anyagából 1965-ben 12 tanulmányt publikáltam külföldi és hazai szaklapokban, ugyanakkor gyűjteményünkről 25 közlemény látott napvilágot a sajtóban.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Csánki Dezső: Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. (Bp. 1897, M. T. A. kiadása) p. 604. III. kötet.

2 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Imre: Sopron Vármegye története I, II. (Sopron 1891).

3 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Imre: Sopron Vármegye története I, II. (Sopron 1891).

4 (Megjegyzés - Popup)

Rapaics Raimund: Magyar kertek.

5 (Megjegyzés - Popup)

Rohonczy 1848 decemberétől már Sopronban működött, mint Sopron és Vas vármegyék királyi biztosja. Mint ilyennek hatásköre 1849. június végén szűnt meg. Júliustól kezdve már mint császári és királyi kerületi főbiztos működött augusztus 22-ig, ekkor Haynau az újonnan szervezett pécsi kerület főbiztosává nevezte ki. Hauer István bárót, a soproni katonai kerület újonnan kinevezett katonai biztosát 1849. december 13-án szólította fel Geringer arra, hogy helyezze közvetlen irányítása alá az egyes polgári kerületek ügyeit is. (Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmuskori levéltár. Bp. 1965, Akad. K. A. Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 4. 253–260. p.)

6 (Megjegyzés - Popup)

Gróf Cziráky János, aki korábban a 4. császári hadtest hadseregbiztosja volt, 1849. szeptember 4-én vette át Rohonczytól a Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyéből álló kerület vezetését, Cziráky hivatala Pozsonyban volt. (Előző idézett mű. 258. p.)

7 (Megjegyzés - Popup)

Különös tekintettel Csöndes Ferenc idézetére.

8 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf: Begebenheiten. XX. kötet. OSZK. Tjk. (Tanácsjegyzőkönyv) 1838. 91. sz. végzés. 1844. 3559. sz. végzés.

9 (Megjegyzés - Popup)

Fogalmazások jegyzőkönyve. 1780. 272. lap. VI. 28. Magyar Hirmondó 1780. 400. lap. „A szalmának ki-álló végei ugyan elperzselődtek. De a ház héjazatja egészen megmaradott.”

10 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1780. 173. lap. 1781. 253. lap.

11 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1957. 231. lap. Dömötör: Fakémények Mihályiban és Kisfaludon.

12 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1840. 4703. sz. végzés. SSz. 1944. 33. lap.

13 (Megjegyzés - Popup)

Sopron sz. kir. város monographiája. II. kötet. 1894. 21–23. lap.

14 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1728. 312. lap. 1734. 503. lap.

15 (Megjegyzés - Popup)

Forrásaink beszélnek valamilyen Feuerlaterneről (tűzi lámpásról), amely Széchenyi György házában, a mai Szent György utca 16-nál függött, és amelyet a szomszéd háztól elválasztó közbe lehet helyezni. Tjk. 1717. M. 232. lap. Mi lehetett?

16 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 2085. sz. végzés.

17 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1730. Közgyűlési jegyzőkönyv 59. lap. Számadáskönyv. 1733. 1. lap.

18 (Megjegyzés - Popup)

Sopron sz. kir. város monographiája. II. 1794. 25 és köv. 97. lap.

19 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1834. Számos polgár kíván cserepet. Így a város új téglavetőt épített az eddigi helyett a Schlipperangeron. Tjk. 1836. 4928. sz. végzés. A tűzkár ellen való biztosítás már 1828-ban kezdett terjedni.

20 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Önkéntes Tűzoltó Egyesület 60 éves történetét (Sopron, 1926, Rábaközi nyomda) megírta Schneider Vilmos († 1927). A továbbiakban ez a könyv volt vezérfonalunk.

21 (Megjegyzés - Popup)

Az első öntözőkocsi 1865-ben jelent meg a mai Lenin körúton. (Ödenburger Lokalblatt. 151. lap.)

22 (Megjegyzés - Popup)

Ua. 1865, 360. lap.

23 (Megjegyzés - Popup)

Schneider i. m. 53/54. lap.

24 (Megjegyzés - Popup)

Jellemző, hogy a Tanácsköztársaság idején a rövid uralom ellenére is gondot fordítottak a tűzoltásra és a hivatásos tűzoltók számát felemelték. (Schneider i. m. 21. lap.)

25 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf Teofil: Kirchengeschichte, II, 423 k lap. – Dokumente, II, 2A. 130b. 540. lap. – Gamauftól vette át a közlést *Payr*: A sopr. egyházközs. tört. 487 és k. lap. – *Csányi* krónikája hallgat erről az epizódról, hogy Serpilius felvette-e naplójába, sajnos, már nem állapítható meg. Gamauf talán az anyakönyvi bejegyzésből figyelt fel rá, és valószínűleg onnét másolta le a következőkben ismertetett nyomtatványt. *Vö. Házi J.*: A soproni belváros és háztulajdonosai 1687-ben. SSz. 1965. (XIX), 128. lp. – A „Pamer-ház” még jól kivehető a SSz. 1955, 1–2. f. 85. lapján közölt képen.

26 (Megjegyzés - Popup)

Evang. gyül. ker. akv. IV, f. 31.

27 (Megjegyzés - Popup)

A nyomtatvány eredeti szövege:

Sub adventu felicissimi / Leopoldi Augusti / et / Magdalenae / Theresiae Eleonorae / Augustae, / Qui XXII. Maji, die S. Helenae primae e Christianis / Augustae, Sacro instante / ad proximum XXV. Maji / Spiritus S. festo / Sempronium Pannoniae ingressi sunt, / et ipso quasi momento, / quo / sacratissimus imperator cum serenissima conjuge / domum praeteribat, / utero matris, dum ipsa Augustos spectat, prolapsi feliciter pueri / Leopoldi Pameri / genesis.

Spir. S.

Augustus Augusta

Trigonium

Pentecostale.

Adventum Augusti cupide Augustaeque tuetur

Semproni puero Pannone foeta Parens;

Spectandique ardor partus inhibere dolores,

At nullus poterat Pusio ferre moras:

Nullo nascar, ait, lucente faventius astro,

Vitaeque hoc laetus sidere limen init.

Promicat excelso mox celsior aethere flamma,

Et toti Regno vox Sacra fata canit:

Si tua de ventris tenebroso excita cubili,

*Regis in occursum pignora laeta ruunt;
Pone metus fulgente tibi rediviva trigono
Pannonia, Augustas et cole prona faces;
Sic pia divisis quantumvis pectora linguis
Flammeus irradiet consolidetque Deus.
J. C. B.*

Viennae, typis Joann. Van Ghelen, Typograph. Universitat.

28 (Megjegyzés - Popup)

Evang. gyül. ház. akv. II, f. 150 (1664. nr. 26).

29 (Megjegyzés - Popup)

Evang. gyül. ház. akv. II, f. 156v (157/1674. nr. 1).

30 (Megjegyzés - Popup)

Vár. lt. lad. P. fasc. 6. nr. 253.

31 (Megjegyzés - Popup)

Evang. gyül. hal. akv. II, f. 227v. és III, f. 113v.

32 (Megjegyzés - Popup)

A Pamer-családra vonatkozó adatok az evang. gyülekezet anyakönyveiből: ház. akv. VI, f. 18v. (1705. nr. 21); – hal. akv. IV, f. 43v. – hal. akv. IV, f. 250. – Pamer Lipót és György Ferdinánd jénai tanulmányaira vö. *Németh Sámuel*: A soproni líceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. SSz. 1955 (IX), 1–2. füzet, 104. lap. – Fiára, ifj. Pamer György Ferdinándra nézve vö. *Hammerl Lajos*: Pamer György Ferdinánd, a megújított német irodalom magyarországi úttörője, SSz. 1962 (XVI), 319 k. lpk.

33 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Payr Sándor*: id. h. 397 és k. lpk.

34 (Megjegyzés - Popup)

Ebbe a körbe tartozik az ugyancsak soproni születésű *Rosner Mátyás*, utóbb lépesfalvi, majd ágfalvi lelkész, aki Wittenbergben Sopronról tartotta disszertációját (RMK III, 2129), vö. *Németh Sámuel–Csatkai Endre*: Rosner Mátyás, Sopron leírása 1660-ból, SSz. 1960 (XIV), 300 és k. lpk.

35 (Megjegyzés - Popup)

Ide tartozik az ugyancsak soproni származású *Adam Mátyás*, később Eggenberg hercegnő titkára, aki Sopronban 1688-ban halt meg (vö. *Házi Jenő*, id. h. 132 lap). 1663-ban Jénában arról a kérdéstről disputált: „*An diversae Religiones in bene constituta Republica tolerandae?*” (vö. RMK III, 2204). Már a kérdés, hogy ti. jól igazgatott államszervezetben meg kell-e tűrni a közjó szempontjából több vallásfelekezetet, maga is a későbbi felvilágosodás haladó irányába mutat. – Adam közeli kapcsolatban volt

Pamer Györggyel és családjával. Több Pamer-gyerek keresztaja volt.

36 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: „A soproni evangélikus egyházközség története” Sopron, 1917; 449. oldal.

37 (Megjegyzés - Popup)

Payr i. m. 469. oldal.

38 (Megjegyzés - Popup)

Payr i. m. 470. oldal.

39 (Megjegyzés - Popup)

Payr i. m. 470. oldal.

40 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: „Wohlmuth János orgonista és karmester, Sopron jeles zeneművésze (1643–1724)” Sopron, 1929; 21. oldal.

41 (Megjegyzés - Popup)

Payr i. m. 21. oldal.

42 (Megjegyzés - Popup)

Payr S.: „A soproni ev. egyh. tört.” 370. oldal, és Payr: „Wohlmuth J. orgonista stb...” 19. oldal.

43 (Megjegyzés - Popup)

Payr: „Wohlmuth J. org. stb. ...” 21. oldal.

44 (Megjegyzés - Popup)

Payr i. m. 19. oldal.

45 (Megjegyzés - Popup)

Payr: „A soproni ev. egyh. tört.” 488, 500, 501. oldal. Valamint Serpilius János kézírata 1681-ből: „Das verwirrte Königr. Ungarn” 305. oldal, és Petz Krónika 334. oldal.

46 (Megjegyzés - Popup)

Curt Sachs: „The History of Musical Instruments” New York, 1940; 314. oldal.

47 (Megjegyzés - Popup)

Payr: „Wohlmuth J. org. stb. .” 3–4. oldal.

48 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre szíves közlése.

49 (Megjegyzés - Popup)

Lyndesay G. Langwill edinburghi történész-kutató és fagottista a The Musical Times 1938 augusztusi számának 573-ik oldalán írott „A 17 th Century Wood-wind Curiosity” cikkében egy 1679-es rézmetszetet közöl Rosenkron (Nicol) híres nürnbergi pommerjátékosról, kinek hangszere a földön áll. Ugyanezt a metszetet közli Dr. Alexander Buchner is: „Zaniklé drevéné dechové nástroje 16. století” Praha, 1952; 8-ik képtábla. Darvas Gábor: „Évezredek hangszerei” Budapest, 1961; a XXVII. képtáblán közöl egy festményt. Ezen Orlandus Lassus és muzsikusai között is áll egy pommerjátékos, de tévesen fagottistának van írva. Ez a kép a müncheni városi könyvtárban lévő 16. sz.-i miniaturával azonos.

50 (Megjegyzés - Popup)

Pl.: Dr. A. Buchner i. m. 9-ik képtábláján közli a prágai Narodni Múzeum 480 E leltári számú, csonkatölcsérű kontrabasszus-pommerét. Valamint lásd C. Sachs: „Sammlung alter musikinstrumente bei der staatlichen Hochschule für Musik zu Berlin” Berlin, 1922; a 27-ik képtábláján lévő basszus-pommert, melynek leltári száma: 642.

51 (Megjegyzés - Popup)

Lásd Luigi Francesco Valdrighi: „Il phagotus d’Afranio” című tanulmányának idevonatkozó részét: Nomocheiurgografia, Modena, 1884. Valamint Oromszegi Ottó: „Egy elfelejtett hangszerről” Muzsika, 1965 március; 40. oldal.

52 (Megjegyzés - Popup)

A pommer restaurálása után lehet csak megállapítani a legelső hangját.

53 (Megjegyzés - Popup)

M. Praetorius: „Syntagma musicum” Wolfenbüttel, 1618; 25-ik oldalon lévő regisztertáblázat. – C. Sachs: „The History of Musical Instruments” New York, 1940; 314. oldal. – Dr. A. Buchner i. m. 24. oldal. – Siklós Albert: „Zenei Lexikon” Budapest, 1923.

54 (Megjegyzés - Popup)

A szakirodalmi források szerint a mi soproni pommerünkkel együtt összesen tíz (basszus és kontrabasszus) darabról van tudomásom.

55 (Megjegyzés - Popup)

M. Praetorius i. m. 46-ik oldalán a rackettekről, schalmeyekről, pommerekről, fagottokról és a bassanelokról állítja ezt a tulajdonságot.

56 (Megjegyzés - Popup)

Például Dr. Molnár Géza: „Zenetörténet” I. kötet, Budapest, 1911; 154. oldal. Ezt a kitalált mesét az a tény

sugallhatta, hogy még néhány évtizeddel ezelőtt is (sőt lehetséges, hogy napjainkban is) a tibetiek és a mongolok körmeneteiken menet közben és társasági viszonylatban használtak olyan kónikus és kb. 320 cm hosszú, ősi, népi, pommerszerű fahangszereket, melyeket kettésével alkalmaztak, és valamiféle mundstückkel fújtak. A mély pommerek általában helyhez kötöttek, és csak lefelé (földre, kövezetre) támaszthatók. Térzenében és szerenádjátékban közreműködhettek, de körmeneten, felvonuláson – a nehéz teher-cipelés ténye és az eredménytelen zenélés miatt – ez nehezen képzelhető el.

57 (Megjegyzés - Popup)

A faanyaga annyira jó állapotban van, hogy 300 évesnél nem tartható idősebbnek, és a körülményeket figyelembe véve német (osztrák) vagy cseh protestáns ajándéknak sejthető.

58 (Megjegyzés - Popup)

Dr. A. Buchner: „Musikinstrumente im Wandel der Zeiten” 1956, PRAG, 35–36. oldal. – M. Praetorius i. m. 46. oldal, és a 26. oldalon lévő regisztertáblázatban. – C. Sachs: „Handbuch der Musikinstrumentenkunde” Leipzig, 1930; II. kiadás, 335–336. oldal.

59 (Megjegyzés - Popup)

A Kortholt nevet tenor-fagottként először M. Praetorius írja le i. m. X. képtábláján, s ugyanott rajzát is közli a fagotcsalád együttesében.

60 (Megjegyzés - Popup)

A schalmey család (mint az oboa család öse) hét tagja: exilent – gar klein – schalmey; discant schalmey; alt pommer; tenor pommer (ha csak egy billentyűvel rendelkezett, akkor nicolo, nikolo, niccolo, nikoli-nak hívták); basszet pommer; basszus pommer; kontrabasszus pommer.

61 (Megjegyzés - Popup)

Neve Vitnyédi, Wittnyédi alakban fordul elő a szakirodalomban. Ő maga a Wyttniedy alakot használta, ezért írjuk Wittnyédy-nek.

62 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: Muzsaji Wittnyédy István. Prot. Szle. 1905. Hörk József: Muzsaj Vitnyédy István. Száz. 1907.

63 (Megjegyzés - Popup)

Vitnyédy István levelei 1652–1664. Közli Fabó András. Magyar Történelmi Tár, 1871, III–IV. köt.

64 (Megjegyzés - Popup)

OL Batthyány hgi. csal. It. Missilis, 51. 537. – A levelek szövegét betűhíven közlöm, csak a rövidítéseket oldom fel. Zárójelben közlöm az idegen szavak, kifejezések magyar megfelelőjét. A levelek központozása tőlem van.

65 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 51, 542.

66 (Megjegyzés - Popup)

OL Kamarai Levéltár Missiles.

67 (Megjegyzés - Popup)

OL U. ott.

68 (Megjegyzés - Popup)

OL U. ott – Csak az aláírás Wittnyédy kézírása.

69 (Megjegyzés - Popup)

OL Nádasdy család Nádasladányi levéltára. Levelek: A nro 495.

70 (Megjegyzés - Popup)

Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése Bp. 1876. I. 108–110.

71 (Megjegyzés - Popup)

Bethlen Miklós önéletírása. Bp. 1955, I. köt. 214.

72 (Megjegyzés - Popup)

OL Kamarai lt. Petrőczy cs. lt. 3 fasc.

73 (Megjegyzés - Popup)

OL u. ott.

74 (Megjegyzés - Popup)

Egy képviselő Naplójegyzetei az 1865. december 10-én megnyílt országgyűlés alatt. Pest, 1866. Ráth Mór. 58. lap.

75 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 58. és 62. lap.

76 (Megjegyzés - Popup)

Megváltoztassa.

77 (Megjegyzés - Popup)

Ödenburger Lokalblatt. 1865. 382. lap.

78 (Megjegyzés - Popup)

Ua. 397. lap.

79 (Megjegyzés - Popup)

Brutus mint konzul a köztársaság ellen lázadó fiát kivégeztette.

80 (Megjegyzés - Popup)

Egy képviselő Naplójegyzetei. 9. lap.

81 (Megjegyzés - Popup)

Ödenburger Lokalblatt. 1865. 395. 399. 402. lap.

82 (Megjegyzés - Popup)

Egy képviselő Naplójegyzetei. 102. lap.

83 (Megjegyzés - Popup)

Mohl: Lövő története. Győr, 1930. 157. lap.

84 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai: Az ál-Petőfi Győr megyében. Győr-Sopronmegyei Hírlap. 1945. I. 1.